

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2010

7/8

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Gal ryškus 2009 m. Baltijos didžiųjų burlaivių regatos prisiminimas privers prisiminti ir tai, kad pas mus kai kurie netgi į valstybinį Kultūros vertybių registrą įrašyti istoriniai laivai jau daug metų trūnija Klaipėdos pilies ir bastionų komplekso teritorijoje, nyksta netvarkomi ir menkai prižiūrimi. Apie tai saitykite p. 9

1922 m. statytas **L.O.A.**, puikiai restauruotas, labai gerai prižiūrimas, autentiškas tristiebis 30,5 m ilgio A klasės burlaivis, registruotas Danijos Olborgo uoste, atrodo ypač įspūdingai, kai išskleidžia gelsvas bures.

Suomijos Helsinkio uoste registruotas, 1948m. pastatytas B klasės burlaivis **Valborg**

Didysis vokiečių burlaivis **Alexander von Humboldt** yra buvęs daugelio jūrinių parodų puošmena

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVICIUTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Rūta STANEVIČIUTĖ
Tomas KIAUKA
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com

Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Skaidra TRILUPAITYTĖ. Kultūros politikos tyrimai: tarp kultūros kritikos ir „skaičių gamybos“ / 2

Paveldas ir paminklai

Algimantas GRAŽULIS. Istoriniai laivai, nuskendę užmarštyje. *Jūrinio paveldo apsauga: kitų šalių patirtis ir Lietuvos galimybės* / 9

Europos istorijos

Apie nacionalumo ribas ir nykstantį prierašumo jausmą. *Postkomunistinės Rumunijos profiliai* / 15

Arūnas VYŠNIAUSKAS. Kas „davė startą“ Antrajam pasauliniam karui ir kas buvo pirmoji jo auka? / 19

Problemos ir idėjos

Jean Clair: Blefas, vardu kultūra / 28

Nuomonės apie nuomones

Kęstutis ŠAPOKA. Apie karštą patriotinę retoriką, po kuria slypi šaltas finansinis išskaičiavimas. *Kam vis dėlto priklauso menas – „liaudžiai“ ar „elitai“?* / 33

Kūryba ir kūrėjai

Eglė JUODVALKĖ. Eilėraščiai / 36

Groteskas ir svaigulys. *Eimunto Nekrošiaus debiutas teatre „La Scala“* / 38

Andrius JEVSEJEVAS. Katastrofinio teatro ženklai senajame sezone / 41

Žilvinė FILIPAVIČIENĖ. Atminties nuokrypiai ir klaidingi atpažinimai / 47

Rūta MARCINKEVICIUTĖ. Klaidingas, bet ne klaidinantis / 50

Almantas SAMALAVIČIUS. Esmingai pakeitęs skaitytojų pasaulėvaizdį. *In memoriam Algii Uždaviniui* / 52

Linara DOVYDAITYTĖ. „Moters laikas“ lietuviškojo feminizmo kontekste / 54

Henryk SKWARCZYŃSKI. Didžiojo Šuns pasaka / 58

Odeta ŽUKAUSKIENĖ. Subjektyvumo atodangos. *Dianos Radavičiūtės paroda* / 63

Vidas POŠKUS. Pagiriamasis žodis salonui, arba Naujasis estetizmas. *Disciplina vilnensis* / 65

Paulina PUKYTĖ. Mokytojai su kastuvais ir šviesa atminties languose. *Apie paminklus ir antipaminklus* / 67

Retrospektiva

Feliksas JUCEVIČIUS. Tauta ir išeivija šiuolaikinėje perspektyvoje / 70

Émile FAGUET. Nekompetencijos kultas / 78

Liudvika POČIŪNIENĖ. Émile'o Faguet testas demokratijos kompetencijai nustatyti / 82

Iš kultūros istorijos

Vacys BAGDONAVIČIUS. Žalgirio mūšio jubiliejus Vydūno akimis / 84

Dainius JUNEVIČIUS. Kas ir kodėl liko už kadro XIX a. nuotraukose / 88

Istorijos puslapiai

Jonas RUDOKAS. Baltas ir juodas metraštininkai / 95

Apie knygas

Ona MAŽEIKIENĖ. Paslaptingas paveldo klotas atsiveria dabarčiai / 100

Rita REPŠIENĖ. Gundymas laisve, arba Kapitalizmas kitaip / 106

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Pasakėčia apie Bermudų trikampį ties Gedimino kalnu / 109
Summaries / 111

Viršelio 1 p.: Patricija JURKŠAITYTĖ. Iš ciklo „Viešbučių kambariai“. Iš 14-osios Vilniaus tapybos trienalės „Klaidingas atpažinimas“ ŠMC. Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

4 p.: Kunotas VILDŽIŪNAS. Karališkasis obuolys (5,2x4,7 m). Po Žirmūnų tiltu. Kęstučio Šapokos nuotr.

KULTŪROS POLITIKOS TYRIMAI: TARP KULTŪROS KRITIKOS IR „SKAIČIŲ GAMYBOS“

Pastaruoju metu nemažai diskutuojama apie Lietuvos kultūros politikos kaitos gaires, kurias parengė LR Prezidentės Dalios Grybauskaitės sudaryta darbo grupė. Ar jos tinkamai subalansuotos¹, ar padės išspręsti įsisenėjusias problemas?² „Dokumentas nubrėžia ilgalaikę perspektyvą, bet kaip įgyvendinti užsibrėžtus tikslus?“ – klausta per pokalbį 7 meno dienų redakcijoje. Arūnas Gelūnas, tada dar tik kandidatas į kultūros ministrus, svarstė: „Ar Kultūros ministerijos tam tikrų funkcijų depolitizavimas yra tikslingas uždavinys? Daugelyje valstybių funkcionuoja binarinis modelis: politinės organizacijos ir atskirai ekspertinės organizacijos. Galima būtų svarstyti, kad be ministro parašo ekspertų atlikti vertinimai negalėtų įgyti juridinės galios. Bet man atrodo, kad politikos formuotojus atskirti nuo ekspertinių paslaugų teikėjų būtų sveikas vakarietiškas, gal net Šiaurės Europai būdingas modelis. Man pačiam teko būti Kultūros ministerijos ekspertu – mačiau, kad kai apiforminama tūkstančiai sutarčių, tai strateginiams dalykams tiesiog nelieta laiko. Nauja ekspertinė institucija perimtų ekspertavimo funkcijas ir išlaisvintų strategavimo ir politikos kūrimo energiją pačioje ministerijoje. Būtų kalbama apie dvi organizacijas, o ne ekspertinės institucijos funkcijas, integruotas į politinę instituciją, kas paverčia ją, kaip ironizuoja kai kurie politikai, „amžina pinigų dalijimo kasa“. Kuo ji neturėtų būti.“

Irena Vaišvilaitė akcentavo: „Kultūros ministerijos funkcija turėtų būti tikrai politinė. [...] Ministerija rengtų programas, garantuotų jų finansavimą, o kokybiškus projektus programų vykdymui atrinkintų Kultūros taryba. Taigi ministerija per programas apibrėžia idėjinę kryptį, vykdydama Vyriausybės tikslus, Taryba rūpinasi kokybe. Ryšys tarp politikos ir konkretaus projekto yra atitrauktas. O kai kultūra yra suvokiama kaip laisvalaikis, o ne kaip Vyriausybės su-

formuluotas valstybės tikslas, tuomet mes turime, ką turime, – gausybę kultūros politikos formuotojų, kurie įvairias programas ir šiaip finansavimą „pramušinėja“ nekreipdami jokio dėmesio į politinius siekius, ir varganą biudžetą, kuris iš esmės garantuoja tik biudžetinių kultūros įstaigų išlikimą be veiklos.“³

Kultūros politika paprastai suvokiama kaip toks valdymo menas, kurį pagal Vyriausybės nustatytą teisinį reglamentą vykdo Kultūros ministerija. Tačiau diskusijose išryškėja ir įvairesnis traktavimas – dažnai apgailestaujama, kad „normalūs“ kultūros politikos svertai Lietuvoje vis dar nesukurti, pesimistiškai teigiama, esą Lietuvoje apskritai nėra kultūros politikos (šiuo atveju turima omenyje, kad kultūros politika nėra tinkama). Į šios politikos vykdytojų diskusijas galima pažvelgti ir kiek plačiau. Dauguma pasaulio šalių, nepaisant skirtingų politinių tradicijų, turi kultūros ministerijas ar institutus, tačiau kuo oficiali kultūros politika skiriasi nuo kitų politikos rūšių? Kodėl institucijos ir valdininkai inertiškai traktuoja kultūrą kaip „savaime akivaizdžią“ vertybę? Juk tradicinė kultūros samprata – istoriškai susiklostę elitinės kultūros apibrėžimai – akademikams ir kritiniams mąstytojams jau seniai kelia nepasitikėjimą. Pati kultūros sąvoka prarado aiškesnius prasminius kontūrus, nes dažnai vartojama apibrėžti skirtingiems dalykams iš skirtingų sričių.

Vadinamoji „plati“ kultūros samprata leidžia kalbėti apie procesus, kurie nepriklauso tradiciškai siaurai suvokiamam aukštajam menui. Antropologiškai suvokiama kultūra aprėpia kone visus gyvenimo aspektus, išnyksta skirtumai tarp tikslingos kultūrinės veiklos ir to, kam nėra būdinga prasmė ir ženklų gamyba⁴. Tenka pripažinti, kad

institucinis kultūros diskursas, atskiriantis, kas „priklauso“ kultūros valdininkų kompetencijai, nuo to, kas jiems „nepriklauso“, kaip ir *tikrosios* kultūros apibrėžimas yra susijęs ne tik su nacionalinėmis tradicijomis, skirtingais teoriniais požiūriais, bet ir su pragmatiniais interesais.

1983 m. amerikiečių teoretikas Paulas DiMaggio pasiūlė kultūros politiką sieti ne tiek su tiesioginiais (eksplicitiniais) kultūros politikos apibrėžimais, kiek su kvestionavimu to, kas visuotinai priimta⁵. Jei dėl kultūros vertybių visi sutaria, vadinasi, kultūra išreiškia socialinį konsensą, o kultūros politika reprezentuoja konvencionalias vertybes. Tokiu atveju administratoriams belieka viso labo aptarti, kaip racionaliai padalyti resursus. DiMaggio tai laiko socialine, o ne kultūros politika, nes ši, pasak jo, atsiranda netikrumo ir net konfrontacijos dėl vertybių terpėje.

Jei administravimas ir valdymas bendresne prasme (*governance*) suvokiamas ne vien kaip išankstinių nuostatų diegimas, bet ir kaip *ginčas dėl vertybių*, tada kultūros politika vertintina dvejopai. Viena vertus, ji gali būti suvokiama siauriau – kaip tai, ką kalba (ir ką daro) tie, kurie yra tiesiogiai atsakingi už kultūros politikos įgyvendinimą. Antra vertus, galima pasirinkti platesnę kultūros politikos sampratą ir sieti ją su kritinėmis diskusijomis viešojoje erdvėje. Vienas ryškiausių Didžiosios Britanijos kultūros politikos tyrinėtojų Jimas McGuiganas pabrėžia antrąją sampratą, išryškindamas šiandien ypač aktualų privataus ir viešojo sektorių santykį⁶, taip pat santykį tarp *policy* ir *politics*⁷. Anot McGuigano, kultūros politika traktuotina kaip „ginčo tarp konkuruojančių diskursų, ideologijų ir interesų laukas“⁸, o ne vien kaip techniniai (nors taip pat neišvengiamai politizuoti) reguliavimo veiksmai.

Devintojo dešimtmečio pradžioje JAV kultūros politiką analizavęs DiMaggio, ją apibūdinęs ir kaip konkurencinę idėjų „rinką“, pabrėžė, kad didėja *valstybinės* kultūros politikos reikšmė (nors JAV iš principo neišprastai skamba tokia sąvoka kaip „oficiali valstybės kultūros politika“). Realios kultūros politikos – t. y. konflikto dėl vertybių – atsiradimą DiMaggio siejo su 7–8 dešimtmečių socialiniais sąjūdžiais ir ideologiniais iššūkiais. Mat anksčiau JAV aštrių ideologinio pobūdžio konfliktų kultūros sferoje nekildavo, nepaisant to, kad ne kartą įsipplieskė ginčai dėl leidybos monopolio, dėl biudžeto paskirstymo ir pan. O McGuiganas

akcentuoja po Šaltojo karo išryškėjusį tiesioginį arba paslėptą, tačiau visapusišką laisvosios rinkos ir neoliberaliosios globalizacijos poveikį šiandienos gyvenimui (taip pat kultūrai ir jos politikai) net tose valstybėse, kurias valdo socialdemokratai.

Tai, kad kultūros politika yra (ar bent turėtų būti) viešosios politikos dalis, ne kartą teigė ir įtakingi Lietuvos viešieji intelektualai, kultūros politikos strategai, visų pirma – buvę LR Prezidento patarėjai Darius Kuolys, Irena Vaišvilaitė. Kultūros politiką kaip platų ginčo dėl interesų lauką apibūdina aktyvus kultūros politikos formuotojas, minėtos darbo grupės, parengusios Lietuvos kultūros politikos kaitos gaires, narys Gintautas Mažeikis⁹. Vis dėlto reikėtų klausti, ar Lietuvoje apskritai įmanoma nubrėžti aiškesnę perskyrą tarp aukščiausios grandies kultūros politikos „vykdytojų“, tyrinėtojų, viešųjų intelektualų ir kritikų?¹⁰ Viena vertus, viešos ir racionalios kritinės diskusijos yra neatsiejamos nuo vienokios ar kitokios *kultūros politikos*, antra vertus, daug neaiškumų kelia ir sąvoka *nepriklausomi ekspertai*.

Ne pirmą dešimtmetį vykstančiose politikos formuotojų diskusijose pripažinta, kad kultūros politikos „popierinės“ nuostatos ir net įstatymai mažai ką reiškia, jei realiam gyvenime jie „neveikia“. Tai, kad politinės deklaracijos dažnai prasilenkia su administraciniais veiksmais, seniai nėra paslaptis. Bet valstybės institucijos kol kas nė nebاندė pasitelkti nepriklausomų ekspertų, kurie kompleksiskai ištirtų ir įvertintų, kokie yra jau ne pirmą dešimtmetį *veikiančios* kultūros politikos rezultatai. Žinoma, sudėtingesni tyrimai brangiai kainuoja, o jais paremtos išvados politiniu požiūriu gali būti kur kas mažiau efektingos negu garsaus veikėjo įspūdinga frazė apie „visiems ir taip akivaizdžius“ dalykus. Tyrimų stoka trukdo įvertinti ir jau pasibaigusios didžiausios kultūrinės programos *Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009* rezultatus, kurie nebūtinai yra vienareikšmiškai pozityvūs ar neigiamūs.

Lietuvoje nėra gilesnės kultūros politikos studijų tradicijos, vis dėlto joms būdingus uždavinius neretai imasi spręsti kultūrologija – neatsiejama viešųjų intelektualų kritinės raiškos dalis. Kultūros politikos tyrimų užuomazgos slypi savotiškose „probleminėse sankirtose“ tarp dalykų, kurie neretai traktuojami sinonimiškai, tačiau ne visada yra tapatūs. Čia galima kalbėti tiek apie miglotus ryšius tarp

kultūros kritikos ir to, kas laikoma „akademiniu rašymu“, tiek ir apie „neapibrėžtą“ kultūros studijų santykį su vietine kultūrologija.

Kas yra kultūros politikos studijos?

Akademieniai kultūros politikos tyrimai Vakaruose yra palyginti nauja sritis, apimanti platų lauką tarp politologijos ir įvairių humanitarinių bei socialinių mokslų. Visa tai siejama su ekonomika, socialinėmis ir meno teorijomis, kultūros vadyba ir kultūros industrija. Kartais teigiama, kad kultūros politikos studijos išsikristalizavo aštuntajame dešimtmetyje kaip urbanistikos studijų programos dalis JAV ir Kanados universitetų akademiniuose centruose ir „idėjų kalvėse“ (*think tank*)¹¹. Ypač daug tyrimų atlikta žiniasklaidos ir komunikacijų srityse. Susiklostė net keletas kultūros politikos sampratų¹². Plačias šios srities galimybes rodo ir akademinių metodologijų gausa¹³.

Nuo 1999 m. daug kur pasaulyje rengiamos tarptautinės kultūros politikos tyrimų konferencijos, leidžiami kultūros ekonomikos ir panašių krypčių žurnalai (pvz., Didžiojoje Britanijoje leidžiamas *International Journal of Cultural Policy* neseniai reitinguotas kaip pirmaujantis pasaulio mastu savo srityje¹⁴). 1992 m. Voriko universitete buvo įsteigtas Kultūros politikos studijų centras, 2001 m. atsidarė Glazgo universiteto Kultūros politikos tyrimų centras. Šiandien su kultūros vadyba susijusių kursų gausu aukštosiose verslo mokyklose.

Europinės integracijos kontekste poreikis naujai administruoti kultūros sektorių atsirado ir Lietuvoje. 1999 m. Vilniaus dailės akademijoje įsteigta UNESCO kultūros vadybos ir kultūros politikos katedra. Meno vadyba šiuo metu dėstoma ir kitose aukštosiose mokyklose (pvz., Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje), Vilniaus Gedimino technikos universitetas 2008 m. pasiūlė pirmąją Kūrybinių industrijų dieninių studijų programą. Magistrantūros lygio programos yra taikomojo pobūdžio, o vadybos prioritetai pasirenkami tokie, kad būtų lengviau prisitaikyti prie naujų gyvenimo iššūkių, ir tai nustelbia su pragmatiniais rinkos interesais tiesiogiai nesusijusius dalykus. Taigi apie kritinius kultūros politikos tyrimus Lietuvoje kalbėti dar ankstoka.

Pagal disciplinų sklaidą vakarietiškos kultūros politikos studijos siejamos su tradicinėmis kultūros teorijomis, su vadinamuoju kritiniu metodu (Frankfurto mokykla), o ypač su anglosaksiškąja tradicija. Būtent Birmingamo mokykla ir vėlesnės kryptys lėmė, kad Vakaruose tapo gana įprasta kultūros studijas siesti su kultūros politikos studijomis – toks „sumaišymas“ yra nuolatinė akademinių ginčų ir debatų tema. Lietuvoje nei kritinėmis kultūros teorijomis, nei stiprų marksizmo „prieskonį“ turinčiomis kultūros studijomis nesidomėta dėl įvairių priežasčių (turiu galvoje institucijas, o ne pavienius akademikus). Todėl su kultūros politika susiję klausimai kol kas egzistuoja vietinės humanitarinės ir filosofinės tradicijos paraštėse¹⁵. Sovietmečio kultūros politikos realijas vakarietišku kultūros studijų kontekste tyrinėjo šios srities disertaciją apgynusi Eglė Rindzevičiūtė, tačiau ji ir studijavo, ir dirba svetur¹⁶.

Nors Lietuvos kultūrą tyrinėja nemažai institucijų¹⁷, bet su kultūros politika, ypač su kultūros finansavimu ir administravimu, susijusius klausimus rimčiau gvildena nebent praktikai ir administratoriai. Jau seniai jie ragina optimizuoti institucinę kultūros infrastruktūrą, nustatyti biudžetinio ir programinio finansavimo santykį, rasti tinkamą proporciją tarp nacionalinių ir tokio statuso neturinčių kultūros įstaigų rėmimo. Bandymus integruoti kultūros politikos teoriją ir praktiką (vadybą) rodo ir pirmasis užsienio autorių straipsnių apie kultūros politiką rinkinys lietuvių kalba¹⁸.

Viena pagrindinių Lietuvos kultūros politikos bėdų laikoma tai, kad kultūros (jos „misijos“) samprata vis dar stipriai ideologizuota¹⁹. Vis dėlto, nepaisant pusiau oficialiai retorikai būdingų tautos arba pilietinės bendruomenės diskursų, abstraktūs „vieningos bendrijos“ įvaizdžiai diskusijose, ko gero, yra mažiau paveikūs negu kartu su globalizacijos procesais išplitusi neoliberalizmo ideologija. Jos plėtrą kritiškai analizuoja ne kultūros vadybininkai, kuriems administravimo ar finansavimo klausimai aktualūs dėl pragmatinių, o ne dėl ideologinių priežasčių, bet vietiniai kultūrologai. Šiuo atveju būtent prieštaringas kultūrologijos dvilypumas platesniame humanitarinių ir socialinių mokslų kontekste vertas atidesnio žvilgsnio.

Kultūrologija kaip kultūrinės kritikos laukas

Terminas *culturology*, paleistas į apyvertą Amerikos antropologo Leslie A. White'o, prigijo tik Vidurio ir Rytų Europos šalyse, ypač Rusijoje – ten ir kultūros antropologija kartais „kišama“ po kultūrologijos skėčiu²⁰. Šiuo terminu dažniausiai įvardijama tai, ką anglosaksai vadina kultūros istorija ir teorija. Lietuvoje kultūrologiją galima būtų sieti ir su aktualiąja kultūros publicistika. Kultūrologais vadinami kai kurie filosofai, istorikai, kitų humanitarinių disciplinų atstovai (dažniausiai minimi Vytautas Kavolis, Leonidas Donskis, Almantas Samalavičius). Šiuo metu net kelios aukštosios mokyklos siūlo su kultūrologija (arba kultūros studijomis) susijusias magistro lygio programas, turime keletą kultūrologijos istorijai ir teorijai skirtų leidinių. Vis dėlto, nepaisant kultūrologijos svarbos (galbūt tik tariamos?), kaip atskira humanitarinių mokslų kryptis ji neišsivertino, disertacijos iš šios srities nėrašomos.

Kultūrologija gali būti vertinama ir kaip specifinis posovietinis reiškiny. Nuo vakarietiško kultūros studijų ji skiriasi tuo, kad posovietiniai humanitarai neretai alergiški neomarksizmui, be to, jie mažiau domisi lyties problematika²¹.

Kultūrologijos, kuri neretai atlieka ir kultūrinės kritikos misiją, vaidmuo bendrame humanistikos lauke vertintinas nevienareikšmiškai. Vis dėlto galvojant apie kultūros politikos analizės būdus, akivaizdu, kad net ir aktualiausia publicistika neatstos kompleksinių tyrimų, kurie atliekami taikant sociologinius ir pan. metodus, yra susiję su statistikos rinkimu ir kokybišku jos apdorojimu. Žinoma, nuvertinti diskusijų viešojoje erdvėje ar kultūros eseistikos nesiūlau – individualios išvalgos iš tikrųjų yra labai svarbios, nes ir pati kultūros politika gali būti traktuojama kaip „ginčo dėl vertybių“ erdvė arba „idėjų rinkos“ reguliavimas. Tačiau vargu ar vien to pakanka.

Patys kultūros tyrinėtojai (Samalavičius, Vytautas Rubavičius) pripažįsta, kaip sunku taikyti naujas teorijas ir metodus – visa tai, kas lemia bendrą ne itin užtikrintą humanitarinių mokslų būklę, tinka ir kultūrologijos sričiai.

Dėl minėtų priežasčių (o kartu ir dėl publicistinio kultūrologijos pobūdžio) Lietuvoje nebandoma kurti kokių nors „sisteminių“ kultūros teorijų. Dažniau plėtojamos populia-

rių autorių (pvz., Zygmunto Baumano) mintys, suvokiant, kad conceptualūs teoriniai įrankiai ne visada tinka specifinėms posovietinio laikotarpio realijoms. Kultūrologai aptaria ne vien globalizacijos privalumus, kuriuos linkniuoja ekonomistai, vadybininkai ir t. t., bet ir jos neišvengiamai sukeltus prieštaravimus, naujas grėsmes. Kultūros kritikai (arba kultūrologai) aktualizavo nacionalizmo, regionalizmo tyrimus, akcentuodami postkomunistinių ir postkolonijinių studijų reikšmę vietos kontekstui, kritiškai pasverdami politinės modernizacijos teorijų „atraminius“ žodžius – *rinkos ekonomika, demokratijos institutai, teisinė valstybė* ir pan.

Tai leidžia adekvačiau suvokti dabartinę visuomenės būklę. Žanro požiūriu čia ne taip ir svarbu, ar „einamieji“ reikalai aptariami eseistiniu stiliumi, ar griebiamasi sauso „akademinio“ teoretizavimo. Kur kas sunkiau rasti kultūros politikos tyrimų, kuriuos nepriklausomos akademikų grupės būtų atlikusios kartu (ar lygia greta) su viešosios politikos tyrimų agentūromis. Pvz., socialinių mokslų pastangos apibūdinti Lietuvos meno lauką vis dar yra gana menkos²². Išskyrus kai kurias racionalias rekomendacijas dėl kultūros finansavimo, ne itin įspūdingai atrodo ir užsąkomieji kultūros tyrimai, atlikti ekonomistų (pvz., Margaritos Starkevičiūtės)²³.

Kultūrologus ar viešuosius intelektualus savo ruožtu nesunku apkaltinti „atotrūkiu“ nuo šiandienos realijų, „europinės praktikos“ neišmanymu, kai kuriais atvejais – ir estetinių nuostatų konservatyvumu. Į akis krinta ir tai, kad imtis praktinės meno sektoriaus reformos privertė tarptautinę integraciją, apie kurią pradėta diskutuoti toli gražu ne vien, netgi ne tiek valstybinių institucijų, kiek tarptautinių fondų, užsienio atstovybių iniciatyva. Pvz., nuo XX a. dešimtojo dešimtmečio pabaigos Lietuvos kultūros politikos lauke aktyviai reiškėsi Atviros Lietuvos fondas, kofinansavęs ir kai kuriuos tyrimus. Rengiant įstatymų projektus bendradarbiauta su tarptautinėmis organizacijomis (Europos Taryba), diskutuoti dėl kūrybinių industrijų paskatino Britų Taryba. Svarbiausia ne tai, kad, kaip minėta, kultūros politikų, praktikų ir kritikų pozicijas Lietuvoje sunku atsieti. Svarbiau būtų aktualius šiandienos klausimus tyrinėti bendromis valstybės, nevyriausybinių sektoriaus ir akademinio sluoksnio pajėgomis.

Tarp „akademinių“ tyrimų, kultūros kritikos ir politinių interesų

Kompleksinių tyrimų vengiama imtis ir dėl „amžinos“ dilemos, kaip radikaliai bekompromisę viešųjų intelektualų nuomonę suderinti su „akademiškai neutralia“, nuo politinių interesų atsietą pozicija. Kadaisė Theodoras Adorno apmąstė tarp „kultūros“ ir „administracijos“ kylančią įtampą, kuri tapo neišvengiama kultūros politikos studijų palydove. Dilemą tarp taikomųjų tyrimų ir kritinio mąstymo atspindi kultūros studijoms „etapinis“ Tony'o Bennetto straipsnis, raginantis sugrąžinti kultūros studijoms praktinį metmenį²⁴. (Kaip ir kiti panašūs „etapiniai“ Michelio Foucault, Jürgeno Habermaso teorijomis paremti siūlymai²⁵, jis sukėlė didžiulę polemiką²⁶.)

Didesnius resursus valdantys Vakarų šalių politikai, valdininkai ir įvairios agentūros užsako nemažai kiekybinių ir kokybinių kultūros politikos tyrimų. Kultūros praktikai irgi siekia gauti informacijos, kuri padėtų jiems įgyti pranašumą politinėse diskusijose ar derybose. Vis dėlto pats kultūros sektorius dažniausiai stokoja lėšų užsakyti nepriklausomus aukšto lygio, todėl nemažai kainuojančius tyrimus. Kai kultūros politiką analizuoja patys meno ir kultūros atstovai, jie iš esmės siekia tik gauti „triuškinamų įrodymų“, kurie padėtų pinigų srautus vienaip ar kitaip nukreipti į konkretų jiems rūpimą sektorių. Iš tokių „tyrimų“ kilę lūkesčiai dažniausiai būna visiškai nepagrįsti²⁷. Apie tokiais lūkesčiais pagrįstos retorikos ir tyrimų netapatumą rašiau aptardama kūrybinių industrijų politiką²⁸.

Trumpai tariant, viešosios nuomonės formavimas skiriasi nuo politikos reformų, o tarnavimas politiniams tikslams – nuo politikos analizės. Vis dėlto politikos analizės ir politinių interesų susipynimas „drumsčia“ vandenį pačiame viešojo administravimo sektoriuje, į kurį sugūžėjo akademikai, siekiantys įtakos politiniuose sluoksniuose bei papildomo uždarbio įvairiose konsultacinėse tarnybose²⁹.

Su minėtomis įtampomis susidūrė ir garsus urbanistinių studijų teoretikas Markas Shusteris. 2000 m. JAV labdaros organizacija *The Pew Charitable Trusts*, siekdama užtikrinti, kad informacinė kultūros politikos infrastruktūra bus efektyvi, užsakė jam plataus pobūdžio įvairių nacionalinių kultūros politikos modelių, organizacijų ir jų atliekamų

tyrimų apžvalgą. Po poros metų išleistoje knygoje³⁰ bene pirmą kartą lyginamuoju būdu mėginta įvertinti ne tik JAV, Kanados, bet ir kitų šalių kultūros politikos tyrimų iniciatyvas ir institucijų veiklos modelius. Buvo įsitikinta, kad didėja susidomėjimas kultūros politikos tyrimais, ypač dažnai juos užsako tarptautinės organizacijos (Europos Taryba, kitos Europos Sąjungos institucijos, UNESCO). „Konceptualizuoti“ įvairių Europos šalių nacionalinę kultūros politiką taip pat padėjo Europos Taryba, užsakiusi parengti kultūros politikos apžvalgą³¹.

Shusteris kultūros politiką nagrinėjo pasirinkęs „vidurio kelią“ – atsižvelgė ne vien į meninę kūrybą, bet nesirėmė ir plačiąja antropologine kultūros samprata. Jis nurodė tris pagrindinius kultūros politikos tyrimų komponentus – tai studijos, statistika ir dokumentavimas. Skirtingos šalys ir organizacijos (Europos kultūros „observatorijos“, institutai ir jų tinklai, nepriklausomos meno tarybos, departamentai ir t. t.) šiuos tris komponentus derina skirtingai, todėl vyksta nuolatinė diskusija dėl duomenų kaupimo, kritinio požiūrio ir praktinės politikos santykio. Daugelis organizacijų pastaraisiais metais buvo kritikuojamos, kad vietoj rimtos kritinės analizės pasinėrė į statistikos rinkimą ir „skaičių gamybą“. Apie statistikos, susijusios su europine kultūros politika, suderinamumo problemas ne kartą užsiminta ir Lietuvoje³².

Shusteris, kaip ir daugelis kitų, mėgino taikomojo pobūdžio politikos studijas atskirti nuo „esminių“ tyrimų. Tai nėra lengva, vargu ar apskritai įmanoma. Kultūros kritikos ir kultūros (politikos) studijų „išsiskyrimas“ tuoj pat vėl skatina ieškoti bendrumų tarp semiotiškai orientuotų kultūros studijų, verslo komunikacijos, žiniasklaidos, viešųjų ryšių, rinkodaros, reklamos ir t. t. Kitaip tariant, kultūros studijoms „pasiklydus“ tarp skirtingų perspektyvų – neomarksistinės, struktūralistinės, poststruktūralistinės ir „neįpareigojančios“ postmodernistinės – daugelis tyrinėtojų ragina priiimti atsakomybę, neignoruoti kritinio ir politinio viešųjų intelektualų „pašaukimo“. Mat kultūros politikos studijos turėtų būti traktuojamos ir kaip galimas socialinio teisingumo įrankis, sprendžiant, pavyzdžiui, pilietybės ir kultūros demokratiškumo problemas.

Kultūros politikos studijų misijos negalima formuluoti vienareikšmiškai. Žvelgiant iš pragmatinių pozicijų, visi-

kai nekeista, kad nauja Lietuvos kultūros sektoriaus vizija pastarąjį dešimtmetį buvo kuriama dairantis į tarptautines madas, „europinius“ mitus. Globalizacijos iššūkiams atvira šalis stengėsi tapti *žinių* (arba *informacinė*) visuomene, ši siekį netrukus papildė *kūrybos visuomenės* diskursai, kultūros politikai įprato agituoti už „platesnę kultūros sampratą“. Šios sąvokos nebūtinai yra tuščios frazės ar racionalaus pagrindo neturinčios spekuliacijos. Vis dėlto reflektvyi kultūros politikos analizė padėtų kritiškiau pažvelgti į kai kuriuos tomis frazėmis dangstomus politinius interesus ar bent jau leistų suteikti joms aiškesnį turinį. Būtent to šandien ir imasi kultūros kritikai.

Kultūros kritikams (arba kultūrologams) neretai pavyksta įžvelgti latentines įtampas, viešųjų diskusijų seklumas, struktūrinius politikos konstravimo procesus. Kultūros politikos studijos, savo ruožtu, įtariai žvelgia į ekonominį kultūros redukcionalumą, kuriam politikai retai kada įstengia atsispirti. Lietuvoje šis klausimas taip pat neabejotinai aktualus. Krintinė reflektvyi kultūros politikos analizė neturi vengti „nepatogių“ klausimų, visų pirma tokių, kokių politikos strategai galbūt nenorės girdėti. Pasak McGuigano, darbotvarkės, kurias nustato kapitalistinių vyriausybių interesai, turi būti vertinamos atsižvelgiant į tai, kaip jos formuoja, integruoja arba eliminuoja *viešąjį interesą*. Pvz., pats McGuiganas kultūros politiką aptaria šiandieninio kapitalizmo ir yrančios socialinės demokratijos kontekste.

Iš neoliberalistinės globalizacijos kylančiam ekonominiam kultūros politikos redukcionalumui, pasak Millerio ir Yudice'o, šiandien produktyviai priešinasi nevyriausybinių organizacijos ir viešieji intelektualai (minimos tokių žinomų mąstytojų kaip Umberto Eco, Noamas Chomsky's, Jeanas-François Lyotard'as ir Garcia Cancilini's konsultacinio pobūdžio politinės analizės)³³.

Koks *turėtų* būti kultūros politikos studijų, pagrįstų išsamiais tyrimais, turinys? Tikėtina, kad ir ateityje jos nuolat svyruos tarp taikomojo pobūdžio rekomendacijų ir labiau teorinės bei istorinės analizės. Tokia analizė padėtų suvokti, kokią tiesioginę ir netiesioginę įtaką kultūriniam gyvenimui daro vertybių kaita, ko vertos naujos politikos formos, ypač pilietinės iniciatyvos, ir pan. Pvz., daug kas laikosi nuomonės, kad kultūros politiką geriausiai atsklei-

džia tyrimai, paremti ilgalaikių kultūros politikos kryptių tipologizavimu su tarptautiniais palyginimais³⁴.

Vis dėlto šiuo metu lengviau įsivaizduoti, kuo kultūros politikos studijoms nederėtų tapti. Visų pirma jos negali apsiriboti užsakymais, kuriuos pateikia pusiau privačios agentūros ar politikai, besivadovaujantys siaurais interesais. Lietuvoje tokio pobūdžio užsakymų pavojų jau atskleidė abejotino lygio, nors itin brangiai kainavusi, Ermitažo-Guggenheimo muziejaus Vilniuje galimybių studija (dėl viešumo stokos sunku būtų išvardyti ir jos finansavimo šaltinius). Kultūros politikos studijos neturėtų tapti ir vien statistine „skaičių gamyba“ administraciniais ar vadybos procesams apibūdinti, nors kultūros statistika yra labai svarbi viešajai politikai. Antra vertus, kultūros politikos studijos nėra ir negali būti tik viešųjų intelektualų kalbėjimas *ad hoc*. Nors įvairūs kultūros komentarai Lietuvoje iš dalies „pavadoja“ kultūros studijas, gausi kultūrinė publicistika paprasčiausiai „maskuoja“ viešosios politikos tyrimų stoką. Iš dalies autonomiški, nuo politinių siekių tiesiogiai nepriklausantys tyrimai šiuo atveju galėtų susieti praktinius interesus, teorines žinias ir kritines įžvalgas apie valstybės, privataus ir nevyriausybinių sektorių politiką, kuri vykdoma ne vien tiesiogiai. ■

¹ Gintautas Mažeikis. Nepakankamas dėmesys kultūrai – reali grėsmė pačiai valstybei. Žr.: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-05-24-gintautas-mazeikis-nepakankamas-demesys-kulturai-reali-gresme-paciai-valstybei/45297>.

² Redas Diržys. Suplanuota laimės ir gerovės iliuzija. *Poleminės pastabos apie Lietuvos kultūros politikos kaitos gaires*. Kultūros barai, 2010, nr. 6, p. 2.

³ „Iš taško A į tašką B. Svarstome Lietuvos kultūros politikos kaitos gaires“. Diskusija 7 meno dienų redakcijoje. 7 meno dienos, 2010 m. birželio 25 d., nr. 24–25.

⁴ Patogumo dėlei straipsnyje remiamasi Didžiosios Britanijos kultūros studijų pradininko Raymondo Williamso kultūros samprata, kuri šiandien populiari tiek tarp akademinių tyrinėtojų, tiek ir tarp vyriausybės politikos strategų. R. Williamso kultūros koncepcija nuo plataus kultūros, aprėpiančios visą gyvenimo būdą, suvokimo, evoliucionavo iki kultūros kaip „ženklų gamybos“, taigi kultūros definicija buvo gerokai susiaurinta. Žr.: R. Williams, *Culture*, Fontana New Sociology Series, Glasgow, Collins, 1981.

⁵ P. DiMaggio. Cultural Policy Studies: What they are and why we need them. In: *The Arts and Public Policy*, ed. by A. Keller. Special Issue of the *Journal of Arts, Management and Law*, 1983 Spring.

- ⁶ Jim McGuigan. *Rethinking Cultural Policy: Issues in Cultural and Media Studies*, Open University Press, 2004. Introduction, p. 5.
- ⁷ Atkreiptinas dėmesys į termino „politika“ kilmę ir vartoseną pagal prancūzų, anglų, graikų ir kt. tautų kalbos bei kultūros tradicijas. Išryškinant kai kurioms europietiškomis kalboms būdingą perskyrą tarp *policy* ir *politics* (pirmasis žodis etimologiškai susijęs su reguliavimu, antrasis dažniau nurodo normatyvinius politikos principus), literatūroje kartais nurodomas ir universalesnis *politique* (pranc. k.) variantas, aprėpiantis abu minėtus aspektus. Lietuviai tenkinasi vienu bendru žodžiu *politika*, kaip ir vokiečiai *politik*.
- ⁸ J. McGuigan, ten pat, p. 24.
- ⁹ Anot Mažeikio, „politikos terminas apibrėžia būtent platų ratą diskutuojamų klausimų, programų, interesų, dėl kurių mes galime vesti trumpalaikes ir ilgalaikes derybas“. In: Gintautas Mažeikis. *Nepakankamas dėmesys kultūrai – reali grėsmė pačiai valstybei*. Ten pat.
- ¹⁰ Apie viešųjų intelektualų ir politikų „sutapimą“ Lietuvoje žr.: S. Trilupaitytė, *Geopolitinės tapatybės klausimu: nacionalinis elitas ir tarptautiniai intelektualiniai mainai*. *Politologija*, 2007, t. 46, nr. 2.
- ¹¹ Plačiau žr.: Toby Miller & George Yudice, *Cultural Policy*, London, *Sage*, 2002. Introduction: The History and Theory of Cultural Policy, p. 29.
- ¹² Glenn Wallach. Introduction. In: *The Politics of Culture: Policy Perspectives for Individuals, Institutions, and Communities*. *New Press*: New York, 2000. Taip pat: T. Miller & G. Yudice, *Cultural Policy*, ten pat.
- ¹³ Plačiau apie kultūros politikos tyrimų kryptis žr.: Adrienne Scullion and Beatriz Garcia. What is cultural policy research? *International Journal of Cultural Policy*, vol. 11, no 2., 2005.
- ¹⁴ Pagal Deakino universiteto (Australija) atliktą tyrimą. Žr.: <http://www.tandf.co.uk/journals/titles/10286632.asp>.
- ¹⁵ Tai aiškiai matyti leidinyje „Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos“ (sud. Giedrius Viliūnas, Vilnius: LII leidykla, 2004), kuriame aptariamos šiuo metu egzistuojančios mokslo šakos bei kryptys. Galima paminėti ir LR Švietimo ir mokslo ministerijos 2004 m. parengtą Humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros strategiją.
- ¹⁶ E. Rindzevičiūtė. *Constructing Soviet Cultural Policy: Cybernetics and Governance in Lithuania after World War II*, Linköping University, 2008. Autorė nagrinėja sovietinės kultūros politikos aspektus sovietologijos ir modernizacijos teorijų kontekste. Apie ideologines posovietinės Lietuvos kultūros prielaidas taip pat žr.: Eglė Rindzevičiūtė. *Identitetas ir saugumas Lietuvos kultūros politikos diskursuose*. In: *Pažymėtos teritorijos*, Vilnius: *Tyto alba*. 2005.
- ¹⁷ Šiuolaikines kultūros tyrimai vykdomi Kultūros tyrimų institute. Vytauto Didžiojo universiteto Kultūros tyrimų centras tyrinėja miestus, remdamasis antropologijos ir etnologijos tradicijomis. Progresyviais metodologijas taiko Vilniaus universiteto *Lyčių studijų centras*, į socialinės krypties studijas orientuojasi *VU Kauno humanitarinio fakulteto Filosofijos ir kultūros studijų katedra* ir t. t.
- ¹⁸ *Kultūros politika*. Straipsnių rinktinė, Sudarė Gabrielė Žaidytė, Vilnius, *Baltos lankos*, 2008.
- ¹⁹ Elona Lubyte. *Permainų svoris: Dailės vadyba Lietuvoje 1988–2006*, Vilnius, *Arx Baltica*, p. 122.
- ²⁰ L. White. *The Science of Culture: A Study of Man and Civilization*. New York: *Grove Press*, 1949. Už nuorodą dėkoju Almantui Samalavičiui.
- ²¹ Apie kultūrologijos tradiciją posovietinėse akademines institucijose žr.: Almira Ousmanova. On the Ruins of Orthodox Marxism: Gender and Cultural Studies in Eastern Europe. In: *Studies in East European Thought*, Volume 55, Number 1, March 2003, p. 37–50 (14).
- ²² Tai, kad aktualioji kritika menkai susijusi su kompleksiniais sociologų tyrimais, rodo ir sociologų mėginimai apžvelgti meno lauko problemas. Pavyzdys – Socialinių tyrimų instituto parengta kolektyvinė monografija „Menininkas ir valstybė: socialinis psichologinis aspektas“. Vilnius: *Eugrimas*, 2003.
- ²³ Bene pirmasis praktinio pobūdžio tyrimas – 2002 m. drauge su Vilniaus miesto savivaldybe atlikta savivaldybės kultūros įstaigų bei renginių finansavimo analizė, vėliau buvo atlikta dar keletas panašių projektų. Deja, šio pobūdžio tyrimų prielaidos ir išvados, aukštinančios „naująją ekonomiką“, neretai primena kone visų šiandienos vyriausybių pamėgtą abstrakčią „modernizacijos“ retoriką.
- ²⁴ Tony Bennett, 1992. Putting Policy into Cultural Studies. In *Cultural Studies*. Edited by Lawrence Grossberg, Cary Nelson, and Paula Treichler. New York: *Routledge*.
- ²⁵ Žr.: Angela McRobbie. All the world's a stage, screen or magazine: when culture is the logic of late capitalism. *Media, Culture & Society*, April 1 1996, Volume 18, No. 2. Pasak autorės, kultūros politika yra iš kultūros studijų problematikos lauko „išsprūdęs“ uždavinys.
- ²⁶ Jim McGuigan. *Culture and the Public Sphere*, London: *Routledge*, 1996.
- ²⁷ Scullion ir Garzia, ten pat. p.120.
- ²⁸ Skaidra Trilupaitytė, *Kūrybinės industrijos: nauja kultūros politikos galimybė ar naujosios ekonomikos ideologija?* *Kultūros barai*, 2009, Nr. 5.
- ²⁹ Toby Miller & George Yudice, *Cultural Policy*, London, *Sage*, 2002. Introduction: The History and Theory of Cultural Policy, p. 31.
- ³⁰ Mark J. Shuster. *Informing Cultural Policy (The research and information infrastructure)*. Center for Urban Policy research: New Brunswick, NJ, 2002.
- ³¹ Tokia apžvalga daryta ir Lietuvoje. Žr.: Kultūros politika Lietuvoje, Vilnius: LR kultūros ministerija, 1998.
- ³² Pvz., *Rytų pažadai duoti: bus ir naujų klaidų*. Irenos Alperytės interviu su Philippe'u Le Moine'u, Draganu Klaiču ir Vesna Čopic. In: *Kultūros barai*, 2009, nr. 12.
- ³³ T. Miller & G. Yudice, *Cultural Policy*. Ten pat, p. 33.
- ³⁴ Toks yra suomių tyrinėtojos Anitos Kangas siūlymas. Žr.: A. Kangas, *Nauji kultūros politikos drabužiai*, In: *Kultūros politika*. Ten pat., p. 43.

Algimantas GRAŽULIS

ISTORINIAI LAIVAI, NUSKENDE UŽMARŠTYJE

Jūrinio paveldo apsauga: kitų šalių patirtis ir Lietuvos galimybės

Jūrinio kultūros paveldo sampratų Europoje, o ir Lietuvoje, esama labai įvairių. Dažnai jūrinis kultūros paveldas siejamas tik su istoriniais laivais, na, dar su išlikusiais istoriniais uostais ar jų dalimis. Sąvokai *kultūrinis jūrinio paveldo kraštovaizdis* irgi suteikiamas skirtingas turinys.

Net ir klaipėdiškiai jūrinį *kultūros* paveldą suprantą pernelyg siaurai. Jam priskiria tik laivus, na dar dalį uosto, nuskendusius laivus ir... viskas. Kultūriniais jūrinio paveldo *kraštovaizdžiais* dauguma laiko tik jūros aplinką (griežtai pagal jos apibrėžimą), o sausumoje, *krante* esantis kultūrinis kraštovaizdis ar jo dalis dažnai jau nelaikomi *jūriniu paveldu*. Esą tai – tik pajūrio (kultūrinis) kraštovaizdis (žr. Kuršių nerijos pavyzdį Pajūrio juostos įstatyme), nes pagal jūros aplinkos apibrėžimą ir tarptautinę teisinę sampratą jis nėra jūros aplinkoje arba šiai aplinkai priklauso tik jo *dalis*. Tačiau tokiu atveju ir uostamiesčių kraštovaizdžiai, panoramos, siluetai, jūros uostų akvatorijos upių žiotyse ar upėse jau būtų priskiriami ne jūriniam kultūros paveldui... **Taigi Lietuvoje kraštovaizdį, kaip ir saugomas vietas, kol kas mėgstama nurėžti sulig kranto linija, dirbtinai padalyti į dvi atskiras dalis...**

Viešojoje erdvėje dažnai vartojamos sąvokos „jūrinis kultūros paveldas“, „jūrinis paveldas“, „plaukiojantis jūrinis paveldas“, „plaukiojanti ar judanti architektūra“, „istorinis laivas“, „plaukiojantis istorinis laivas“, „tradicinis laivas“, „istorinis uostas“, „jūriniai (marininiai) kraštovaizdžiai“, „tradicinė jūreivystė, laivyba, jūriniai amatai“, „laivų konservavimas, restauravimas“, „laivų restauratoriai, tyrėjai, meistrai“, kitos jūrinį kultūros paveldą apibūdinančios sąvokos. Įvairių terminų

gausu, tačiau jie nesusisteminti, neįteisinti tarptautiniu, o labai dažnai ir valstybiniu, lygmeniu. Tiesa, kai kurios sąvokos yra ir Barselonos chartijoje („plaukiojantis istorinis laivas“, „plaukiojantis jūrinis paveldas“, „tradicinė jūreivystė, laivyba, jūriniai amatai“, „laivų konservavimas, restauravimas“, „laivų restauratoriai, tyrėjai, meistrai“), o jų esmė atitinka analogiškų bendrinių sąvokų esmę, tačiau chartija nėra privalomas dokumentas. Reikėtų prisiminti, kad Atėnų (1931 m.), Venecijos (1964 m.) ir panašios chartijos orientuotos į „sausumos“ paminklus. 2001 m. Barselonos chartija, oficialiai priimta 2002-09-28 EMH (*European Maritime Heritage*) darbo grupės, o pasirašyta 2003-03-30 fregatoje „Jylland“, Ebeltofte (Danija), – bene vienintelis tokio pobūdžio Europos jūrinio kultūros paveldo apsaugai taikomas dokumentas. Deja, Lietuva iki šiol neturi nei oficialaus lietuviško Barselonos chartijos ir jos komentarų vertimo, nei rekomendacijų, kaip kvalifikuotai taikyti jos nuostatas. Nėra tarptautinės jūrinio kultūros paveldo apsaugos konvencijos.

Tarptautinėje viešojoje erdvėje, tarptautinės teisės aktuose, tarptautiniuose susitarimuose, kituose dokumentuose dominuoja gamtosauga (jūros aplinkos apsauga ir išsaugojimas). Prioritetinės sritys – spartėjanti klimato kaita, jūros aplinkos tarša, kai kurių gyvūnijos rūšių ar porūšių ir bioįvairovės išsaugojimas, jūrų aplinkos ekosistemų stabilumo užtikrinimas. Jų priežiūrą ir kontrolę atlieka tarpvalstybinės ir valstybinės institucijos.

Iš esmės kitokia yra *jūrinio kultūros paveldo* situacija. Čia pagrindinis vaidmuo tenka tarptautinėms ir nacio-

nalinėms *nevyriausybiniams* organizacijoms, solidiems *nevalstybiniam* muziejams. Kai kuriose valstybėse jų itin gausu, pavyzdžiui, Nyderlanduose yra Autentiškų garinių ir motorinių vilkikų išsaugojimo fondas (BASM), Roterdamo uosto muziejus (mums būtų labai naudinga perimti jo patirtį), Sneek įlankos klubas, Nacionalinė istorinių laivų apsaugos asociacija, Nyderlandų žvejų asociacija, Kilmingų asmenų jachtų fondas (steigėja – NL karalienė), Hunkerių (*Hoogaars*) fondas (SBH), Burinių kuterių fondas, Pelkių pylimų fondas, Boterių (seniausias burlaivių tipas) apsaugos asociacija, Laivų savininkų asociacija „Old Glory“, Lašių gaudytojų asociacija „Scouw“, Motorinių vilkikų asociacija, Klasikinių jachtų asociacija „Sharp“... Turbūt reikšmingiausia nevyriausybinių organizacija, kuri rūpinasi jūrinio kultūros paveldo apsauga ir racionaliu jo naudojimu, yra „Europos jūrinis paveldas, Europos tradicinių plaukiojančių laivų asociacija“ (*European Maritime Heritage (EMH), The European Association for Traditional Ships in Operation*), kurios tikrieji nariai yra aštuonios galingos jūrinės valstybės – Danija, Suomija, Prancūzija, Vokietija, Nyderlandai,

Norvegija, Didžioji Britanija ir mūsų artimoji jūrinė kaimynė – Švedija. Ši organizacija vienija maždaug 20 nevalstybinių ir nacionalinių jūrų muziejų (mums labai praverstų tokia patirtis), nevyriausybines tradicinių jūrų laivų apsaugos organizacijas – tai tikras tradicinių plaukiojančių laivų apsaugos ir naudojimo susivienijimas. Jo nariai kasmet dalyvauja tradicinėje milžiniškoje (daugiau kaip 100 įvairių klasių bei dydžių burlaivių) Europos regatoje, kuri pernai vadinosi Baltijos didžiųjų burlaivių regata (*The Tall Ships' Races Baltic 2009*). Šią regatą rengia daugiau nei prieš penkiasdešimt metų susikūrusi Didžiojoje Britanijoje registruota tarptautinė mokomojo buriavimo organizacija *Sail Training International (STI)*, kuri nusprendė sugrąžinti į jūras istorinius burlaivius ir surengė jų lenktynes iš Tornbio uosto pietryčių Anglijoje į Lisaboną. Pirmoji *Tall Ships* regata įvyko 1956 m., o jubiliejinės 2006-ųjų regatos maršrutas vėl nusidriekė į Lisaboną.

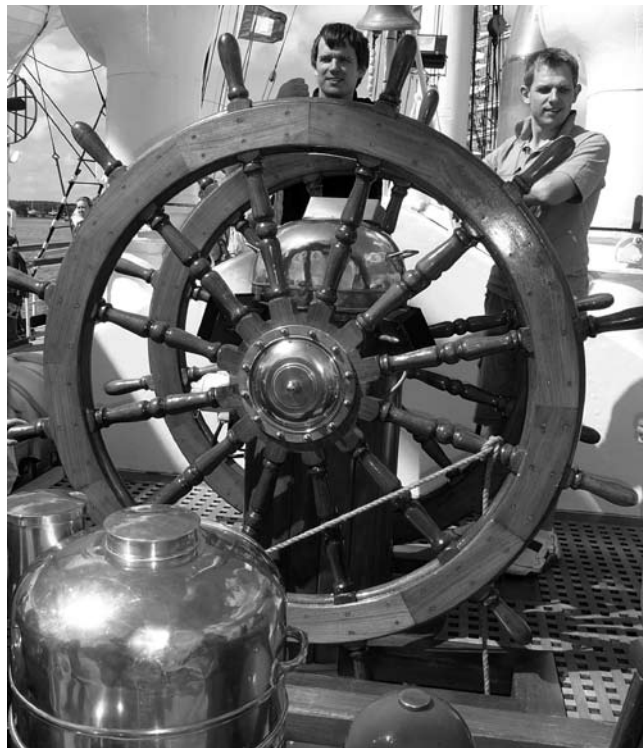
Klaipėda ilgai siekė tapti *Tall Ships* regatą priimančiu uostu, užmezgė ryšius su STI ir išpildė uostams pretendentams keliamas sąlygas: Lietuvos nacionalinės įgulos nuolat dalyvau-davo regatose, o savivaldybių, Klaipėdos uosto ir Klaipėdos jūrinio buriavimo klubo atstovai – metinėse konferencijose. Konsultuotasi ir su kaimynais latviais, nes Ryga buvo pripažinta miestu, geriausiai organizavusiu 2003 m. Baltijos regatą. 2004 m. lapkričio pabaigoje Galicijoje, senų jūrinių tradicijų Ispanijos uoste prie Atlanto vandenyno – La Korunoje įvyko generalinė STI konferencija, kurioje dalyvavo daugiau kaip dvidešimties valstybių atstovai iš trijų žemynų (Europos, Austra-

Burlaivių paradas

Autentiška burlaivio Statsraad Lehmkuhl (1914 m.) įranga

lijos, Šiaurės Amerikos). La Koruna, kurios simbolis yra vienintelis pasaulyje iš romėnų laikų išlikęs švyturys – Heraklio bokštas, Lietuvai buvo labai svetinga. Ten Klaipėda gavo oficialų STI prezidento Nigelo Rowe'o kvietimą dalyvauti konkurse dėl *Tall Ships* regatos priėmimo 2009 m.

The Tall Ships' Races Baltic 2009 regata buvo dalis pasaulinio masto *Tall Ships* renginio, kurio pagrindinė ašis – transatlantinė regata maršrutu Vigo – Tenerifė – Bermudai – Halifaksas – Belfastas. O Baltijos regatos kelias nuo Gdynės per Sankt Peterburgą ir Turku atvedė į Klaipėdą. 99 burlaiviai į Klaipėdos uostą įplaukė liepos 31-ąją ir viešėjo iki rugpjūčio 3 dienos. (100-asis regatos burlaivis, plaukiojantis su Lenkijos vėliava, patyrė avariją, todėl smarkiai pavėlavo ir pasiekė uostą tada, kai regatos laivai jau buvo išplaukę iš Klaipėdos.)

Stiebų miškas su keliolikos valstybių vėliavomis, su ryškiaspalvėmis vėliavėlėmis Dan(g)ės ir Pilies uostuose, Kruizinių laivų terminale, „Memelio miesto“ akvatorijoje ir kt. labai papildė ir pagyvino Klaipėdos istorinį kraštovaizdį, išryškino istorinei uostamiesčio architek-

tūrai būdingus bruožus. Atplaukė net 18 didžiųjų A klasės burlaivių (šiai klasei priklauso daugiau kaip 40 metrų ilgio burlaiviai su skersinėmis burėmis). Buvo istorinių burlaivių – nuostabių jūrinio kultūros paveldo objektų, buvo ir šiuolaikinių mokomųjų burlaivių, kurių paskirtis – užtikrinti jūreivystės tradicijų perimamumą. Ypač įspūdingi Norvegijos didieji istoriniai burlaiviai. 1937 m. pastatytas A klasės baltas 73 m ilgio tristiebis burlaivis *Christian Radich* buvo prisvartuotas prie Kruizinių laivų terminalo krantinės. Šalia stovėjo ilgiausias (dažnai pateikiama klaidinga informacija, esą šis burlaivis apskritai *didžiausias* pasaulyje, nors tarp pasaulio ilgiausių ir didžiausių burlaivių jis patenka tik į antrą dešimtuką), iki šiol plaukiojantis keturstiebis tradicinis mokomasis A klasės burlaivis tamsiai rudu korpusu, 123,3 m ilgio (kitais duomenimis – 112,3 m arba 117,5 m) *Sedov* (barkas pastatytas 1920 m., kitais duomenimis – 1921 m. Kylyje, pavadintas *Magdalene Vinnen II*, 1936 m. pervadintas *Kommandore Johnsen*, po karo, 1948 m., dar kartą pervadintas, nes nuo tada priklauso Rusijai, Murmanskio valstybiniam technikos univer-

sitetui. Ypač įspūdingas buvo prie išorinės „Memelio miesto“ krantinės prišvartuotas tristiebis barkas baltu korpusu *Statsraad Lehmkuhl*. Šis A klasės 98,42 m ilgio burlaivis buvo pastatytas 1914 m. ir yra registruotas Norvegijos Bergeno uoste. Jis iki šiol naudojamas ir kaip mokomasis laivas, o jo savininkas ir valdytojas yra Didžiųjų burlaivių (*Tall Ships*) *Statsraad Lehmkuhl* fondas. Nepriekaištingai restauruotas, konservuotas ir prižiūrimas barkas atrodė taip, lyg būtų tik vakar pastatytas. Prišvartuotas prie „Memelio miesto“ krantinės vidinės pusės plūduriavo ir 1906 m. pastatytas 62,6 m ilgio, sodriai žalios spalvos korpusu tristiebis vokiečių burlaivis *Alexander von Humboldt* (ankstesnis pavadinimas *Kiel*), vienintelis iš didžiųjų laivų su sodriai žaliomis burėmis. Sklandė gandai, kad šis laivas, turbūt ir dėl neįprastos burių spalvos, jau yra buvęs daugelio panašių jūrinių renginių puošmena. Be to, jis – seniausias iš didžiųjų į Klaipėdą atplaukusių laivų.

Dangės uoste prišvartuotas plūduriavo 1903 m. pastatytas B klasės, 28,85 m ilgio *Gratitute* burlaivis (tipas – gafelinis kečas), registruotas Švedijoje. Tai vienas seniausių regatoje dalyvavusių burlaivių. Greta plūduriavo ir seniausias – 1897 m. pastatytas 25,92 m ilgio B klasės burlaivis (gafelinis kečas) *Skiblander II*, registruotas Danijos Kopenhagos uoste. Ypač didelį įspūdį paliko netoli norvegų *Sorlandeto* plūduriuojantis, 2005 m. pastatytas *Tre Kronor af Stockholm* medinis A klasės burlaivis. Šis nuostabus dvistiebis 45 m ilgio (Lietuvos kataloge nurodyta 35 m) brigas gražiai pilku korpusu registruotas Švedijos Stokholmo uoste. Pavyzdinčiai atkurtas istorinis laivas sustiprino nuomonę, kad Švedija iš tikrųjų yra burlaivių replikų statybos pasaulio čempionė.

1922 m. statytas L.O.A. – tai puikiai restauruotas, labai gerai prižiūrimas, autentiškas tristiebis 30,5 m ilgio A klasės burlaivis, registruotas Danijos Olborgo uoste. Jis atrodo ypač įspūdingai, kai išskleidžia gelsvas bures.

Tomis dienomis jaunimo klegesys užliejo ne tik Klaipėdos uostą, bet ir jo prieigas, nes pagal taisykles kiekvieno *Tall Ships* regatos laivo pusę įgulos privalo sudaryti 15–25 metų vaikinai ir merginos.

2009 m. Baltijos didžiųjų burlaivių regata, susieta su Klaipėdos jūrų švente, buvo iš tikrųjų įspūdingas re-

ginys ir renginys. Gal ryškus jos prisiminimas privers prisiminti ir tai, kad pas mus ***kai kurie net į valstybinį Kultūros vertybių registrą įrašyti istoriniai laivai jau daug metų trūnija Klaipėdos pilies ir bastionų komplekso teritorijoje, nyksta netvarkomi ir menkai prižiūrimi. Nesprendžiama net jų sandėliavimo problema, nors tokių galimybių yra.***

Simboliška, kad prieš pat regatą liepos 24–25 dienomis Klaipėdoje, „Old Port“ viešbutyje, įvyko ir pirmoji Lietuvoje tarptautinė mokslinė konferencija „Jūrinio paveldo išsaugojimas: patirtys ir galimybės“. Tai prasmingas Klaipėdos Jūros šventės įvadas, tarsi priminęs pirmą prasmę, kai sąvokos „šventė“ ir „šventas“ dar buvo susijusios. Renginyje, kurį organizavo Lietuvos jūrų muziejus, pranešimus skaitė ar svečių teisėmis dalyvavo atstovai iš Olandijos, Lenkijos, Švedijos, Vokietijos, Norvegijos, Lietuvos ir kitų šalių. Gausiausia delegacija atvyko iš Lenkijos. Konferencijoje nagrinėtos jūrinio kultūros paveldo panaudojimo ir apsaugos praktinės ir teisinės problemos. Ypač daug laiko skirta istorinių burlaivių ir uostų išsaugojimui, panaudojimui, pritaikymui aptarti.

Švedijos burlaivių asociacijos prezidentas Peras Inge Lindquistas, atstovaujantis Švedijos nacionaliniams jūrų muziejams, skaitė svarbų pranešimą tema „Jūrinio kultūros paveldo apibrėžtys“. Ne tik komentavo Barselonos chartiją, kitus tarptautinius dokumentus, bet ir kvietė Lietuvą prisijungti prie plaukiojimą istoriniais laivais reglamentuojančio Londono Savitarpio supratimo memorandumo dėl tradicinės jūrų laivybos, kurį jau pasirašė 9 valstybės. Prelegentas pabrėžė, kad būtina sudaryti daugiau tarptautinius susitarimus tarp skirtingų valstybių, tarp jų istorinių, tradicinių ir šiuolaikinių uostų, taikyti specializuotus (diferencijuotus, pvz., saugumo) reikalavimus istoriniams (tradiciniams) laivams ir šio tipo laivininkystei. Pranešėjas informavo apie EMH (*European Maritime Heritage*) asociaciją, jos struktūrą ir veiklą. Tai tarptautinė skėtinė nevyriausybinių organizacija, kuri bendradarbiauja ne tik su valstybių narių vyriausybėmis, bet ir su Europos Komisija, teikia jai pasiūlymus (pvz., dėl rengiamo jūrinio atlaso).

Jerzy's Litvinas, Gdanskio jūrų muziejaus direktorius, skaitė išsamų pranešimą „Jūrinio kultūros paveldo apsaugos samprata Lenkijoje“.

Thedo Fruithofo, EMH sekretoriaus, pranešimas „Istorinis uostas – vietos bendruomenės dalis“, buvo, manyčiau, konferencijos puošmena. Pranešėjas prisistatė, kad yra iš Olandijos, ir pateikė daug duomenų apie šios šalies jūrinio kultūros paveldo apsaugą, panaudojimą, jūrines tradicijas. Konstatavo, kad Olandijoje (iš tikrųjų Olandija – tai tik dvi Nyderlandų Karalystės provincijos, bet sąvoka „Olandija“ dažnai vartojama ir kaip Nyderlandų Karalystės atitikmuo) istoriniai laivai ir uostai restauruojami jau daugiau kaip 50 metų, yra 15 asociacijų, kurioms priklauso daugiau kaip 4000 laivų.

Asociacijos vienija nacionalinė organizacija FONV. Istorinių (tradicinių) laivų įvairovė milžiniška. Daugiausia tai XIX a. plieniniai krovininiai laivai. Apie 2500 laivų priskiriama kultūros vertybėms ar paminklams. Seniausiam plaukiojančiam laivui paminklui daugiau kaip 150 metų. Per sezoną įvyksta maždaug 250 renginių, kuriuose dalyvauja visi tie 4000 laivų. Kai kuriuose uostuose yra ypač didelė istorinių laivų koncentracija. Tradicinio vandens sporto plėtrai šiuo metu Olandijoje yra skirta apie 40 istorinio paveldo uostų. Tradicinių laivų uostus pranešėjas suskirstė į uostus muziejus, prieplaukų centrus ir istorinio paveldo uostus. Olandijos muziejai (pvz., Eukhanzeno uostas muziejus po atviru dangumi) glaudžiai bendradarbiauja su priva-

*Istoriniai laivai Klaipėdos uoste. Pavyzdinčiai atkurtas istorinis dvistiebis medinis 45 m A klasės burlaivis **Tre Kronor af Stoholm**. Tolėliau, prie kruizinių laivų terminalo išorinio pirsio plūduriuoja įspūdingų matmenų keturstiebis barkas **Sedov**, kuris į Klaipėdą atplaukė ir šiomet.*

čiais asmenimis, kad būtų puoselėjamos jūrinės tradicijos, saugomi, tinkamai restauruojami ir atkuriami, eksponuojami ir naudojami istoriniai laivai, uostai. Istorinei laivybai itin patogios dviejų didelių upių deltos (dvi Reino deltos atšakos ir Šeldės delta), daugiau kaip 1000 km ilgio pajūrio juosta su daugybe prieplaukų ir įplaukų. Pranešėjas priminė, kad 6 dešimtmetyje dėl gamtinių (švartavimuisi patogios įplaukos bei įlankos), ekonominių ir socialinių (būstų stoka, gėlių auginimo verslas), teisinių Olandijos ypatumų ir jūrinių tradicijų daug senų laivų buvo paversta gyvenamaisiais būstais. Tuo pasinaudoję verslininkai išplėtojo atskirą verslo šaką, o grupė laivų kapitonų („skiperių“) susivienijo ir net sukūrė ypatingą nuomojamo laivo tipą. Tokių laivų buvo įrengta apie 550, jiems skirtas 300 m ilgio pirsas Eukhauzene, juose yra mokomi „skiperiai“. Greta Nyderlandų jūrėivystės muziejaus pastatyta išpūdinga karinio burlaivio (Rytų Indijos prekybos laivo?) replika puošia Amsterdamą ir atskleidžia istorinės planinės erdvinės jo struktūros bruožus. Senasis medinis žvejybos laivynas išlikęs iki šiol, nors prieš tris dešimtmečius istorinę Spakenburgo prieplauką norėta nugriauti. Tačiau tam pasipriešino Medinių žvejybos laivų asociacija, kurios pastangomis išsaugota daug senųjų medinių žvejybos laivų ir jie naudojami iki šiol. Spakenburgo prieplauka buvo restauruota, joje dirba 9 žmonės, švartuojasi 35 mediniai žvejybos laivai, o modernioms jachtoms tai daryti draudžiama. Šis senąsias žvejybos tradicijas išsaugojęs kaimas įtrauktas į pagrindinius turistinius maršrutus. Geras pavyzdys yra ir Rembrandto gimtinė – Leidenas prie Senojo Reino. Čia įkurtos specialios vietos tradiciniam laivams.

Nemažai žmonių gyvena nuosavuose laivuose miestų centruose ir tai yra labai patrauklu. Vietos valdžia dabar jau ieško tokių laivų su savininkais, nors anksčiau jos požiūris buvo neigiamas. Tyrimais nustatyta, kad nuosavybės vertė padidėja 20 proc., jei būstas yra greta istorinio uosto.

Kalbant apie Olandijos jūrinę kultūrą ar jos paveldą, dažnai vartojamos sąvokos „svarbiausias pa-

saulyje“ (pvz., XVII a. Amsterdamas buvo svarbiausias pasaulio uostas), „didžiausias pasaulyje“ (pvz., Roterdamas šiuo metu yra didžiausias pasaulio uostas; Nyderlandų jūrėivystės muziejuje Amsterdame yra didžiausia pasaulyje laivų kolekcija; Olandija turi didžiausią pasaulyje iš jūros atkovotą teritoriją). Nors Roterdamo širdis, deja, sužeista – miesto centras užstatytas šiuolaikiniais daugiaaukščiais, bet istorinio uosto teritoriją ir struktūrą pavyko išsaugoti. Istorinis uostas rūpinasi jūrinio kultūros paveldo apsauga, puoselėja jūrines tradicijas. Jame telpa 130 istorinių laivų, kurie nemokamai gali čia stovėti keletą parų. Uostas priklauso privačiai asociacijai, kuri jį prižiūri ir administruoja, renka mokesčius už švartavimąsi. Jame galima remontuoti, restauruoti laivus, jo teritorija atvira lankytojams. Panaši situacija yra Suomijoje – ten tradiciniai laivai nuomjami ir gali švartuotis miestų centruose ar netoli jų. Pranešėjo manymu, vaizdingiausias istorinis uostas yra Danijoje. Gerų pavyzdžių esama Prancūzijoje, Portugalijoje, kitose valstybėse. Tačiau yra ir praradimų, pavyzdžiui, Londone numarintas Šv. Katerinos dokas ir istorinis uostas šalia Tauerio, dabar čia švartuojasi tik modernūs laivai, Kopenhagoje aklinai perimetru užstatytas uostas prie pat vandens...

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus vedėjas Romualdas Adomavičius ir laivadirbys iš Rusnės Simas Knapkis skaitė įdomų pranešimą itin aktuali tema „Tradiciónių laivų atkūrimas Lietuvoje: tradicijos ir inovacijos“. Jau atstatyti 8 istoriniai laivai (tradicinės kuršvaltės). Laivadirbys Knapkis papasakojo apie medinių istorinių laivų restauravimo ypatumus, technologijas ir sunkumus, su kuriais susiduria. Man teko garbė nagrinėti Lietuvos jūrinio kultūros paveldo problematiką*.

Konferencija priėmė rezoliuciją dėl Lietuvos jūrinio kultūros paveldo apsaugos gerinimo, tradicijų palaikymo ir plėtojimo. ■

* Algimantas Gražulis savo pranešimo „Jūrinio kultūros paveldo samprata, jo apsaugos ir teisinio reglamentavimo problemos Lietuvoje“ pagrindu parašė straipsnį, kurį išspausdinsime kitame *Kultūros barų* numeryje, – red.

APIE NACIONALUMO RIBAS IR NYKSTANTĮ PRIERAISUMO JAUSMĄ

Postkomunistinės Rumunijos profiliai

Tomas Kavaliauskas kalbasi su **Catalinu Avramescu**, Bukarešto universiteto politinių mokslų katedros profesoriumi, šiuo metu – Rumunijos prezidento patarėju, ir **Annette Freyberg Inan**, Amsterdamo universiteto politinių mokslų katedros profesore, tyrinėjusia Rumunijos politinį klimatą ir keletą metų šioje šalyje gyvenusia.

Tomas Kavaliauskas: Vladimiras Tismaneanu knygoje *Išsivadavimo fantazijos: pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas* iškėlė hipotezę, kad „pokomunistinis politinis ir intelektualinis pasaulis išliks skirtingų, neretai nesuderinamų mitų kovos laukas“. Kyla klausimas: ar tai negalioja ir „nepostkomunistinei“ Europai kartu su Jungtinėmis Valstijomis? Argi demokratijos senbuvų politinės ir intelektualinės sampratos nedisonuoja? Pavyzdžiui, 1968-aisiais, kai Praha stojo prieš sovietų tankus, kovodama už demokratiją, argi prancūzų kairieji, kurie taip didžiujosi savo intelektualine galia, nekėlė transparantų su Mao atvaizdais? Argi demokratinių Vakarų kairieji nesiejo savęs su marksizmu ir Che Guevara tuo metu, kai pavergtoji Europos dalis siekė neįmanomo – dekonstruoti marksistinę ideologiją, Lenino proletarinę bolševizmą ir Stalino okupacinę sovietizaciją?

Dabar vykstantis karas su Al Qaeda irgi kelia daug klausimų. O juk ginti demokratiją būtų galima ne tik tankais, bet ir edukacinėmis programomis. George'as Sorosas parodė pavyzdį, kad milijonus eurų galima protingiau panaudoti skleidžiant žinias. Taigi, išsivadavimo fantazijos taikytinos ir Vakarams, nes ten irgi vyksta kova tarp nesutaikomų mitų. Pavyzdžiui, kai

agituojame už musulmonių lygias teises, gal turėtume prisiminti, kada gi Vakarų demokratijos suteikė moterims teisę balsuoti arba kuriais metais Amerikos juodaodžiai išgirdo apie *affirmative action* programą?

Catalin Avramescu: Tai sudėtingi klausimai, galiu pasiūlyti tik bandomuosius atsakymus. Demokratijos intelektualinė plotmė iš tikrųjų komplikuota. Ir taip buvo visada. Prisiminkime Amerikos revoliucijos padarinius su federalų ir antifederalų ginčais. Arba kaip XIX a. utilitarizmas Anglijoje metė iššūkį tradiciniams *natural law* argumentams. Demokratai niekada nešoko pagal vieną dūdelę. Kas nors teigtų, kad tame „disonanse“ ir glūdi jų dorybė.

Nesu tikras, ar visa tai iš tikrųjų „nesuderinami mitai“. Tam tikros visuomenės politinėje kultūroje koegzistuoja labai skirtingos, kartais net prieštaringos politinės reprezentacijos. Taip, tie „nesuderinamumai“ ir „prieštaravimai“ meta intelektualinį iššūkį. Bet dėl to žmonės nesiliaus mėgavęsi nesuderinamais idėjų rinkiniais.

Annette Freyberg Inan: Skirtingi požiūriai, nesuderinami ar suderinami, neišvengiamai susiduria kiekvienos atviros visuomenės, taigi ir Vakarų Europos, viešajame diskurse. Tai, kaip sako Avramescu, nėra jokia problema, greičiau taip ir turi būti. Tismaneanu vadina „kovos lauką“ kitką – politinių mitų ideologinę funkciją, kai skleidžiamos išsivadavimo fantazijos, kuriomis maitinamas populizmas.

Pasvarstykime, ar Europos postkomunistinės visuomenės labiau pasiduoda tokio pobūdžio politiniams mitams negu Vakarų Europos kaimynai. Mano atsakymas būtų: ir taip, ir ne. Populistiniai politiniai mitai,

išsivadavimo fantazijos klesti ir Vakaruose, tačiau post-komunistinėms visuomenėms sunkiau su jais kovoti. Paradoksalu, bet priežastis – čia nesutiksiu su Tismaneanu – ta, kad šios visuomenės iš esmės yra *postmitinės* visuomenės. Komunizmas pasėjo visuotinį skepsį dėl kolektyvizmo ir dėl bet kokios atviros ideologijos. Tai nesustabdo žmonių nuo ideologizavimo – jie visada tuo užsiims, – bet tai susilpnina jų gebėjimą formuluoti kolektyvinius atsakymus į „pavojingas“ idėjas. Demitologizuota visuomenė tiesiog nesugeba kovoti su mitų kūrėjais, esančiais jos viduje.

Tomas Kavaliauskas: Kokie „nesutaikomi mitai“ kaunasi, pavyzdžiui, Rumunijoje po 1989-ųjų?

Catalin Avramescu: Nacionalizmas *versus* Europos integracija. Tikrai neįtikėtina regėti, pavyzdžiui, Rumunijos socialistus, kalbančius apie „Europos kairiųjų vertybes“, nors jie balsuoja ir argumentuoja lygiai taip pat kaip ir ultranacionalistai.

Annette Freyberg Inan: Demokratinei visuomenei mitai kaip ir (iš dalies) netvirti politiniai įsitikinimai tampa problemiški ne tada, kai jie nesuderinami, o tada, kai jie suderinami ir formuojasi totalizuojantis diskursas. Nacionalizmas *versus* europietiškas ar kosmopolitizmas, liberalios *versus* konservatyvios vertybės, kairiosios *versus* dešinėsios ekonominės pažiūros – visi šie nesutarimai klesti ir turėtų klestėti Rumunijoje. Ačiū Dievui, čia nėra totalizuojančio diskurso, kuris dominuotų viešojoje erdvėje, išskyrus nebent skausmingą politinių iliuzijų išsisklaidymą. Atotrūkis tarp valstybės ir visuomenės buvo ir yra didžiausia politinė Rumunijos problema. Visuomeniniame lygmenyje rumunai, kaip ir kitų šalių piliečiai, dabar dinamiškai ugdo savo tautinę tapatybę globaliame pasaulyje.

Tomas Kavaliauskas: Kolegė iš Lenkijos nusistebėjo išgirdusi, kad Baltijos valstybes priskyriau Vidurio Europai. Jos argumentas buvo toks: Lietuva, Latvija, Estija – tai Baltijos šalys, o Vidurio Europa – tai Vyšegrado šalys. Aš atsakiau, kad yra Baltijos valstybės ir yra visas Baltijos jūros regionas, kuriam priklauso net ir Islandija. Tarpukariu Suomija taip pat buvo Baltijos valstybė, taigi tada buvo keturios, o ne trys Baltijos šalys. Bet šiandien Estija tapatina save labiau su Skandi-

navija nei su Baltijos valstybėmis. Ir koks gi paveikslėlis dėliojasi? Baltijos jūros regionas pakankamai didelis, kad aprėptų net Islandiją, o tame regione – jei Estija jau Skandinavija – Baltijos valstybės susitraukė iki dviejų: Lietuvos ir Latvijos.

Kad ir ką teigtų naujausi regionistikos žemėlapiai, Baltijos valstybės, būdamos didesnio Baltijos jūros regiono dalis, sykiu – dėl istorijos, kultūros, politinės patirties – yra dar ir posovietinis regionas (Pabaltijys), vienijamas Vidurio Europos 1989-ųjų revoliucijos ir 2004-ųjų narystės ES. Reprezentatyvu ir tai, kad Vilniaus dešimtukas, apimantis dešimt Vidurio Europos šalių, 2003-iaisiais parėmė George'o Busho ir Tony'o Blairio iniciatyvą atakuoti Iraką. Tai buvo traktuojama kaip vieningas postkomunistinės Vidurio Europos balsas. Kitaip tariant, kai Jacques'as Chiracas kritikavo tokį Vilniaus dešimtuko sprendimą, jis kritikavo visą regioną, Baltijos valstybių neatskyrė nuo Vyšegrado, o šių – nuo balkaniškosios Rumunijos ir Bulgarijos. Vilniaus dešimtukas reiškė Vidurio Europą.

Kokią Rumunijos perspektyvą jūs matote? Tai Balkanų regiono šalis, bet, panašiai kaip Bulgarija ir Graikija, ji traktuojama atsietai nuo Balkanų valstybių dėl buvusios Jugoslavijos specifikos. Ar įžvelgtumėte panašumų tarp Lietuvos, kuri sykiu yra tiek Vidurio Europos, tiek Baltijos valstybė, ir Rumunijos, kuri sykiu yra tiek Vidurio Europos, tiek Balkanų valstybė?

Kokie būtų esminiai geopolitiniai skirtumai tarp jų abiejų?

Catalin Avramescu: Žemėlapiai... Žmonės emocionaliai reaguoja į žemėlapius. Rumunai „Rytų Europą“ laiko labiau geografinė nei politinė kategorija. O „Balkanai“ – tai Bulgarija, buvusi Jugoslavija, Albanija ir Graikija. Retai kas nurodytų, kad Rumunija irgi yra „Balkanų šalis“. Iš dalies dėl lotyniškojo romanų kalbos konteksto. Be to, Rumunija visuomet dairėsi į Vidurio ir Vakarų, o ne į (slavišką) Rytų Europą.

Žinoma, yra panašumų tarp Lietuvos ir Rumunijos situacijos, pavyzdžiui, panaši mūsų santykių su Rusija/Sovietų Sąjunga istorija. Skirtumas galbūt tas, kaip mūsų šalys suvokiamos Europos politikos kontekste. Lietuva turi stiprią nacionalinę tapatybę, bet, drįsčiau

teigti, mažiau tvirtą valstybinę poziciją sprendžiant regiono politikos klausimus. Rumunija labiau regima Rytų ir Vidurio Europos „galios politikoje“, nors nebūtinai kaip lygiavertė žaidėja.

Annette Freyberg Inan: Negaliu nieko pasakyti apie Lietuvą, nes jos situacijos gerai neišmanau. Geopolitiniu požiūriu įdomu, kad pastaruoju metu stiprėja Rumunijos balkaniškoji tapatybė greta lotyniškosios ir europietiškosios. Panašiai Kroatija naudoja Vidurio Europos etiketę, kad paremtų savo norą integruotis į Europos Sąjungą. Rumunai XX a. 10-ajame dešimtmetyje stipriai pabrėžė savo „lotynišką“ kilmę. Tačiau abi šios tapatybės įkvėpė ir įtvirtino popkultūra. Skaudi patirtis ir nepritekliai paskatino balkaniško šalies tapatumo paieškas, nepaisant to, kad Rumunijos pozicija regione akivaizdžiai specifinė.

Tomas Kavaliauskas: Lietuvoje šiandien daug kas, ypač jaunimas, domisi anarchistų ir naujosios kairės idėjomis. O jie turi savo tinklalapius, rengia susirinkimus, Karlo Marxo skaitymo dienas, net skaito pasakaitas vadinamajame Laisvajame universitete (LUNI). Naujosios kairės narė, socialinė kritikė Rasa Baločkaitė posovietinės Lietuvos politiką vadina „demokratijos pornografija“... Naujosios kairės ir anarchistų lyderiai turi gerą startinę poziciją, nes pati gyvenimo realybė yra tarsi drumstas vanduo, kuriame jiems neblogai sekasi žvejoti. Kokia situacija Rumunijoje, kuri šiek tiek vėliau nei Lietuva, 2007-aisiais, atitiko ES „demokratijos standartus“?

Catalin Avramescu: „Naujoji kairė“, kad ir ką ji reikštų, Rumunijos politikoje dabar tarsi neegzistuoja, nors tai gali greitai pasikeisti. Net tie keli jauni viešieji intelektualai, kurie tvirtina esantys kairieji, nesiryžtų cituoti Bakunino ar Che Guevaros. Jie rūpinasi „socialinėmis“ problemų priežastimis arba apsimeta esą „žalieji“.

Rumunijos marginalinės grupės šiandien yra ultranacionalistai, religiniai zelotai arba seno sukirpimo socialistai.

Annette Freyberg Inan: Sakyčiau, Rumunijos politikoje nei naujosios, nei senosios kairės nėra. Nors pavieniai Socialdemokratų (PSD) ar kitų kairiojo sparno partijų nariai gal ir laikosi panašių ideologinių pažiū-

rų, nuosekli kairuolių programa nėra sukurta. Nėra ir reikšmingos marginalinės kairiųjų grupės. Vienintelė gerai organizuota kairiųjų pažiūrų jėga – profesinės sąjungos. Rumunijoje dažnai, bet ne visada, jos daro didesnę poveikį politikai negu kitose regiono šalyse.

Kas politiškai pelnosi iš socioekonominės neteisybės ir nepriteklių? Valdantysis elitas! Priežastis ta, kad dauguma į neteisybę ir nepriteklius reaguoja apatiškai, tylomis bjaurisi tokia politine sistema, kuri leidžia elitui laisvai valdyti. Buvo metas, kai dešiniojo sparno partijos, ypač kraštutinių dešiniųjų Didžiosios Rumunijos partija (PRM), irgi pasipelnė populistškai manipuliuodamos žmonių nepasitenkinimu, bet šiandien visuomenė gerokai labiau apatiška negu anksčiau, net populistinė politika vargu ar išsklaidytų tą apatiją.

Tomas Kavaliauskas: Rumunijos intelektualų balsas politikoje nuo pat 1989-ųjų revoliucijos buvo labai aiškiai girdimas. Ar tiesa, kad ir dabar politinis diskursas neįsivaizduojamas be šalies intelektualinio, akademinio sluoksnio nuomonės?

Catalin Avramescu: Viskas labai pasikeitė. Prieš dvi-dešimt metų intelektualai tapo ir ilgą laiką buvo iš tikrųjų įtakingi. Tačiau per pastaruosius keletą metų įvyko esminis viešojo diskurso pokytis. Tam tikru laipsniu tai *new media* produktas. Tinklaraščiai, forumai, politiniai tinklalapiai išstumia tradicinius žurnalus ir knygas. Viešojo diskurso standartas subyrėjo. XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje debatus įžiebė *Filosofijos istoriją* parašęs autorius, Lévi Strauss'o krypties mąstytojas, o dabar žurnalistai nuolat prašo, kad pakomentuotų gaudus, paskleistus tinklaraščiuose arba per TV pokalbių šou.

Annette Freyberg Inan: Žinoma, jei paklausite bet kurį bet kurios šalies intelektualą, ar pakankamai stiprus intelektualų vaidmuo politikoje, visi visada atsakys neigiamai. Rumunai ėmėsi šalies pertvarkymo jausdami stiprų impulsą, ir tai didelis intelektualų, ypač disidentų, nuopelnas. Bet laikas bėga, nemažai jų iškeleliavo į amžinybę, kiti prarado santykį su laikmečiu, dar kiti ėmė flirtuoti su žiniasklaida ir kartais tai primena net tam tikrą prostitucijos formą. Tačiau intelektualai vis tiek gali atlikti ir atlieka svarbų vaidmenį viešajame diskurse. Kai kurie prisiima sergėtojo funkciją – sergsti,

kad nebūtų paties blogiausio piktnaudžiavimo politine galia, o kiti plėtoja filosofinę refleksiją. Tačiau gaila, kad, išskyrus keletą tokių kaip Avramescu, t. y. užėmusių politinės galios poziciją, kiti nedaro jokios įtakos realiai politikai. Jie nesugeba rasti būdo, kaip suderinti politinį aktyvumą su nepriekaištinga akademine ar moksline savo reputacija.

Tomas Kavaliauskas: Jūs, Catalinai, esate politinės filosofijos profesorius, tarptautiniu mastu pripažintas mokslininkas. Tačiau pradėjote ir politinę karjerą – esate Rumunijos prezidento patarėjas. Ar šios dvi veiklos rūšys suderinamos?

Catalin Avramescu: Ne. Mielai atsakyčiau priešingai. Politikos praktika protui su teoriniu nuokrypiu dažnai atrodo vangė, ištižusi. Tai pasakęs prisipažinsiu, kad mano akademinis statusas kai kuriais atvejais duoda naudos. Pavyzdžiui, Rumunijoje ginčijamasi, ar verta daugumos balsavimo sistemą pakeisti proporcinio balsavimu. Pasisakau už daugumos sistemą ir tikiuosi, kad tokių akademikų kaip aš argumentai padarys įtaką šio ginčo baigčiai.

Tomas Kavaliauskas: Rumunija – tai šalis, kurios regionų tapatybė labai skirtinga, nulemta skirtingos jų istorijos. Tačiau ar įmanoma, kad ir labai apytiksliai, apibūdinti Rumunijos kaip valstybės tapatybę po 1989-ųjų? Kaip toji tapatybė transformavosi nuo tada iki dabar?

Catalin Avramescu: Silpnėja priklausymo savo šaliai jausmas. Per du dešimtmečius po komunizmo subyrėjimo maždaug du milijonai rumunų išvyko gyventi svetur. Prieš 1989-uosius būtume vadinę tai „egziliu“, kai žmonės yra priversti palikti „tėvynę“. Dabar tai normalu, kai kam net atrodo, kad tai „sėkmės istorija“... Bijau, kad jau pasiekėme tokį lygį, kai nacionalinė tapatybė apibrėžiama remiantis vien kulinarija.

Annette Freyberg Inan: Po 1989-ųjų įsibėgėjęs procesas, sakyčiau, buvo paveldimai paradoksalus: nacionalumo (at)kūrimas susidūrė su antnacionalumu. Sunku atspėti, kokių nacionalinio tapatumo formų atsiras globalėjančiame pasaulyje, kuriame nacionalumo ribos nuolatos peržengiamos. Gal nacionalumas apskritai išnyks. Mes nežinome to nei Rumunijos, nei Vokietijos ar

Kanados atvejais. Vis dėlto akivaizdu – čia nesutikčiau su Avramescu, – kad rumunai dar turi stiprią nacionalinę tapatybę. Nacionalinis pasididžiavimas, atvirai reikiamas prieš užsieniečius, dabar netgi stipresnis, negu buvo iškart po revoliucijos, nes tada labiausiai rūpėjo šalies nepriklausomybė. Bet Rumunijos kultūra jau yra paveikta ir antnacionalinių procesų – vidiniai ir išoriniai žmonių, idėjų, daiktų srautai, be abejo, kelia nesaugumo pojūtį, tapatybės svyravimus ir skatina tai, ką minėjo Avramescu, – silpnėja prierašumo savo šaliai jausmas. Būti rumunu Kvebeke ar Amsterdame dabar lengviau, nes žmonės, gyvendami svetur, irgi gali, bent jau išoriškai, išlaikyti savo nacionalinės tapatybės išraišką – nacionaliniai patiekalai, tradicinė muzika taip pat keliauja ir tai yra visur prieinama. Iš tikrųjų neįstima priešpriešos tarp antnacionalinio proceso ir nacionalinės tapatybės (at)kūrimo.

Tomas Kavaliauskas: Annette, Jūs žvelgiate į Rumuniją mažiausiai iš dviejų perspektyvų – kurią laiką dirbote Rumunijoje, dabar Amsterdame universitete dėstote disciplinas, susijusias su Vidurio Rytų Europos šalių, taip pat ir Rumunijos, politine raida. Pirmoji perspektyva yra vidinė, antroji – daugiau iš filosofinės distancijos, reflektivi... Ar jos abi sutampa? Ar Jūsų ankstesnis požiūris į Rumuniją dabar pasikeitė?

Annette Freyberg Inan: Šiuo atveju sakyčiau, kad geriau matyti iš arti negu iš toli. Kai pirmą kartą atvykau į Rumuniją 1997-aisiais, prieš tai gyvenusi Vokietijoje ir Jungtinėse Valstijose, nieko nesupratau, jaučiausi iš tikrųjų šokiruota. Suprasti Rumuniją padėjo „žmogiškasis faktorius“ – žmonės, su kuriais kalbėjau, išmokė pažvelgti į šalies tikrovę jų akimis. Todėl sakau: galima perskaityti daugybę knygų apie Rumuniją, bet vis tiek nieko nesuprasi, jei neteko ten pagyventi. Dabar, kai vėl esu atokiau, tai nepakeitė mano supratimo. Amsterdame bandau įtikinti studentus, kad pažvelgtų į Europą ir jos integraciją iš rumunų – ES naujakurių, postkomunistų, socioekonominių Europos marginalų – perspektyvos... Būsiu laiminga, jei pavyks nuteikti studentus, kad negalima į viską žvelgti vien iš Vakarų Europos požiūriu taško.

Tomas Kavaliauskas: Dėkoju už pokalbį. ■

KAS „DAVĖ STARTĄ“ ANTRAJAM PASAULINIAM KARUI IR KAS BUVO PIRMOJI JO AUKA?*

Normanas Daviesas ir kai kurie kiti istorikai teigia, kad Antrajam pasauliniam karui davė startą toks Alfredas Helmutas Naujocksas, vadovavęs 1939 m. rugpjūčio 31 d. įvykdytai provokacijai Vokietijos pasienio mieste Gleivice (vokiškai Gleiwitz, dabar Lenkijos teritorijoje – Gliwice, liet. Gliwics). Tas incidentas 1939 m. rugsėjo 1–2 dienomis nuskambėjo visame pasaulyje. Pavyzdžiui, *The New York Times* 1939 m. rugsėjo 1 d. numeryje greta pranešimų apie prasidėjusius karo veiksmus pirmajame puslapyje išspausdino kartoschemą anglų kalba. Joje parodyta bendra Vokietijos ir Lenkijos siena, o viena vieta išskirta juodu storu kryžiuoku – tai „Gleiwitz“.

Naujienos reikšmingumą, kai kurių lenkų tyrinėtojų nuomone, galėjo dar labiau padidinti Hermano Göringo paaiškinimas švedų pramonininkui Birgeliui Dahlerusui per jų susitikimą rugsėjo 1 d. 8 val. ryto. Nacių hierarchijos antras asmuo po Hitlerio informavo, esą karo veiksmai prasidėjo todėl, kad lenkai atakavo radijo stotį Gleivice, be to, sugriovė strategiškai svarbų tiltą per Vyslą prie Diršau. Švedas Dahlerusas bandė neformaliai tarpininkauti tarp nacių vadovybės

ir Anglijos, turėjo ryšių abiejose pusėse. Gautą informaciją jis operatyviai perdavė į Londoną¹. Radijo stoties Gleivice užpuolimu, dėl kurio tariamai prasidėjo karas tarp Vokietijos ir Lenkijos, susidomėjo ir britų žvalgyba, kuri savais kanalais iš Vokietijos jau rugpjūčio 25 d. buvo gavusi žinių apie planuojamas pasienio provokacijas, slaptą informaciją ji perdavė savo vyriausybei².

Provokacija Gleivice ir propagandiniai jos aspektai

1944 m. rudenį Alfredas Helmutas Naujocksas (1911–1966) pasidavė į nelaisvę sąjungininkams, atidariusiems Antrąjį frontą Europoje. Buvo nugabentas į Londoną, kur 1945 m. jį tardė britų žvalgyba. 2000 m. išslaptinus kai kuriuos slaptosios tarnybos MI5 dokumentus, paaiškėjo, kad Naujocksas jam užvestoje byloje apibūdinamas žodžiais *The Man Who Started The War*. Apie tai pranešė įtakingas dienraštis *The Independent*³. Šią žvalgybininkų formuluotę turėjo žinoti ir pats suimtas, nes ji labai padėjo jam pelningai parduoti „savo istoriją“ žurnalistams. Britų rašytojas ir žurnalistas Comeris Clarke'as 1958 m. paskelbtame straipsnyje Naujocksą apibūdino kaip „žmogų, kuris davė startą paskutiniam karui“⁴. Austrų žurnalistas ir istorikas

* Šį tekstą dr. Arūnas Vyšniauskas (Vilniaus universitetas) parengė redakcijos užsakymu.

Günteris Peisas parengė spaudai Naujockso biografi-
ją, kuri, išleista 1960 m. Londone, taip ir vadinosi *The
Man Who Started The War*. Ji buvo sėkmingai parduo-
dama ir sulaukė pakartotinių leidimų daugelyje šalių.

Vokietijoje tos knygos išleisti niekas nedrįso, bet šie-
met rudenį turėtų išeiti *M & V Verlags- und Vertriebs-
gemeinschaft* leidyklos parengta nauja 350 puslapių
Naujockso biografija, kurią parašė vokiečių istorikas dr.
Florianas Altenhöneris. Ji irgi vadinasi panašiai: „Žmo-
gus, kuris pradėjo Antrąjį pasaulinį karą“. Smulkesniu
šriftu surinkta paantraštė „Alfred Naujocks: agentas ir
karo nusikaltėlis“ rodo, kad tai nėra biografija žmogaus,
kuriuo verta didžiulis. Knygą *Amazon.de* interneto sve-
tainėje jau galima užsisakyti už 18 eurų. Susidaro įspū-
dis, kad šios kaip ir ankstesnės biografijos titulinis pa-
vadinimas parinktas neužmirštant komercinių interesų.

Floriano Altenhönerio knygos
viršelis *Amazon.de* svetainėje.
Viršuje įdėtoje nuotraukoje ma-
tome ne radijo siųstuvo namelį,
kurį Naujockso grupė 1939 m.
rugpjūčio 31 d. vakare buvo užė-
musi, o pagrindinę Gleivico radijo
stotį, kuri buvo visai kitame mies-
to gale (tuometinėje Funkstraße).
Apačioje – Alfredo Naujockso,
tariamai „pradėjusio Antrąjį pa-
saulinį karą“, nuotrauka.

Šioje 2009 m. darytoje nuotraukoje matome Gleivico radijo stoties
siųstuvo bokštą ir administracinį techninį pastatą (vidurinytis), kurį
buvo užėmusi A. Naujockso grupė. Techninis siųstuvas požeminiu
telekabeliu buvo sujungtas su pagrindine radijo stotimi, įsikūrusia
dideliame pastate, esančiame už keleto kilometrų. Nuotrauka iš
Wikimedia Commons.

Kas skubės pirkti kažkokio
Naujockso biografiją, bet
pasiskaityti apie žmogų,
kuris „pradėjo pasaulinį
karą“, tikrai įdomu!

SS šturmbanfiurerio, 1911 m. gimusio Vokietijos
mieste Kylyje, pavardė išduoda baltišką jo kilmę.
„Naujokas“ – taip Rytprūsiuose, lietuvių gyvenamoje
teritorijoje, buvo vadinamas naujai atsikėlęs žmogus,
o pavardė *Naujocksas* yra kilusi iš „naujoko“ (nauja-
kurio) lietuviškos pravardės. Tokią ar panašiai skam-
bančią pavardę Rytprūsiuose turėjo nemažai žmonių,
genealoginių duomenų bazėse yra Naujoks, Naujox,
Naujock, Naujokat, Naujokeit, Naujokeitis... Solidus
vokiškas pavardžių žodynas DUDEN nurodo, kad pa-
vardė Naujocks, iš pradžių paplitusi Rytprūsiuose, yra
lietuviškos kilmės. Vokiečių genealogijos serverio me-
tapaieškoje <<http://meta.genealogy.net/>> įvedus Nau-
jocks pavardę, duomenų bankas pateikia keliasdešimt
asmenų tokia pavarde. Kai kurie iš jų XIX a. gimę Ryt-
prūsioose, gyvenvietėse su lietuviškais pavadinimais, ir

net turėjo lietuviškus var-
dus. Pavyzdžiui, Jurgis
Naujocks, gimęs 1869 m.
Klaipėdos krašto kai-
me „Lilischken“. Vėliau,
žinoma, žmonės šia ar
panašia pavarde išsklido
plačiau po Vokietijos že-
mes. Pasaulio mastu iš-
garsėjusių žmonių tokia
pavarde kaip ir nebuvo,
išskyrus nebent Alfredą
Helmutą...

Pernai Australijos spau-
doje pasirodė Alfredo
Naujockso pavardę mi-
nintis straipsnis pavadini-
mu „Šūvis, kuris uždegė
Europą“⁴⁵. Jame peršama
analogija su teroristinės
jaunimo grupuotės „Mla-
da Bosna“ nario serbo Gavrilo Principo išpuoliu, kai
1914 m. atvirame automobilyje miesto gatvėje iš kelių
metrų atstumo dviem mirtinais šūviais jis nušovė Aus-
trijos erchercogą Franzą Ferdinandą ir jo žmoną. Sun-
ku būtų rasti tokį istorijos vadovėlį, kuriame, aprašant

Pirmojo pasaulinio karo pradžią, nebūtų paminėtas kruvinas atentatas Sarajeve. Net paragrafų pavadinimuose tai pažymima: „Šūvis, kuris sukėlė karą“, „kuris sukrėtė Europą“ ir pan.

Istorijos vadovėliuose kol kas neteko matyti paragrafo, kad tokiu ar panašiu pavadinimu būtų įvardyta Gleivico afera. Bet kas žino, kaip bus ateityje? Juk įvairių šalių vadovėliuose Gleivico provokacija natūraliai siejama su karo pradžia, parodant nusikalstamus nacių Vokietijos veiksmus. 1945 m. Sąjungininkai sėkmingai pasinaudojo Naujockso liudijimu Niurnbergo kariniam tribunolui – SS šturmbanfiureris atskleidė, kad jis buvo tik sraigtelis ir vykdė nacių vadovybės įsakymus. O įrodyti karo nusikaltimus, nustatant konkrečius kaltininkus, nėra toks jau paprastas dalykas teisiniu požiūriu.

Jugoslavijos eksprezidentas Slobodanas Miloševićius, suimtas ir teisiamas už karo nusikaltimus buvusioje Jugoslavijoje, įskaitant genocidą Bosnijoje, 2006 m. mirė taip ir nesulaukęs Jungtinių Tautų Karo nusikaltimų tribunolo Hagoje pabaigos. Tačiau, daugelio teisės ekspertų nuomone, jei jis būtų sulaukęs tarptautinio teismo verdikto, vargu ar būtų buvusi įrodyta jo *asmeninė* atsakomybė už tai, kas vyko Srebrenicoje ar kitose vietose, kurios tapo karo nusikaltimų Balkanuose simboliais. 2010 m. birželio mėnesį JT Karo nusikaltimų tribunolas nuteisė kelis Bosnijos serbus už 1995 m. žudynes Srebrenicoje. Bet ar galima dokumentais įrodyti tiesioginę Miloševićiaus atsakomybę už tai, kas ten vyko prieš 15 metų?

Hitlerio atsakomybė už holokausto organizavimą daugeliui logiškai mąstančių žmonių nekelia jokių abejonių. Bet kur dokumentai su Adolfo Hitlerio parašu, t. y. kur įsakymai nužudyti milijonus žydų? O jei jų nerasta, tai gal Hitleris ir nežinojo, kas vyko Aušvice ar Paneriuose prie Vilniaus? Remiantis tokia ir panašia šaltiniotyryne logika, galima perrašyti visą Antrojo pasaulinio karo istoriją, pavyzdžiui, britų istorikas Davidas Irvingas tą ir daro.

1961 m. Rytų Vokietijoje (VDR) ir 1979 m. komunistų valdomoje Lenkijoje buvo sukurti įtaigūs meniniai filmai apie Gleivico incidentą (vokiškas „Der Fall Gleiwitz“, lenkiškas „Operacja Himmler“) su gerais

aktoriais. Čia pretenzingai bandoma dokumentuoti įvykius vos ne „minučių tikslumu“, autentiškumo dėlei filmuota Glivicėse (Gleivice), kur ir įvyko incidentas. Nors filmų anotacijose skelbiama, neva jie yra tiksli Gleivico provokacijos rekonstrukcija, tačiau vėlesnė istoriografija atskleidė naujų detalių, paneigė arba patikslino kai kurias ankstesnes įvykių versijas. Todėl pasitikėti šių filmų pateikiamu „istoriniu autentiškumu“ ne itin verta. Pats filmų sukūrimo faktas rodo, kad tai buvo tema, naudinga ne tik Kremliaus, bet ir komunistinės tiek Varšuvos, tiek Rytų Berlyno valdžios propagandai. Šiuo požiūriu Gleivico tema gali būti patogi ir dabar, nes daug kam yra paranku atsakomybę už Antrąjį pasaulinį karą suversti vien Hitleriui ir jo „sraigteliams“.

Šiuolaikiniuose lenkų vadovėliuose Gleivico provokacija taip pat neretai minima, tačiau pirmaisiais karo šūviais laikoma vokiečių karinio laivo „Schleswig-Holstein“, su tariamai draugišku vizitu stovėjusio Dancigo (Gdansko) uoste, pabūklų salvė įlankoje. Naratyviniu patriotiniu požiūriu yra geriau pabrėžti, kaip atkakliai lenkai visą savaitę gynėsi apsuptame Vesterplėtės pusiasalyje Baltijos jūros pakrantėje. Lenkai savo istorijos vadovėliuose pastaruoju metu akcentuoja, esą pasaulinis karas prasidėjo todėl, kad Lenkija pasipriešino nacių Vokietijos agresijai. „Lenkijos gynybinis karas – Antrojo pasaulinio karo pradžia“ – toks skyrelio pavadinimas istorijos vadovėliuose gana dažnas⁶. Jis skamba herojiškai. Nors Lenkija kariniu požiūriu buvo su-triuškinta palyginti greitai (pagal vokiečių *Blitzkrieg* strategiją), mūsų kaimynai istorijos vadovėlius rašo taip, kad ugdytų lenkų moksleivių patriotizmą. O nešvarioje Gleivico istorijoje įžiūrėti ką nors herojiška būtų sunku.

Inscenizuotas radijo stoties užpuolimas Gleivice vis dėlto turėjo didžiulį propagandinį poveikį. 1939 m. rugsėjo 1 ir 2 dienomis pranešimai apie „incidentą Gleivice“ kartu su žiniomis apie prasidėjusius karo veiksmus tarp Vokietijos ir Lenkijos buvo perduodami pasaulio mastu. Naudodamasis duomenų baze *Australian Newspapers* atitinkamų pranešimų radau

net Australijos dienraščiuose, pavyzdžiui, *The Canberra Times* 1939 m. rugsėjo 2 d. numeryje⁷.

Australija toli, be to, nesusijusi su kariniais veiksmais, tad pranešimai net apie karščiausius įvykius Europoje dažnai vėlavo, šiuo atveju – vieną dieną. O kaip viskas klostėsi Lenkijai kaimyninėje Lietuvoje?

Pagrindinio dienraščio *Lietuvos aidas* rytinė laida 1939 m. rugsėjo 1 d. apie tą incidentą pranešė pirmajame puslapyje. Pavadinimas raudonomis raidėmis skambėjo kaip klausimas: „Lenkų sukilimas Gleiwitze?“, o paantraštė informavo: „Lenkai tas žinias griežtai paneigia.“ Minėtame *Lietuvos aid*o numeryje šalia įvykių Gleivice aprašymo įdėtas straipsniukas „Nepaliaujami incidentai Lenkijos Vokietijos pasienyje“. Jame aprašomi keli smulkūs incidentai, kai kuriuose iš jų buvo panaudoti ginklai. Žinoma, tokie pranešimai buvo perduodami

ir per radiją, o jo pranešimais žmonės ypač pasitikėjo. Radijas ir laikraščiai tada buvo pagrindiniai žinių perdavimo kanalai, televizija žengė dar tik pirmuosius žingsnius ir pasaulyje paplito jau po Antrojo pasaulinio karo.

Hitlerinė Vokietija agresiją pradėjo 1939 m. rugsėjo 1 d. anksti ryte (4 val. 45 min.). Tai reiškia, kad Gleivico provokacijos laiką (20 valandą) nacių specialios tarnybos parinko ne tik todėl, kad žmonės vakarais masiškai klausydavosi radijo, laukdami pranešimų apie įtemptą tarptautinę padėtį, bet ir todėl, kad pranešimai apie „agresyvius“ lenkų veiksmus

būtinai pasiektų spaudą rugpjūčio 31 d. vėlų vakarą ir dar spėtų pakliūti į rytinius laikraščių numerius. Radijas ir spauda turėjo pranešti pasauliui apie „lenkų sukeltus išžūlius incidentus pasienyje“, kad susidarytų įspūdis, neva vokiečiai buvo tiesiog

priversti imtis atsakomųjų veiksmų. Toks informacijos pateikimo būdas buvo svarbi propagandinio karo dalis.

Hitleris, sakydamas kalbą Reichstage 1939 m. rugsėjo 1 d., nevarėjo sąvokos „karo paskelbimas“, pradėtus karo veiksmus traktavo kaip vokiečių „atsiśaudymą“, esą tai reakcija į lenkų išpuolius pasienyje. Gleivico incidentas įvardytas nebuvo, bet fiureris paminėjo, kad neseniai per vieną naktį įvyko 21, o „šiandien naktį“ – 14 incidentų pasienyje, 3 iš jų

Pranešimas iš Londono, paskelbtas Australijos dienraštyje *The Canberra Times* 1939 m. rugsėjo 2 d. numeryje (p. 4). Spaustuvinė skubant buvo padaryta klaida: spausdinto pranešimo tekste septinta eilutė sukeista vietomis su šešta.

Lietuvos aid 1939 m. rugsėjo 1 d. numerio rytinės laidos pirmojo puslapio fragmentas. Rytinė laida išeidavo 6-ą valandą ryto, o pranešimus redakcija priimdavo iki pirmos valandos nakties.

gana sunkūs. Hitlerio kalbos stenogramoje parašyta: „Šiandien naktį pirmą kartą mūsų teritorijoje šaudė Lenkijos reguliariai kareiviai. (Audringi „Pfu!“ šauksmai). Nuo 5.45 valandos yra dabar atsišaudoma! (Ilgi plojimai).“

Karo veiksmus prieš Lenkiją vokiečiai pradėjo visa valanda anksčiau nei skelbė oficialiai. Kai kurie lenkų istorikai mano, kad pirmoji gyvenvietė, patyrusi nacių Vokietijos agresiją, buvo Veliunio miestelis, kurį Liuftvafės bombonešiai ėmė bombarduoti rugsėjo 1 d. maždaug 4 val. 40 min. ryto. Kai kas karinių veiksmų pradžia laiko 4 val. 34 min., kai keli vokiečių bombonešiai atakavo tiltą per Vyslos upę prie Tčevo (lenkiškai Tczew, vokiškai Dirschau). Toje vietoje palei Vyslos upęėjo siena tarp Lenkijos ir Laisvojo Dancigo miesto. Antpuolio iš oro tikslas – ne subombarduoti tiltą, o sutrukdyti galimiems bandymams jį susprogdinti, nes tiltas, buvęs lenkų rankose, turėjo itin svarbią reikšmę Vokietijos susisiekimui su Rytprūsiais. Nors per aviacijos antpuolį buvo pažeisti kabeliai, nutiesti iki detonacinių įrengimų, tačiau lenkų minuotojams pavyko greitai juos sutvarkyti ir anksti ryte jie susprogdino tiek geležinkelio, tiek automobilių kelio tiltus.

Vokiečiai planavo surengti ir daugiau provokacijų pasienyje, bet visos jos buvo, net keista, palyginti menkos. *Lietuvos aidas* 1939 m. rugsėjo 1 d. įdėjo Lenkijos telegrafo agentūros PAT (*Polska Agencja Telegraficzna*) rugpjūčio 31 d. pranešimą, kad vokiečių patrulis peržengė sieną į lenkų pusę, gyvulius ganę vaikai išsigandę pabėgo. Nors apie tai buvo rašoma laikraščių pirmuosiuose puslapiuose, tačiau negi dėl to pradėsi karą? Minėtu atveju, kai buvo išgąsdinti piemenukai, apsieita be šaudymo.

Lietuvos aidas 1939 m. rugsėjo 1 d. į rytinę laidą įdėjo rugpjūčio 31 d. pranešimą, kad „lenkų sukilėliai užėmė Gleiwitzo radijofoną“. Iš tikrųjų Naujockso grupė Gleivice užėmė technines patalpas su radijo siųstuvu, bet ELTA rėmėsi vokiečių telegramų agentūros pranešimu, kuriame, siekiant padidinti įvykio reikšmingumą, nutylėta, kad tai radijo stoties techninės patalpos. Todėl kitų šalių agentūros, kurios, kaip ir ELTA, rėmėsi vokiečių pateikta informacija, pranešinėjo jau apie „radi-

jofono“, „radijo stoties“ užėmimą, galėjo net susidaryti įspūdis, esą užimta Vokietijos radijo stotis, transliuojanti savarankišką programą, vadinasi, tą „lenkų sukilėlių“ turėjo būti nemažas būrys. Iš tikrųjų Naujocksas vadovavo civiliais drabužiais vilkinčių 5–6 esesininkų grupei, jie atvažiavo dviem lengvaisiais automobiliais. To užteko, kad būtų užimtos retransliacinio siųstuvo stoties patalpos, kur dirbo vos keli žmonės. Kad nekilėtų komplikacijų, vietinės policijos apsauga prie pastato tą vakarą nebudėjo. Formaliai apsaugą perėmė SS saugumo policija, netrukdydusi provokatoriams laisvai patekti į saugomą objektą⁸. Radijo siųstuvo stoties darbuotojai apie diversiją iš anksto nežinojo.

Tai, kad Naujocksas įsiveržė į techninį radijo stoties pastatą, sukėlė netgi problemų, mat ten nėra radijo studijos, buvo tik retransliuojama Reicho radijo stoties programa iš Breslau (dabar Vroclavas) esančio stiprintuvo. Lenkų sukilėliais apsimitę esesininkai iš pradžių net nerado retai naudojamo techninio mikrofono, per kurį galėtų paskelbti provokacinį pareiškimą. Po karštingų paieškų mikrofoną vis dėlto pavyko rasti ir prijungti. Bet ar techniškai viskas buvo atlikta teisingai ir ar Aukštutinės Silezijos klausytojai įprastu Gleivico siųstuvo dažniu per radiją tikrai išgirdo raginimą lenkų kalba sukilti prieš vokiečius? Ar lenkiškai kalbantis Naujockso grupės narys tiesioginiame eteri perskaitė visą iš anksto parengtą tekstą? Daugelis įvykio tyrinėtojų teigia, kad per radiją buvo suspėta perduoti tik iš anksto parengto teksto pradžią, o dėl silpnos siųstuvo galios ją girdėti galėjo tik Gleivico ir jo apylinkių gyventojai.

Praėjus 20 metų bandyta išsiaiškinti, kaip būta iš tikrųjų, ir rasta vos keletas radijo klausytojų, kurie kai ką įstengė prisiminti. Vienas iš jų teigė, kad tiesioginiame eteri nutraukus transliuojamą laidą pasigirdo kažkoks triukšmas, po to kažkas buvo pasakyta ir vėl eterį užliejo triukšmas. Matyt, triukšmauta, gal net šaudyta į orą, norint sudaryti įspūdį, kad studijoje vyksta grumtynės. Tačiau tai galėjo būti ir elementarus traškesys, mat įjungtas mikrofonas veikė labai trumpai, esą jis atsijungė dar skaitant provokacinį „lenkų sukilėlių“ atsišaukimą.

Kad ir kaip būtų, Naujocksas po atliktos operacijos raportavo vyresnybei viską įvykdęs sėkmingai, o vokiečių propagandinė mašina suskubo pranešti pasauliui apie „lenkų sukilimą“, net pacitavo, ką „lenkų sukilėliai“ esą paskelbė tiesioginiame eteri. Pirmasis toks vokiečių pranešimas buvo perduotas per Reicho radiją jau 22.30 val.

Nors fiureris reichstage kitą dieną apkaltino Lenkiją, esą jos reguliarioji kariuomenė ėmusi šaudyti Vokietijos teritorijoje, ir paminėjo net 3 gana sunkius incidentus (tiek iš tikrųjų buvo numatyta surengti tokio pobūdžio inscenizacijų pasienyje), tačiau rimto susidūrimo, kuris galėtų įtikinamai paaiškinti, kodėl Vokietija pradėjo puolimą, realiai neįvyko. Hitleris paminėjo tik incidentų skaičių, bet nenurodė nė vieno konkretaus (kad niekam nekiltų pagunda užduoti konkrečius klausimus). Pats „rimčiausias“ įvykis *post factum* pasirodė būtent tas incidentas Aukštutinės Silezijos mieste Gleivice, kai „lenkai“ tiesioginiame eteri neva paragino tautiečius sukilti. Dar tą patį vakarą vokiečių žinių agentūra pranešė, kad, sureagavus radijo stoties klausytojams, į įvykio vietą atvyko vietinė policija. Kadangi „lenkai“ atidengė ugnį, policininkams irgi teko panaudoti ginklą, yra aukų. *Lietuvos aidas* 1939 m. rugsėjo 1 d. rytinėje laidoje paskelbtas pranešimas perpasakojo vokiečių telegramų agentūros informaciją: „Iš vienos ir antros pusės yra mirusių.“

Pirmoji Antrojo pasaulinio karo auka

Istorikų tyrimai rodo, kad gestapininkai Gleivico akcijai iš pradžių parūpino vieną auką. To asmens pavardė skelbiama nebuvo, tačiau žymiai vėliau, 1968 m., nustatyta, kad tai Vokietijos pilietis, vietinis Silezijos gyventojas Franzas (Franciszekas) Honiokas, gimęs 1898 m.⁹ Vokiečių savaitraštis *Der Spiegel* 1979 m. išspausdino jo nuotrauką¹⁰. Biografijos požiūriu tai buvo tinkama kandidatūra tapti numatytos provokacijos auka. Honiokas gyveno tuometinės Vokietijos teritorijoje netoli Gleivico, 1921 m. dalyvavo sukilime prieš vokiečius Silezijoje.

Kai kas jį laiko lenku, kai kas vokiečiu, simpatizavusiu lenkams. 1939 m. rugpjūčio 30 d. gestapininkai Honioką suėmė, rugpjūčio 31 d. apkvaišino (letaline narkotizuojančių medžiagų injekcija) ir atskiru automobiliu kaip „konservą“ atgabeno į įvykio vietą, kur inscenizuotos akcijos metu nušovė. Esesininkų žargonu, „konservais“ buvo vadinami gyvi žmonės, parengti likviduoti, – įvykio vietoje jie turėjo būti nužudomi, sudarant žūties autentiškumo įspūdį, kad nekiltų abejonių būsimai teismo ekspertizei. Pats Naujocksas po karo neigė, kad jis pats ar kuris nors jo grupės esesininkas per operaciją būtų nušovęs žmogų, tvirtino per užpuolimą šaudęs tik į orą, kaltę dėl „konservo“ likvidavimo suvertė vietiniams Gleivico gestapininkams, kurie, aišku, irgi veikė pagal įsakymą iš aukščiau.

Į Berlyną iš įvykio vietos operatyviai perduota lavono nuotrauka nepasirodė pakankamai įspūdinga, todėl SS saugumo tarnyba (SD) iš Zachsenhauzeno konclagerio „suorganizavo“ dar porą „konservų“. Jie buvo atgabenti į Gleivico radijo stotį ir nušauti, tarsi būtų kritę per „lenkų sukilėlių“ ataką¹¹. Skirtingai negu pirmoji, kitos dvi aukos niekada nebuvo identifikuotos¹². Didesnio žuvusiųjų skaičiaus veikiausiai prireikė tam, kad būtų pagrįsti vokiečių telegramų agentūros pranešimai, esą policijai atidengus ugnį aukų yra iš abiejų pusių, taigi vieno lavono buvo per mažai.

Incidentas Gleivice buvo surengtas ir išpūstas neatsitiktinai. Berlynas, formaliai nepaskelbęs karo Lenkijai, rugsėjo 1–2 d. dar vis tyrinėjo, kaip reaguos jos sąjungininkės Anglija ir Prancūzija. Nacių logika buvo naiviai paprasta: jei pavyktų įrodyti, kad lenkai pirmieji atakavo Vokietiją ir įsiveržė į jos teritoriją, Anglija ir Prancūzija neturės formalaus pagrindo stoti Lenkijos kaip agresorės pusėn ir išvengs ankstesnių išipareigojimų lenkų atžvilgiu. Atitinkamai buvo parengti ir pirmieji vokiečių pranešimai. Rugpjūčio 31 d. vėlai vakare vokiečių žinių agentūra informavo (tą atpasakojo ir ELTA), kad be Gleivico radijo stoties užpuolimo ir eteri duoto signalo lenkams sukilti, dviejose kitose vietose du ginkluo-

ti lenkų būriai perėjo Vokietijos sieną, remiami reguliariosios kariuomenės. Esą vokiečiai ginasi nuo puolančių lenkų saugumo policijos dalinių pajėgomis. Buvo perduodama, kad „kovos tęsiasi“.

Lenkai skubiai reagavo į tokius vokiečių pranešimus, numanydami jų potekstę. Rugpjūčio 31 d. vėlai vakare Lenkijos telegramų agentūra griežčiausiai paneigė, „kad lenkai buvo užėmę Gleiwitzo radijofoną“. Šį paneigimą *Lietuvos aidas* išspausdino greta vokiečių telegramų agentūros informacijos, net įdėjo į paantraštę, o antraštę apie lenkų sukilimą Gleivice išspausdino su klaustuku. Taigi galima konstatuoti, kad Lietuvos, kaip neutralios valstybės, oficiozas laikėsi teisingos pozicijos: tiek vokiečių, tiek lenkų pateiktą informaciją paskelbė greta. To, deja, nepasakysi, apie daugelio kitų šalių spaudą, kurioje nacių propagandinės mašinos sukurti pranešimai buvo spausdinami be klaustukų.

Kai rugsėjo 3 d. Anglija ir Prancūzija vis dėlto išdrįso paskelbti Vokietijai karą, Gleivico incidento propagandinė reikšmė ėmė blėsti. Nors apie jį dar kurį laiką rašyta, tačiau būtent to incidento aukų nuotraukos nacių spaudoje paskelbtos nebuvo. Pirmuosiuose pranešimuose teigta, esą policija suėmusi „lenkų sukilėlius“, bet vėliau pranešta, kad jiems pavyko pasprukti iš įvykio vietos. Operacija buvo atlikta ne itin sklandžiai, nacių propaganda negalėjo pateikti įtikinamų lenkų „kaltės“ įrodymų, todėl vengė detalizuoti incidentą.

Nacių propaganda atkakliai laikėsi versijos, neva Lenkija pirmoji atakavo Vokietiją, kuri iš pradžių tariamai bandė priešintis vien saugumo policijos pajėgomis. O 1939 m. rugsėjo 1 d. ankstų rytą fiureris davė įsakymą jau panaudoti ir kariuomenę. Esą taip prasidėjo kariniai veiksmai tarp Lenkijos ir Vokietijos. Rugsėjo 3 d. konfliktas virto europiniu, faktiškai ir pasauliniu karu, bet anaip tol ne dėl Vokietijos, o dėl Anglijos ir Prancūzijos kaltės – tokia buvo nacių propagandos potekstė. Turėdami tai omenyje, geriau suprasime, kodėl po karo Naujocksas su savo liudijimais tapo britams labai naudingas – juk tai žmogus, „davęs startą“ karui jau rugpjūčio 31 d., vykdydamas aukščiausios nacių vadovybės įsakymą.

Nustačius asmens, nušauto per inscenizuotą Gleivico incidentą, tapatybę, kai kurių šalių spauda maždaug nuo XX a. 9 dešimtmečio ėmė kelti mintį, kad Franzą Honioką reikėtų laikyti pirmąją karo auką. Tai kol kas nesulaukė oficialaus Lenkijos valdžios pritarimo. Vienas dalykas, kai pirmąją karo auką įvardija vietiniai kraštotyrininkai, turistų gidai ar užsienio žurnalistai, kuriems Gleivicas, kur tariamai buvo pradėtas pasaulinis karas, tampa reikšminga istorinės atminties vieta. Bet oficiali valstybės pozicija ir istorinės atminties politika yra visai kas kita, čia būtina atsižvelgti ir į teisinius aspektus. Ar galima karo auką pripažinti žmogų, nušautą rugpjūčio 31 d., jei tą dieną Lenkija dar nekaravo su Vokietija? 2009 m. rugsėjo 1 d. pažymint Antrojo pasaulinio karo pradžios 70-ąsias metines, pagrindinį minėjimą Lenkija surengė Gdanske. O kaip būtų atrodę, jei Lenkijos ir užsienio valstybių vadovai pažymėti tragiško jubiliejaus būtų susirinkę prie namelio Glivicėse?

Vis dėlto karo išvakarėse Gleivice nušautą žmogų pirmąją karo auką kai kada įvardija jau ir akademinė istoriografija. Pavyzdžiui, 2004 m. solidi akademinės literatūros leidykla *Routledge* išleido Bradley'o Lightbody'o knygą, kurioje Franzas Honiokas apibūdinamas kaip „pirmoji užfiksuota karo auką“¹³. 2009 m. išleistoje monografijoje lenkų autorius Eugeniuszas Guzas įdėjo Honioko nuotrauką su užrašu, kad tai pirmas žuvusysis per Antrąjį pasaulinį karą¹⁴. 2009 m. publikacijų, kuriose Honiokas įvardijamas kaip pirmoji Antrojo pasaulinio karo auką, pasirodė solidžiuose britų, australų, ispanų, vokiečių, rusų, ukrainiečių spaudos leidiniuose, informacinių agentūrų interneto portaluose. Vokiečių istorijos žurnalas *GEO Epoche* 2010 m. birželio mėnesio numeryje išspausdino straipsnį „Karo pradžia: pirmasis šūvis“ apie Naujockso provokaciją ir Honioką – „pirmąjį Antrojo pasaulinio karo žuvusįjį“¹⁵.

Lenkams Glivicės nėra herojiška vieta, vokiečiams gėda dėl Gleivico provokacijos, bet Franzo Honioko pagerbimas po mirties yra gana svarbus šiuolaikinei istorinei atminčiai, kad geriau suvoktume įžangos į

Antrojo pasaulinio karo pradžią aplinkybes. Jei pirmąją karo auką laikysime asmenį, nužudytą karo išvakarėse, logiškai galvojant, teks pripažinti, kad pirmieji karo šūviai nuaidėjo rugpjūčio 31 d. vakare, 20 val., kai Naujockso smogikai pradėjo provokaciją Gleivice. Tokia logika yra grindžiamas Florianio Altenhönerio 2009 m. straipsnis, kuriame sakoma, kad Franzas Honiokas buvo pirmoji iš daugiau kaip 50 milijonų Antrojo pasaulinio karo aukų¹⁶. Australas Peteris Wilsonas 2009 m. straipsnyje apie „šūvį, kuris uždegė Europą“, Honioką laiko pirmąją auką jau iš daugiau kaip 60 milijonų žuvusiųjų Antrojo pasaulinio karo metais¹⁷.

Panašia logika pagrįstas ir jau minėtas 1961 m. vokiečių meninis filmas „Der Fall Gleiwitz“, kuriame kino kritikai įžiūri italų neorealizmo įtaką ir bandymą dekonstruoti propagandinį nacių režisierės Leni Riefenstahl stilių. Filmo pabaigoje Naujocksas nušauna dar gyvą žmogų („konservą“). Po pirmojo šūvio aukos kūną tampo konvulsijos, po antrojo pasigirsta trumpas riksmas, kurio efektą sustiprina aidas, tada nuaidi dar vienas šūvis. Parodoma, kaip nužudytojo akyse vertikalčiai sukasi žemė.

Filmo pabaigoje girdėti Hitlerio 1939 m. rugsėjo 1 d. kalbos įrašo fragmentas, baigiamas žodžiais, kad nuo 5.45 val. yra „atsišaudoma“. Po to pasigirsta *Deutschland, Deutschland über alles* melodija, o Alfredo Naujockso grupė šaltakraujiškai išsinešdina iš radijo siųstuvo stoties teritorijos. Prietemoje matyti Gleivico radijo bokštas, kurio fone atsirančia užrašas baltomis raidėmis: „43 000 000

Tote“. Filmo kūrimo laikais manyta, kad tiek – 43 milijonai – žmonių žuvo per Antrąjį pasaulinį karą.

Išvados

Šio straipsnio autoriaus nuomone, Alfredas Naujocksas nedavė „starto“ Antrajam pasauliniam karui, to karo pirmojo šūvio neiššovė, o Franzas Honiokas nebuvo pirmoji karo auką. Istorijos vadovėliuose taip kol kas nerašoma, taip rašyti juose nederėtų ir ateityje. Gleivico provokacija buvo gangsteriškais metodais įvykdyta karo išvakarėse, ja vokiečiai siekė ne sukelti pasaulinį karą, o duoti propagandinį argumentą Londonui ir Paryžiui, kad nevykdytų savo kaip sąjungininkų įsipareigojimų Lenkijos atžvilgiu, atseit agresorė yra ji pati.

1939 m. rugpjūčio 31-oji – paskutinė taikos diena. Tai, kad kariniai veiksmai tarp Vokietijos ir Lenkijos prasidėjo Gleivico radijo stoties užpuolimu, yra nacių valdžios viršūnių sukurtas mitas. Bet šis mitas, transformuotas propagandai naudinga linkme, masina žurnalistus ir net istorikus atskleisti jo užkulisius, be to, yra komerciškai naudingas knygų leidėjams.

Vis dėlto literatūriškai patrauklūs naratyvai gali pasirodyti ne itin tikslūs faktografiniu atžvilgiu. Pavyzdžiui, Normanas Daviesas Lenkijos istorijai skirtoje monografijoje „Dievo žaistas“ aprašydamas Gleivico provokaciją, pasak lenkų istorikų, padarė net keliolika faktinių netikslumų ir klaidų. Lietuviškame vertime jų galima rasti dar daugiau. Ko vertas vien toks sakinytis: „Lauke „konservus“ išguldė SS patrankos.“¹⁸ Savo klaidinantį „storytelling“ britų istorikas iš

Viena iš finalinių filmo „Įvykis Gleivice“ (DEFA kino studija, 1961 m.) scenų. Alfredą Naujocksą vaidino Hannjo Hasse. Vokiečių istorikai yra atkreipę dėmesį, kad Naujocksas filme vadinamas SS hauptsturmführeriu, nors iš tikrųjų jis turėjo aukštesnį SS šturmbanführerio laipsnį. Filme laipsniu pažemintas jis turėjo atrodyti panašesnis į didžiosios nacių politikos „sraigtelį“.

esmės pakartojo ir fundamentalioje Europos istorijoje. Aprašydamas 1939 m. rugpjūčio 31 d. Naujockso vykdytą operaciją¹⁹, Daviesas, kaip ir daugelis kitų autorių, suplakė į krūvą dvi nacių provokacijas, įvykdytas tuo pat metu: Gleivico mieste ir Hochlindeno kaime, kuriame, inscenizavę Vokietijos muitinės posto užpuolimą, naciai nužudė ir paliko gulėti keletą konclagerio kalinių, aprengtų lenkų karinėmis uniformomis. Abi minėtos Normano Davieso knygos yra išverstos į lietuvių kalbą, jose pateiktas bene detaliausias Gleivico provokacijos aprašymas, prieinamas lietuviškai. Naujoje knygoje „Kariaujanti Europa: 1939–1945“, pernai išleistoje ir lietuvių kalba, apie Gleivico provokaciją Daviesas jau neužsimena ir rašo, kad Antrasis pasaulinis karas „prasidėjo 1939 m. rugsėjo 1 d., 4.45 val. ryto“²⁰.

Šiuo straipsniu, atsižvelgdamas į naujausius tyrimus ir šaltinių analizę, norėjau suteikti lietuvių skaitytojams papildomų ir tikslesnių žinių apie incidentą, kuris, net praėjus daugiau kaip 70 metų, vis dar kelia susidomėjimą visame pasaulyje. Be to, vis dar esama nemažai neatsakytų klausimų. Ir ne tik dėl paties įvykio detalių.

Kodėl britų ir jiems artima australų žiniasklaida pranešimus apie incidentą Gleivice 1939 m. rugsėjo 1–2 dienomis perdavė remdamasi iš esmės tik vokiečių propagandiniais pranešimais ir nutylėjo, kad Lenkijos telegramų agentūra jau rugpjūčio 31 d. vėl vakarą paskelbė paneigimą? Rugsėjo 1 d. *Lietuvos aidas* rytinėje laidoje išspausdino informaciją, paremtą tiek vokiečių, tiek lenkų telegrafo agentūrų pranešimais. Kodėl to nepadarė Didžiosios Britanijos ir daugelio kitų šalių spauda? Kodėl britų žvalgybininkų teiginys, esą Alfredas Naujocksas yra žmogus, „davęs startą pasauliniam karui“, tebėra toks reikšmingas? Kodėl Didžiosios Britanijos ir kai kurių kitų šalių žurnalistai ir net istorikai palaiko šį mitą, o pastaraisiais metais net bando jį sustiprinti skelbdami, kad pirmoji Antrojo pasaulinio karo auka buvo Franzas Honiokas? ■

- ¹ M. Kozłowski (Focus.pl), Uwaga! Tu Gliwice..., *Twoja-Strona.Net - Biblioteka*, 2005-08-20. URL: <http://twoja-strona.net/html/Biblioteka_Art312.html>
- ² X. Хёне. Черный орден СС. Москва, 2003, с. 239.
- ³ P. Lashmar. Revealed: The man who started World War Two, *The Independent*, 10 November 2000. URL: <<http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/revealed-the-man-who-started-world-war-two-622319.html>>
- ⁴ B. Graham. World War II's first victim, *Telegraph.co.uk*, 29 Aug 2009. URL: <<http://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/world-war-2/6106566/World-War-II-s-first-victim.html>>
- ⁵ P. Wilson. The shot that ignited Europe, *The Australian*, August 29, 2009. URL: <<http://www.theaustralian.com.au/news/features/the-shot-that-ignited-europe/story-e6frg6z6-1225767215593>>
- ⁶ Poznajemy przeszłość. Od 1939 roku do czasów współczesnych / Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Zakres podstawowy, Toruń, 2004, s. 7.
- ⁷ URL: <<http://nla.gov.au/nla.news-article2510899>>
- ⁸ Unternehmen Tannenberg, *Der Spiegel*, 1979, Nr. 34, S. 70–71.
- ⁹ F. Altenhöner, Tote Der erste des Zweiten Weltkriegs, *Potsdamer Neueste Nachrichten*, 29. 08.2009. URL: <<http://www.pnn.de/kultur/209976/>>
- ¹⁰ *Der Spiegel*, 1979, Nr. 34, S. 71.
- ¹¹ F. Leipold, Alfred Naujocks: Der Mann, der den Krieg begann, *FOCUS Online*, 2009.09.01. URL: <http://www.focus.de/wissen/bildung/Geschichte/tid-15370/alfred-naujocks-noch-mehr-deutsche-polen_aid_431428.html>
- ¹² J. Keegan, When the World Went Back to War, *Los Angeles Times*, Aug 27, 1989, start page: 1.
- ¹³ B. Lightbody, The Second World War: ambitions to nemesi, London, 2004, p. 1.
- ¹⁴ E. Guz, Zagadki i tajemnice kampanii wrześniowej, Warszawa, 2009.
- ¹⁵ R. Bernhorst, Kriegsbeginn: Der erste Schuss, *GEO Epoche*, Nr. 43 - 06/2010. URL: <http://www.geo.de/GEO/heftreihen/geo_epoche/64311.html>
- ¹⁶ F. Altenhöner, Tote Der erste des Zweiten Weltkriegs, *Potsdamer Neueste Nachrichten*, 2009.08.29.
- ¹⁷ P. Wilson. The shot that ignited Europe, *The Australian*. August 29, 2009.
- ¹⁸ N. Davies, Dievo žaistas. Lenkijos istorija. II tomas, Iš anglų kalbos vertė Vilija Balčiūnienė, Vilnius, LRS leidykla, 2002, p. 476.
- ¹⁹ N. Davies, Europa. Istorija, Vertė L. Tamas, V. Petrukaitis, Vilnius, *Vaga*, 2002, p. 992.
- ²⁰ N. Davies, Kariaujanti Europa: 1939–1945. Sunki pergalė, Vertė Leonas Tamošiūnas, Vilnius, *Vaga*, 2009, p. 105

Apie autorių: Jeanas Clairas (g. 1940) – prancūzų meno istorikas ir kritikas, buvęs ilgametis Paryžiaus Picasso muziejaus direktorius, nuo 2008 m. – Prancūzų akademijos (*Académie française*) narys. Iš žymiausių darbų minėtini tekstai apie Balthusą, Cartier-Bressoną, Duchamp'ą, Giacometti. 2008-aisiais Prancūzijoje pasirodžiusioje knygoje „Muziejų krizė“ (*Malaise dans les musées*) polemikos ir aštraus žodžio nevengiantis Clairas, neretai vadinamas vienu iškiliausių Europos intelektualų, įtaigiai aprašo „sergančią“ šiuolaikinę kultūrą, kuri muziejus pavertė „pramogų parkais“, o iš meno reikalauja kuo didesnio pelno ir kuo greičiau. Šiame straipsnyje meno kritikas dar kartą grįžta prie jam svarbios temos – nagrinėja šiuolaikinėje kultūroje atsivėrusią prasmų tuštumą.

JEAN CLAIR: BLEFAS, VARDU KULTŪRA

Kalbėti apie didįjį meną reiškia siūlyti tam tikrą hierarchiją, lyginti. Į galvą ateina priešprieša *aukštasis* vs *žemasis* menas, jau senokai įsitvirtinusi kritikos terminologijoje. Ją paskatino debatai, XIX a. išsiplieskę tarp etnologų ir sociologų. Tada ir buvo supriešinta civilizuota baltųjų ir primityvi kolonizuotų tautų kultūra. Naują, šiandien visuotinai įsigalėjusią reikšmę ši dichotomija įgavo prieš porą dešimtmečių, kai Niujorko moderniojo meno muziejus (MoMA) surengė parodą „Aukšta ir žema“ (1990): greta klasikinės, elito kultūros (tapybos, skulptūros ir kitų aukštajai kultūrai priklausančių kūrinių) buvo eksponuojama populiarioji, „žemumos“ kultūra (komiksai, grafitai, karikatūros, reklama, antrarūšiai filmai, popmuzika) – gal taip buvo mėginama suartinti dvi priešybes?

Lotynų kalbos veiksmazodis *colere* turėjo dvi pirmines reikšmes: (*i*)*dirbti* ir *apgyventi*. Kultūra – kaip

gebėjimas apgyventi pasaulį, paversti jį gyvenamu. Kultūra – kaip čia esanti būtis (*Dasein*). Bet vis dėlto ne ji, o kultas suteikė žmonėms galimybę apgyventi pasaulį. Kultūra – tai tik nuokrypis nuo kulto, silpstanti jo išraiška. Dievai, apgyvenę (*colere*) tam tikrą vietovę, tapdavo jos saugotojais, tos „vietos dvasiomis“. O žmonės savo ruožtu išpažindavo dievybės, apsigyvenusios jų žemėje, kultą. Žemėje, kurią jie pirmiausia įdirbdavo ir apsėdavo, o jau tada imdavosi „sėti“ ir puoselėti save. Šį pirmąją kultą, glaudžiai susijusį su sakralumu, Ciceronas vadino *cultura animi* – „dvasios ugdymu“. Šis gražus terminas, deja, atrofavo ir liko tik „kultūra“. Tačiau šv. Ambraziejaus veikaluose vis dar randame *cultura animi*...

Pirminė sakralioji „kultūros“ reikšmė pamažu sunyko. Su ja nusitrynė ir *apgyventi* bei *įdirbti* reikšmės – mes jau seniai nesame *apgyvenę* pa-

saulio, nebėra ir tikrųjų žemdirbių. Liovėmės ugde dvasią. Thomo Manno romane „Daktaras Faustas“ Mefistofelis sako: „Nuo tada, kai kultūra atsiskyrė nuo kulto, kad užimtų jo vietą, ji virto niekalu.“ Šiandien kultūrą suvokiame kaip žmogaus kultą, kurį susikūrėme, kai dievai nuo mūsų nutolo. Tai stabmeldystė, žmogaus garbinimas.

Manno romane velnias ironiškai šypsodamasis konstatuoja: žmonių aukštinama kultūra – tai atliekos, net ne likučiai, o tiesiog šiukšlės. Thomas Mannas buvo protestantas, bet ir katalikas Thomas Stearnsas Eliotas tais pačiais 1945-aisiais išdėstė panašią mintį: „Jokia kultūra neprasidėjo arba nesiplėtojo be sąsajų su religija.“ Pasaulietinė kultūra ir jos kūriniai – literatūra, dailė, muzika – aukštinantys vien žmogų, atsidūrė aklavietėje. Kokią prasmę šiandien turi muziejus, istorinis paveldas, meno kūrinių kolekcija ir visa, kas vienaip ar kitaip šlovina save, – tos nuolatinės vis labiau sekinančios pastangos patraukti dėmesį? Kuo daugiau apie tai mąstau, kuo senyn einu, atitarnavęs muziejuose keturias dešimtis metų, tuo labiau man knieti atsakyti – jokios.

Walteris Benjaminas yra kalbėjęs apie meno kūrinio aurą ir jos praradimą techninės reprodukcijos laikais: tik čia ir dabar, *hic et nunc*, esantis kūrinys – toks, kurio negalima nei kilnoti iš vietos į vietą, nei reprodukuoti, – išsaugo sakralumo aurą. Ši filosofo mintis priartina jį prie XIX a. pabaigos antropologų, tokių kaip Rudolfas Otto, studijavusių numinozinius potyrius, t. y. dievybių (*numen ir numina*) apraiškas įvairiose vietovėse. Šiandien tokių vietų nebėra – aura išnyko, profaniškuose mūsų muziejuose nebeliko nei *numen*, nei *numina*. Vien tik griuvusių krūva po žemės dalybų.

O ir muziejai, į ką jie panašūs? Būsimasis Šiuolaikinio meno muziejus Mecos mieste savo formomis primena greitkelioose išsibarsčiusius restoranus *Buffalo Grill*. Šiandien architektams muziejų statyba yra tikras galvos skausmas. Kam jie skirti? Kam reikalingos šventyklos, visiems aišku. Mokyklos arba stotys – taip pat. Tačiau kokią prasmę turi rinkinys daiktų, išplėstų iš pirminės erdvės ir

išdėliotų bet kaip, per daug nesukant galvos dėl jų reikšmės? Subtilusis, išmintingasis Paulis Valéry apibūdino muziejus taip: „Alinantis darbas... barbarybės... nežmoniškumas... padrikumas...“ Mums aišku, kas yra katedra – jos paskirtis iki menkiausių detalių nulėmė statinio formą. Pirmiausia būdavo pasirenkama statinio orientacija pasaulio šalių atžvilgiu – ne atsitiktinai, o pasitelkus seną kaip ir pati žmonija geomantiją. Tada atsirasdavo visa kita: kluatras, tarsi uždantis pastatą savyje ir atskiriantis nuo visko, kas pasaulietiška, deambulatorijus, transeptas, katechumenus pasitinkantis portikas, o po altoriumi – kriptą, *martyrium*, kurios centre ilsisi šventojo palaikai. Vėliau, įtikėjus, kad Apšviesotos spinduliai išsklaidys prietarus ir įveiks socialinę nelygybę, vėl atsigręžta į antikinius statinius. Jie buvo paversti dailės galerijomis, primenančiomis olandų meno prekeivių salonus – paveikslai būdavo kabinami atsitiktine tvarka, trimis ar keturiomis viena kitą dengiančiomis eilėmis. Amerikoje žinių troškulys tapo impulsu statyti graikiškų šventyklų kopijas, skirtas klasikinei kultūrai – naujam jaunosios demokratijos dievui. O kaip šiandien turėtų atrodyti žemojo meno muziejus? Kaip geležinkelio stotis, įlaipinimo salė, mašinų skyrius, deambulatorijus, laukiamasis, gigantiškas prekybos centras, refektorijus? O gal kaip betoninis bunkeris, kaupiantis kūrinius lyg koks Bazelio *Schaulager*? Norint rasti tinkamą formą, pirmiausia reikėtų suvokti, kokią prasmę turi sankaupa daiktų, netekusių pirminės ir, tiesą sakant, nebeturinčių jokios galios.

Nuo kulto pereita prie kultūros, nuo kultūros – prie *kultūriškumo*, nuo dievybių atvaizdų – prie meno simuliacijų, nuo meno kūrinių – prie atliekų... Štai taip mes pamažu, per kokius keturiasdešimt metų, nusiritome iki *kultūriškumo* lygmens: kultūros verslo, kultūros prekių, kultūrinių atostogų. O juk buvome gana aukštai – gal ne aukštojoje kultūroje, ir vis tiek ieškojome Dievo ar transcendentinio jo pakaitalo, prasmės, gal net išsigelbėjimo. Bet kokiu atveju tikėjome išlikimu. Praradusi sąsajas su religija ir atleista nuo pareigos suteikti

prasmę, kultūra turėjo tapti žmonėms aukščiausia pramoga. Deja! Buvome nublokšti žemėn, kur leisyviai, bet vis dar krutame, pavergti technologijų tironijos ir maitinami pažadais apie vis ilgesnę senatvę, nors krūpčiojame nuo pirmo pasitaikiusio gripo viruso. *Kultūriškumo* etapas taip pat artėja į pabaigą – netrukus pasieksime išviečių arba, Thomo Manno žodžiais, „atliekų“ lygmenį. Tuo įtikina Jeffas Koonsas, Damienas Hirstas, Janas Fabre, Serrano su savo „Myžalų Kristumi“, o su jais ir įprastas ekskrementų palydovas, bekvapis jų antrininkas – auksas, t. y. spekuliacijos, meno mugės, skandalų, ekscesų ir nešvankybų kupini aukcionai.

Tarsi kasdieninę litanią girdime – „įmonės kultūra“, „konfliktų kultūra“, „socialinių santykių kultūra“, net „futbolo aikštės kultūra“, lyg šitaip galėtume nuslėpti atsivėrusią beprasmę tuštumą. Šimtus kartų per dieną kartojamas žodis *kultūra* – tai tik įprotis, bendrijos, grupės ar gaujos išraiška, pasyvi reakcija, paskutinį kartą virptelėjusios simpatijos ar antipatijos, nevalingas raumenų trūkčiojimas. Anksčiau kultūra reiškė universalumo siekį, šią dieną iš jos liko nevalingas gestas ar žodis, sąlyginio reflekso sukeltas seilių išsiskyrimas ar pasitenkinimas. Žodinei visuomenei kultūra padėjo siekti pažinimo ir net suvokti tai, kas nepažinu, kas slypi anapus žodžių ir veiksmų. O mūsų „kultūros“ proveržis liudija, kad tikroji kultūra baigia sunykti, išgaruoti, nuvertėti. Žemoji kultūra seniai prarijo aukštosios likučius. Puikus to pavyzdys – televizijos kanalas „Arte“, Velykų pirmadienį pasiūlęs žiūrovams Haendelio „Mesijo“, nuostabaus sakralinės muzikos kūrinio, šiuolaikišką pastatymą (išniekinimą): finansininku virtusį Kristų teisia pretorius, savo ruožtu įkūnijantis bendrovės administracinę tarybą. Vėliau, likęs vienas viešbučio kambaryje, Kristus nusižudo – šią sceną „įrėmina“ dvi kojų plovimo apeigos.

Netikrą kultūros religiją ir varganą žmogaus kultui pašvęstą šventovės pakaitalą, t. y. šiuolaikinio meno muziejų, išpranašavo Malraux, savo meno filosofijos veikaluose, išleistuose pirmaisiais me-

tais po karo, išskleidęs įsivaizduojamojo muziejaus koncepciją. Iš kultūros pareikalauta to, ką galėjo duoti tik kultas. Pagal Malraux meno filosofiją, menas yra mirusiųjų garbinimas – tai juodomis skraistėmis apsigobusios Teruelio moterys, gedinčios nužudytų respublikonų, arba Overnė kalnų moterys, raudančios kritusių partizanų. „Lozorius“ yra geriausia jo knyga. Šio didžio rašytojo kultūros politika paskatino Prancūzijos dvasinę katastrofą, vykusią anksčiau minėtais etapais: nuo kulto prie kultūros, nuo kultūros prie „kultūriškumo“.

Malraux išvelgė mene paskutinę galimybę priartėti prie sakralumo, prarasto mirus dievams, ir teigė, kad tik po dievų mirties menas gali visapusiškai atsiskleisti (žr. antrąją trilogijos „Dievų metamorfozė“ tomą „Nerealusis“). Toks formų pasauliui pritaikytas hėgelizmas leidžia žmonijos istoriją interpretuoti teleologiniu aspektu – menas tampa jei ne Antruoju atėjimu, tai bent jau profanišku Paskutiniojo teismo pakaitalu, paremtu kūryba.

Kas tasai absoliutusias meno kūrinys Malraux metamorfozių grandinėje, pagal kurią antikinės dievų skulptūros virsta grynosiomis moderniojo meno formomis? Anaipol ne koks nors nežinomas Balzaco šedevras ar metafizinė drama. Tai paprasčiausios patyčios, kurių šiandien apstu: Picasso parašas virsta prekės ženklu, nevykusiu moderniojo genijaus atspindžiu, padedančiu geriau parduoti automobilius „Citroën“; Luvro muziejus atsisako savo vardo ir išnuomoja kolekcijas valstybei, kurioje triumfuoja vergija. Malraux įsivaizduojamasis muziejus, sutelkiantis visų laikų ir visų religijų kūrinius, atleistus nuo prievolės iliustruoti tikėjimą, nešlovina žmogiškojo genijaus – veikiau jį pašiepia, sudarydamas sąlygas paversti meno kūrinius paprasčiausiomis prekėmis. Malraux metamorfozių grandinė baigiasi ne žmogaus kūrybos šlove, o purvinomis atliekomis.

Mažo kreditingumo paskolos, kreditų vertimas vertybiniais popieriais, „Ponzi'o schema“¹ – šie terminai, dar vakar buvę nežinomi, mirga spaudoje kaip ženklai, liudijantys, kokiais katastrofiškais laikais

gyvename. Ant Babilono rūmų sienos puotos metu atsiradusį mistiškąjį užrašą „Suskaičiuota, pasverta, padalyta“ (*Mane, thecel, phares*)² pranašas Danielius aiškino kaip žodžius, skelbiančius imperijos žlugimą. Netikėtą jos griūtį sukėlė nesibaigiančios puotos ir be saiko eikvojami turtai. Dabartinė krizė taip pat kilo dėl nenumaldomo finansinio godumo. Kitas svarbus panašumas – šventenybių išniekinimas: bibliniame epizode jis labai ryškus (šventųjų taurių profanacija), bet, geriau įsiziūrėjus, matyti ir šiandienos kontekste, nes daiktai, anksčiau naudoti kulto reikmėms, virto kultūros nuosavybe, juos galima ne tik eksponuoti kaip estetinius objektus, bet ir paleisti į apyvartą, spekuliuoti jais kaip komercinėmis prekėmis.

Šiuolaikinio meno kūrinys reklamuojamas ir parduodamas kaip bet kuris kitas daiktas. Pavyzdžiui, veršiukas – įsivaizduokime jo skerdeną, perpjautą išilgai į dvi dalis ir pamerktą į formalino vonelę. Tarkime, šis susidomėjimą keliantis objektas turi autorių ir staiga virsta meno kūrinium. Vadinasi, jį reikia „paleisti“ į meno rinką. Kaip tą padaryti? Kaip „sukurti vertę“ iš nieko ir parduoti vieną egzempliorių už kelis milijonus eurų? O dar ir pakartoti, jei tik įmanoma, šį biznį su kitais egzemplioriais. Kas suteiks kreditą, kas patikės kūrinio sėkme, kas išdrįs investuoti?

Pavyzdžių, kaip sukurti vertę iš nieko, pasitelkus vien finansines manipuliacijas, galime pasisemti iš rizikos draudimo fondų (angl. *hedge funds*) ir kreditų pavertimo vertybiniais popieriais. Įtartina kreditą sumaišome su keliais patikimesniais. Damieno Hirsto darbą („skerdeną“ formaline) pastatome greta Josepha Beuyso kūrinio arba, dar geriau, šalia Roberto Morriso – tai jau akredituoti autoriai, vertybinių popierių rinkoje turintys AAA arba BBB vertinimą ir ne tokie rizikingi kaip didelio pelningumo obligacijos. Pristatome mūsų kūrinį kelioms privačioms galerijoms, puikiai perpratusioms sistemą ir turinčioms patrauklų komercinį „fasadą“ – tokioms, kurios sugebėtų tarp savęs pasidalyti riziką, susijusią su abejotinos vertės kredito priėmimu į savus „žir-

gynus“. Šis inicijuotųjų branduolys, apimantis akcininkus, kurie finansuoja projektą, ir suteiks pradinį kapitalą. Tolesnis žingsnis – pažadame didelį pelningumą, t. y. nuo 20 iki 40 proc. už pardavimą. Skirtingai nuo ilgalaikiškumu grindžiamos tradicinės meno rinkos, ši investicija atsipirks, tikėtina, per ypač trumpą laiką, tarkime, per kokius šešis mėnesius. Tuo atveju, jeigu aukcionuose neatsiras-tų kliento, galerija gali netgi išsipareigoti perpirkti kūrinį už įsigijimo kainą, padidėjusią tik nedidelėmis palūkanomis. Galiausiai lieka apvainikuoti mūsų kūrinį ir įkasti kartinį šios piramidės akmenį: padedami kokios nors viešosios institucijos, pavyzdžiui, muziejaus (panašiai šalies nacionalinis bankas savo aukso atsargomis užtikrina pinigų leidybą), surengiame menininko parodą, kurios išlaidas padengia menininką remianti galerija ar galerijų grupė. Istorinis muziejaus paveldas tarsi nacionalinio banko aukso atsargos užtikrina naujoko vertę. Antai Luvre eksponuojamų Jano Fabre's darbų vertę garantuoja jų panašumas į pirmųjų aukurus, o paslaptingojo kino³ paveikslas tampa itin vertingas dėl kaimynystės su Džokonda.

Žinoma, šiame procese sąvoka „vertė“ nereiškia estetinės vertės, kuriai atsiskleisti reikia laiko, todėl kūrinys turėtų būti vertinamas kaip „finansinis performansas“, pagrįstas trumpalaikiškumu, o ne estetinės kritikos principais. Kaip ir Ponzi'o grandinėje, pralaimi tas, kuris nesugeba laiku atsikratyti kūrinio, t. y. jo perparduoti. Paskutinis praranda viską.

Staigiai ir visu smarkumu užklupusi krizė verčia mus norom nenorom susimąstyti, kokią prasmę turi nesuskaičiuojama daugybė mūsų ekonomikos produktų – nuo dantų pastos iki visureigio, gaminamų pašėlusiais tempais. Klausdami save, kokia šių daiktų prigimtis, funkcijos ir prasmė, negalime nemąstyti ir apie meno kūrinius – kokią reikšmę turi meno kūrinys merkantilioje visuomenėje, kuri iš meno laukia naujovių arba, kaip anksčiau jas vadinavo, „avangardo“, panašiai kaip iš automobilių sektoriaus ar ledų pramonės? Žodynas, kurį varto-

ja nematerialioji ekonomika („fizinio svorio neturintys“ nematerialieji aktyvai, „intelektinės nuosavybės“ ar „kognityvinio kapitalo“ valdymas ir t. t.) perteikia tam tikrą platoniską nostalgiją: virš realių realios ekonomikos kūnų sklindo bekūnis virtualių mainų vaizdinys, atklydęs iš Idėjų pasaulio. Būtent čia menas, didysis Menas, atsiradęs iš aukštosios kultūros, gali paliudyti krizės prasmingumą. Nes jis negamina idėjų, negeneruoja elektroninių transakcijų, nekuria virtualių verčių – menas kuria materialius, apčiuopiamus, substanciją turinčius objektus. Ir šie objektai priklauso ne intelektinei nuosavybei ar kognityviniam kapitalui, bet dvasiniam kapitalui. Šio termino nematerialiosios ekonomikos terminijoje nėra. O būtent jis sukuria skirtumą. Kas liks iš šiuolaikinio meno kūrinio, jeigu atmesime akreditavimo procedūras, sandorius, pridėtinės vertės kūrimą – visa tai, kas paverčia jį šiuolaikinio meno kūrinium?

Babilonas sugriuvo ne tik dėl turtų pertekliaus, bet ir todėl, kad kulto reikmėms skirti daiktai prarado pirminę paskirtį ir tapo pasipelnymo šaltiniu. Imperijos griūtį paskatino puotos dalyvių godumas ir šventvagiavimas – į taures, pavogtas iš Jeruzalės šventyklos, jie pilstė vyną.

Pašaipiai manęs paklausite – „Jūs turbūt siūlote grįžti prie kulto?“ Taip, bet aiškiai nustatyta prasme. Baudelaire'as sakė, kad vaizdų kultas – jo „didžioji, vienintelė, primityvioji aistra“. Jis kalbėjo ne apie vaizdinę kultūrą, o apie kultą. Kultas, kurį jis priskyrė Rubensui, Delacroix ir kitiems, nėra žmogaus garbinimas, tai mėginimas per kūrinį, sukurtą žmogaus rankų, prisiliesti prie begalybės, kuri, poeto teigimu, prisiartina prie dieviškosios amžinybės krašto, sukūkčioja ir miršta. Toks kultas yra reiklus kaip įsakai tikintiesiems – jo nevilioja kultūros teikiamos pramogos ir bergždžias kultūriškumas.

Pakartosiu savo klausimą: kam reikalingi mūsų muziejai? Kokia jų prasmė? Būsime labiau išprusę už anuos irokėzus, kurie prieš kelerius metus pasiekė, kad vienas muziejus grąžintų jiems kaukes, užuot jas eksponavęs, nes jos nėra skirtos papras-

tų pasauliečių akims? Jausimės toliau pažengę už pirmąsias tautas? Antai Paryžiaus *Quai Branly* muziejus, siekiantis „kultūrų dialogo“ dažnai kulto nenaudai, priešinasi Vanuatu gyventojų ir Australijos aborigenų siekiui, kad nebūtų eksponuojami daiktai, kurių šios tautos „meno kūriniais“ nelaiko ir nori juos susigrąžinti. Pasirodysime ne tokie subtilūs kaip izraeliečiai, kurie Jeruzalės *Yad Vashem* muziejuje šalia ekspozicijų salės atvėrė maldos salę? Ne tokie humaniški kaip Meksiko etnologijos muziejaus lankytojai, paprašę leidimo pasimelsti prieš kai kurių eksponatų? O gal, vadindami save „išsilavinusiais“, „apsišvietusiais“ žmonėmis, ir toliau pardavinėsime aukcionuose daiktus, amžių amžiais laikytus religiniais, tam, kad vėliau galėtume eksponuoti juos ateities muziejuose?

Nusileidimas nuo aukštosios kultūros prie žemosios Vakarų pasaulyje turi ir kitą atitikmenį – tai nusileidimo į pragarą istorija. ■

Išvertė Jurgita POCIŪTĖ

¹ „Ponzi'io schema“, pavadinta sukčiaus Charleso Ponzi'io vardu, yra apgaulinga investavimo sistema – investuotojams siūloma nenormaliai didelė grąža, kuri sumokama iš vėlesnių investuotojų pinigų, o ne iš realaus akcijų prekybos pelno. Tai ir yra vadinamoji finansinė piramidė (vert. past.).

² „Suskaičiuota, pasverta, padalyta“ – mistiškieji žodžiai, atsiradę ant Babilono rūmų sienos per puotą. Jų reikšmę karaliui Baltazarui išaiškino pranašas Danielius. Danieliaus knygoje rašoma, kad tą pačią naktį Babiloną užėmė medai ir persai.

³ Yanas Pei Mingas – kinų menininkas, kurio paveikslas „Monos Lizos laidotuvės“ buvo eksponuojamas Luvre 2009 m. vasario 12 – gegužės 18 dienomis (aut. past.).

Kęstutis ŠAPOKA

APIE KARŠTĄ PATRIOTINĘ RETORIKĄ, PO KURIA SLYPI ŠALTAS FINANSINIS IŠSKAIČIAVIMAS

Kam vis dėlto priklauso menas – „liaudžiai“ ar „elitui“?

Tiesą sakant, sulaukus vasaros norisi spjauti į viską ir iš širdies patinęti, užuot tyrinėjus miesto „kultūrinį“ gyvenimą, kuris irgi tingiai teka sava vaga... Ir šio teksto nebūtų buvę, jei ne apmaudu persmelkta „replika“ į dailėtyrininkės Monikos Krikštopaitytės straipsnį *7 meno dienoje* apie tris naujas skulptūras po Vilniaus tiltais – Kunoto Vildžiūno „Laivą–Pusmėnulį“, „Grandinę“ ir „Karališkąjį obuolį“. Kreipimasis pakartotinai atsiųstas ir *Kultūros barų* redakcijai:

„Gerbiami Lietuvos menininkai,

jeigu Jūs norite tapti pripažintais ir būti vadinami šiuolaikiniais elitiniais menininkais bei sulaukti palankių gerbiamų kritikų įvertinimų, patariu nenukrypti nuo šių septynių šiuolaikinio meno požymių: antiistoriškumo, antikrikščioniškumo, antipilietiško, antisimboliškumo, antiabstraktumo, neosocrealizmo, antipozityvumo, antižaidybiškumo.

Pagarbiai –

„Nešiuolaikiškas“ ir nepriklausomas meno kuratorius

P. S. Gal kas pažįstate Lietuvoje meno kritikų, rašančių apie „nešiuolaikinį“ meną, kuriems nebūtų neįkandama XVII a. simbolika? Beje, net garlaivio kapitonui tai nėra neįkandama ir jis, manau, vargu ar keikiasi, nes žmonės vis tik plaukia pažiūrėti...”

Mano supratimu, dailėtyrininkė parašė palyginti nuosaikų ir lakonišką tekstą, nes šias tris naujas skulptūras, pritardamas kitam internetiniam komentatoriui, pava-

dinčiau tiesiog trimis naujomis *chaltūromis*. Pabandykime pasiaiškinti kodėl?

Pirmiausia todėl, kad šių metalinių objektų turinys „nesusikalba“ su jų forma, antra, patys objektai niekaip nesusiję su vieta, kurioje jie instaliuoti. Kad ir kaip kritikuotume Roberto Antinio (jaun.), Mindaugo Navako ir Vlodo Urbanavičiaus objektus, vis dėlto tai profesionalūs darbai, atliepantys vietos specifiką. Pavyzdžiui, Roberto Antinio kūrinys ne „pastatomas“ kokioje nors vietoje, bet natūraliai „išauginamas“. Vlodo Urbanavičiaus skulptūra, nesvarbu, patinka ji ar ne, sąmoningai polemizuoja, kalbasi su konkrečia aplinka kaip ir Mindaugo Navako „Dviaukštis“. Galima ginčytis dėl tam tikrų techninių aspektų, bet tai nereikš, kad iš esmės abejojama šių objektų estetinė ir prasmine argumentacija.

Trys naujos skulptūros yra ne konkrečiai vietai, erdvei sukurti objektai, bet svetimkūniai, atsitiktinai pakabinti bet kur.

Kodėl šie metaliniai „simboliai“ turi kabėti, pasislėpę patiltėse? Kuo tai padeda šiems kūriniams? Didingomis ir giliomis verbalinėmis prasmėmis „apipinti“ objektai nevykusiai parodijuoja aplinką, kurioje atsidūrė, ir tas kilnias idėjas, kurias turėtų reprezentuoti.

Replikos autorius apgailestavo, kad apie šiuos objektus rašo „šiuolaikinį meną“ proteguojantys asmenys, nieko nenutuokiantys apie senąją simboliką... Na, ko gero, net dailės mokyklos mokinukas nesunkiai suvoktų, kad pusmėnulis po Žvėryno tiltu simbolizuoja viltį, susijusią su šviesia valstybės ateitimi...

Profesionalus, turintis prasmę viešosios erdvės objektas paklūsta tam tikroms iškodavimo taisyklėms (estetiniu, vietos savitumo, socialiniu atžvilgiais). O argi šioms abstraktiems objektams nebūtų galima prikergti kokių nors pašalinių ar net visiškai priešingų prasmų? Kodėl bum-bulas po Žirmūnų tiltu simbolizuoja karališkąjį obuolį, o ne kalėdinį žaisliuką, apelsiną ar futbolo kamuolį? Meta-

Kunotas VILDŽIŪNAS. *Grandinė*. 3,7x6,6 m

liniai lankai, sunerti po Žaliuoju tiltu, primena bet ką, tik ne grandinę, turinčią simbolizuoti laisvės kovų netektis... Tai juk atviras tyčiojimas iš tautos kančių, gerbiameji!

Paprastiau tariant, šie nauji objektai patiltėse yra dilematiški visais atžvilgiais ir nebūtų reikalo dėl jų aušinti burnos, jei „meninės kokybės“ problema nebūtų kur kas sudėtingesnė, turint omenyje ir sociologinį požiūrį.

Taip kategoriškai „nuteisdami“ šiuos objektus, neišvengiamai supriešiname „nieko neišmanančią liaudį“ su atseit „viską išmanančiu elitu“. Galėtume pakartoti klausimą, kurį uždavė dailėtyrininkė, kuratorė Linara Dovydaitytė, kalbėdama apie minėtas Roberto Antinio (jaun.), Min-daugo Navako ir Vlodo Urbanavičiaus skulptūras: kam priklauso viešosios erdvės – elitui ar liaudžiai? Kokių tikslų siekiame bandydami humanizuoti viešąsias erdves – norime elitiniu menu „auklėti“ liaudį ar tiesiog pratiname žmones prie tam tikrų specifinių produktų? Ką reiškia viešųjų erdvių humanizavimas? Kodėl „liaudis“ turėtų vartoti jai nesuprantamą „elitinį“ meną?

Niekas neprieštaraus, kad viešosiose erdvėse gali reikštis įvairūs projektai ir įvairūs požiūriai. Sociologiškai

žvelgiant, nėra nei prasto, nei gero (elitinio) meno, yra tik tam tikros praktikos ir objektai, atliekantys (arba ne) tam tikras funkcijas tam tikromis aplinkybėmis.

Vis dėlto, iš dalies sutinkant su Linaros Dovydaitytės „antielitinė“ pozicija, tenka kelti kontrklausimą: kam tada apskritai reikalingos ekspertų komisijos, dažniausiai ginančios vienos ar kitos srities „elitiškumą“? Kodėl, pavyzdžiui, ir ŠMC negalėtume suvokti kaip viešosios erdvės, kuri yra labai specializuota, radikaliai „elitinė“, besiremianti keleto siauros srities ekspertų – kuratorių ir dailės kritikų rekomendacijomis? Logiškai mąstant, ir ši institucija turėtų atliepti liaudies skonį, paisyti jos interesus, nes yra išlaikoma iš mokesčių mokėtojų kišenės. Tačiau grįžkime prie ekspertų. Beje, šį Kunoto Vildžiūno skulptūrų projektą VEKS'o ekspertai atmetė, bet Vilniaus savivaldybė, remdamasi savo ekspertų verdiktu, jau padovanojo miestui tris skulptūras (ketvirtoji „Spindulys–Ietis“ rudenį bus sumontuota ant Baltojo tilto, dar dvi pakibs arba iškils kiek vėliau).

Kam reikalingi dirbtinai sukurti ir „liaudžiai“ nuolatos primetami kriterijai, jei užtektų viešo balsavimo internete, kad būtų išrinkti visuomenės (?) skonį labiausiai atitinkantys, jai aktualiausi objektai, instaliuoti viešosiose erdvėse? Kodėl turime paminklą statyti Kudirkai, o ne, pavyzdžiui, Saboniui? (Žinoma, atskirai tektų kalbėti apie estetinius paminklų sprendimus.) Juk tokių pavyzdžių jau turime – kas norėjo, galėjo balsuoti už Lietuvai labiausiai nusipelnusių veikėjų sąrašą, vėliau iškaltą garsiojoje Tado Gutausko „Verpstėje“, o dabar tas pats autorius, užsitikrinęs UNESCO Lietuvos skyriaus „patronažą“, siūlo nusipirkti po plytą, iš kurių jis sumūrysiąs tautos sieną (Ostapo Benderio genijaus vertas projektas, beje, ir originalus – kiti sienas griaua, o mes pasistatysime...).

Sudarant „verpstinį“ sąrašą, senu papratimu pradėta balsuoti nuo mitinėje senovės migloje skendinčių abstrakčių kunigaikščių, o baigta tą savaitę „aktualių“ Vytautu Kernagiu. Bet kodėl sustota? Juk tiek Vilniuje, tiek kituose miestuose galėtų be paliovos kaip grybai po lietaus dygti panašūs objektai su juose iškaltais kiekvieno mėnesio herojų vardais, pradedant dainininkais, sportininkais, baigiant politikais ar kokio realybės šou dalyviais, jei tą ar kitą savaitę jiems pavyko išgarsėti, sukėlus

kokį nagų ir ragų laužymo skandalą. Kernagio ir kitų abstrakčių herojų pavardės per tūkstantį metų (!) „labiausiai nusipelnusių“ sąrašė akivaizdžiai parodė, kad nėra jokio skirtumo tarp „populiariosios“ ir „elitinės“ kultūros. Kalbu visai rimtai ir klausiu: kas vis dėlto turėtų nustatyti kriterijus, jei tokie apskritai reikalingi? Ir ką tokiu atveju reprezentuoja objektas – demokratijos ir viešumo idėja, o gal kokios nors grupės interesus ir skonį? Kokias funkcijas – auklėjamąją, estetinę, puošybines – jis atlieka?

Taigi, norint išvengti anarchijos, vis dėlto reikalingos vienokios ar kitokios ekspertinės institucijos arba „elitinė“ (sakykime, ekspertinė) pozicija. Ko gero, daugelis tų, kurie gina „elitinę“ poziciją, tiesiog nori pasakyti, kad daugeliu atvejų, susijusių su viešųjų erdvių (de)humanizavimu pagal „liaudį“, turime reikalą ne su demokratijos (ideologinės įvairovės) principu, bet su demokratijos *simuliacija*.

Tai reiškia, kad biurokratinės grupuotės išstumia ekspertines ir pačios imituoja jų veiklą. Žinoma, vadinamieji ekspertai taip pat dažnai atstovauja tam tikrų grupuočių interesams, ypač kad pačios ekspertinės grupės sudaromos remiantis neaiškiais kriterijais, ir kaip tada pareikalaus iš jų veiklos skaidrumo? Vyksta ciniškos tarpusavio pjautybės ir tikrai ne dėl kokių nors idealų, ne dėl egzistencinių ar pilietinių tiesų... Taigi, vienu atveju demokratija ir pilietiškumo idėja yra imituojamos, o kitu – ignoruojamos.

Kai kalbame apie „meninius“ objektus viešosiose erdvėse, situacija darosi itin keblė, nes menas yra toks dalykas, kurio kokybės, o ypač sociokultūrinio poveikio, nepamatuosi metrais ar kilogramais. Tokiu atveju galėtų pagelbėti kiek aiškesni kitų sferų viešųjų erdvių (de)humanizavimo atvejai. Pavyzdžiui, prisiminkime Valdovų rūmus – infantilią vieno oligarcho užgaidą, kurios įgyvendinti nesutrukdė jokie, net pačių autoritetingiausių istorikų, paminklosaugininkų argumentai. „Ne(i)tikę“ ekspertai, kaip atsitinka dažniausiai, buvo tiesiog pakeisti lojalesniais.

Kitas pavyzdys: net patys architektai pripažįsta, kad Vilniuje pastatyta daugybė visais atžvilgiais pasibaisėtinų (kalbu ne vien apie grožį) pastatų, užsimenant apie aferomis virtusias ištisų mikrorajonų statybas, kai nepaisyta jokių profesinės etikos normų, net elementarios logikos dėsnių. Ir tai *leista* daryti, nes šiuos procesus reguliuoja

keleto grupuočių išskaičiavimas, o ne miesto ar visuomenės interesai.

Pradeda dominuoti simuliacinės grupuotės, kurios proteguoja joms dirbančius ir „daugumos skoniui“ įtinkančius meno šarlatanus (sakykime, verslininkus). Jų projektams „pramušti“ dažniausiai pasitelkiama tautinė, istorinė, patriotinė retorika, taigi sumaniai (ir ciniškai) manipuliuojama visuomenės jausmais, nes patriotinės emocijos dažniausiai neleidžia blaiviai įvertinti nei projekto, nei objektų formos ir tikrojo (dažniausiai absurdiško) jų turinio.

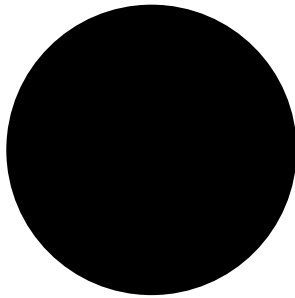
Meno šarlatanų/verslininkų siūlomos interaktyvios viešųjų erdvių „įobjektinimo“ idėjos nėra blogos, iš esmės netgi pozityvios, tačiau bėda ta, kad įgyvendinimo procese jos profanuojamos ir subanalinos iki kraštutinumo, kitaip sakant, karšta patriotinė retorika maskuoja šaltą finansinį išskaičiavimą.

Iš esmės menas ar kitokie objektai viešosiose erdvėse nepriklauso nei „liaudžiai“, nei „elitui“, nes yra tapę biurokratinių ir ekspertinių grupuočių įkaitais pinigų dalybose. Vargu, ar instrumentiškai perkėlus kokius nors tobulus įstatymus, ekspertinius modelius, pavyzdžiui, iš mažai korumpuotos Skandinavijos, jie savaime ims veikti, nes dažnai pamirštama, koks skirtingas *mūsų ir „vakariečių“ mentalitetas, o ypač psichologija*. Didžioji dauguma dabartinių (tarp jų, deja, ir kultūros) funkcionierių elito neturi jokių moralinių ir idealistinių skrupulų. Brendę vėlyvuoju sovietmečiu, jie – labai dažnai įvairaus rango sovietinių funkcionierių atžalos – yra perėmę ciniško mąstymo ir iškreiptos pasaulėžiūros „tradiciją“.

Todėl, kad ir kokius tobulus įstatymus ar mechanizmus importuotume, dažniau nusvers (bent kol kas) apsuksiuoliai, kurie sugeba pasipelninti, prisidengdami gerai įvaldyta pilietine/kultūrine retorika. Na, bet būkime optimistai – gal po dvidešimties trisdešimties metų ir mūsų mentalitetas pasivys skandinaviškąjį...

Žinoma, nederėtų pasyviai to laukti – įstatymus ir ekspertinius mechanizmus reikia tobulinti ir po truputį mokytis, kaip suderinti skaidrų pinigų panaudojimą, kultūros ir meno administravimą su įvairiomis sociokultūrinėmis funkcijomis, kurias turėtų atlikti objektai viešosiose erdvėse. Gal tada išsaugosime bent šokią tokią estetinę kokybę, kurią taip gina „elitas“.

Eglė JUODVALKĖ

Jų saulė buvo mėnuo.
Pranas Morkus

penktadienį
iš knygų miesto
Daunotas grįžo
į baimės kirviu
perkirstą kaimą
apsiavė aulinius
batus

šuo neamtelėjo
nelydėjo į mišką
šviečiantį nakties
nuožmumu

po žeme tarp
žygių pelėsių
tvaikas kelionės
metų stovykloje
eglišakių guolis

mažosios mūsų
įnamės taikios
girinukės nesipjaus
su jūsų laukinukėm
juokėsi iš naujokų
miško broliai

balta šerkšna
dengė miegančius
apsiavusius apsirengusius
atleistais diržais

manęs pasaulyje nėra

tai aš rašau tau
Adelyte
Vytautas
be pavardės
su šautuvu
uniformuotas
laisvas
jau paskutinę
vasarą negrįžtu
į namus nuimti
derliaus

ši nuotrauka
primins neklaužadą
tau tampiusį kasas
kadaisė vaikystėje

pašiepdavai mokykloje
kai man nelipo mokslas
po vakarėlių
dainuodavom iki
namų dėl tavo tėvo
rūstaus žvilgsnio
neišdrįsau padovanoti
bučinio nešioju jį dabar
širdy to nerašysiu tau

ant nuotraukos
galiu tiktai paklausti

ar prisiminsi Vytautą

tik vaike gėdos man
nepadaryk graudeno
tik gėdos man nepadaryk

po priesaikos nebegalvojau
apie mirtį ji ėjo koja kojon su
mumis žiūrėjo į akis
priešams ir skynė draugus
sužalotais veidais
neleista net atpažinti
patekusiujų sribams į rankas

neišdaviau kovotojų
paklusau tėvo žodžiams
suėmę tardė
spardė ištrėmė tylėjau

baisiausia buvo vienuma
amžina tamsa be miego
mąščiau apie kankinių likimus
kartojau žodį laisvė

ne tėve
gėdos tau nepadariau

laukymė
viduramžių laivų
stiebais pušys
ramstė dangų
pintinė rudmėsių
laukė ant lapų
genys kalė
popietės tylą
stebeilijau vaikystės
saulės spindulį ir
tankmę

kas gins
tėvynę jei ne
jos vaikai

tai sakau aš
Akacija

liko tik nuotraukos
nepažintų išniekintų
lavonų
tų pasirinkusiųjų
žalią miško kelią

nuo nužudytųjų sribai
nutraukdavo kareiviškus
batus
nuogos kojos sniege
kūnai pasruvę krauju
nuotraukos

turgaus aikštė

GROTESKAS IR SVAIGULYS

Eimunto Nekrošiaus debiutas teatre „La Scala“

Dar vienas nelemtas vakaras Milano „La Scala“, arba „Šis Nekrošiaus „Faustas“ – tikras perliukas.“ Šios dvi citatos – tai du vienas kitam prieštaraujantys to paties kūrinio vertinimai. Tačiau, kai kalbama apie italų aistrą operai ir teatrui, šie, atrodytų, visiškai priešingi teiginiai anaip tol nepaneigia vienas kito, netgi atvirkščiai – padeda geriau suprasti italų požiūrį į teatrą, operą ir... į Nekrošių.

„Dar vienas nelemtas¹ vakaras“

Taip, Nekrošius italams tebėra mylimiausias užsienio režisierius. Tačiau po birželio 18-osios vakarą įvykusios „Fausto“ premjeros Milano operos teatre „La Scala“ norisi pasitikslinti – kuriems italams: teatro lankytojams ar operos mylėtojams? Šią skirtį nubrėžė „La Scala“ viršutiniame aukšte, garsiajame *loggione*, susitelkusi ekscentriškoji publikos dalis, pasižyminti griežtomis tradicinėmis pažiūromis, atmintinai mokanti kiekvieną libreto eilutę ir labiau už streikus bijanti naujovių bei „kitoniškumo“ – to, dėl ko režisuoti į „La Scala“ ir buvo pakviestas Nekrošius. Jis turėjo „įpūsti šviežio vėjo į žiovulį keliantį 2009–2010 metų sezoną“².

Po „Fausto“ premjeros interneto svetainė *Il Corriere della Grisi*, vadinanti save nepriklausomų operos mylėtojų tinklaraščiu, paskelbė nuožmią spektaklio recenziją. Įdomu, kad apie pagrindinį premjerą sujaukusį įvykį – choristų ir orkestrantų streiką – rašinyje užsiminta tik probėgšmais. Tikrasis blogis, pasak recenzentės, – ne protestuotojų, kurie atsisakė vilkėti kostiumus, o scenoje stovėjo it mieta prariję, nekrustelėdami iš vietos, elgesys:

„Milano lyrikos kalendoriuje birželis jau virto siaubo mėnesiu: pernai Baremboimo „Aida“, šiemet „Faustas“. Kitų metų „Atila“ jau derinamas prie pirmųjų dviejų spektaklių. Kad aktorių sudėtis prasta, buvo aišku vos perskaičius afišas, tačiau ponas Nekrošius dar gerai pamastė, kaip

deramai juos išdėstyti šiame nesėkmei pasmerktame spektaklyje, taigi buvo sukurtos idealios sąlygos išsilieti publikos pykčiui. Vienintelė Irina Lungu pasuko prieš srovę – jos balsas, vaidybos įgūdžiai ir sceninis grakštumas vienbalsiai pelnė žiūrovų simpatijas tą katastrofiškai nuobodų vakarą, nusitęsusi iki vėlumos. Išleisti į sceną „Faustą“ be Fausto ir Mefistofelio buvo tikrai nepaprastas sumanymas tokiame pasaulinio garso teatrui, tiesiog retenybė!

Pirmiausia pastatymas. Nekrošius sukūrė spektaklį, kuris, jeigu atmestume kelias poetiškas akimirkas, ypač Prologą ir pirmą veiksmą, greitai išslydo režisieriui iš rankų – gal dėl trukmės, gal dėl originalesnių idėjų stokos. Šiaurietiška dvasia dvelkiantys jo viduramžiai pamažu virto nevaldomu ir beprasmiu citatų, kino ir dailės kontaminacijų, *déjà-vu* ir simbolių (kai kurie iš jų visiškai nesuprantami) kratiniu, o jis tikrai nepadėjo sukurti atmosferos, derančios prie gotiškojo Gounod romantizmo – tiems, kam galbūt neaišku, primenu, kad scenoje buvo rodomas Gounod, o ne Goethės „Faustas“ (panašu, kad pagrindinio Milano dienraščio apžvalgininkas šito skirtumo nepastebėjo). [*Il Corriere della Sera* rašė: „E. Nekrošius „Faustui“ sugrąžino J. W. Goethės tragizmą, kurį buvo atėmusi lengva Ch. Gounod muzika“, – J. P.]

Taip, režisierius daug dėmesio skyrė nebylioms scenoms, angelams, pabaisoms, primenančioms Boscho paveikslus, akrobatams, juodai apsigobusiems veikėjams lyg iš Bergmanno „Septintojo antspaud“ ar iš Herzogo „Nosferatu“. Tačiau jis beveik pamiršo veiksmo dinamiką ir atėmė iš pagrindinių veikėjų, ypač iš dviejų įsimylėjelių, bet koki poetiškumą ir vaidybos ekspresiją. Visų veikėjų, įskaitant ir Zybėlį, kuris čia paverstas luošiu, judesiai ir apranga buvo groteskiški ir siurrealistiški: Faustas paverstas kiek kvailio personažu (dėl tos amerikietišką pižamą primenančios aprangos); Margarita – iš pradžių siurreali, vėliau pernelyg panaši į „kaimietę iš Rytų“; Mefistofelis visur sukiojosi su

atleto ietimi – kiek perdėtu ir nelabai įtaigiu šėtoniškos galios simboliu (tik kad to šėtoniškumo jame nedaug telikę, kvailumo kur kas daugiau – jis priminė veikiau dr. Dulkamaraŋ negu Mefistofelį, įtakos tam turėjo ir Roberto Scandiuozzi'o vaidyba bei mimika).

Keli puikūs scenografijos elementai – medinės struktūros, padėjusios sukurti sugestytvų erdviškumą ir perspektyvą, tūkstančiai atverstų knygų ant žemės, simbolizuojančių Fausto išmintį (Prologas) – gal ir būtų pavėikūs, jei ne ta „plenero“ šviesa, dėl kurios veiksmas prarado bet kokią nuotaiką.³

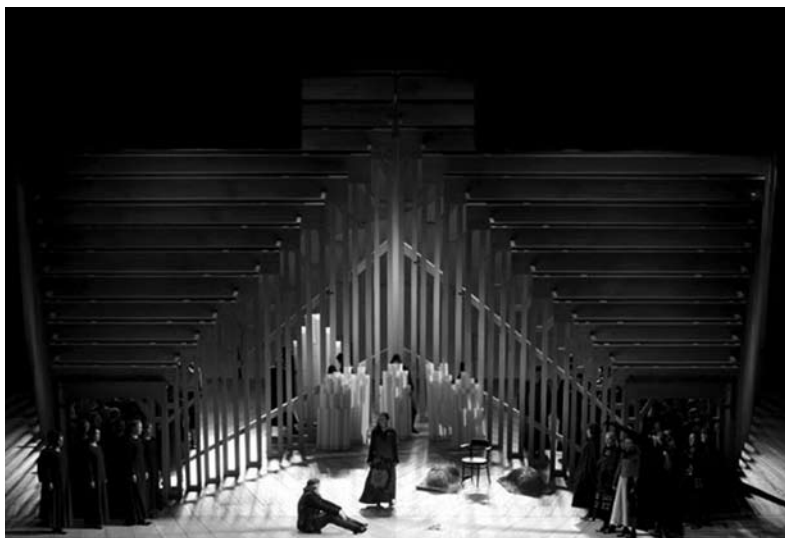
Šviesos spindulys slegiamai nuobodžiam sezone

Viso to, dėl ko įniršo tradicinių pažiūrų operos lankytojai, ilgesingai laukė ir su džiugesiu įvertino kita „La Scalos“ publikos dalis.

„Lietuvių režisierius Nekrošius, didis šiuolaikinės scenos meistras, visoje Europoje garsėja kaip progresyvus, sumanus, stiprios vaizduotės menininkas, įnešantis į teatro ir operos repertuarą itin savitą simboliką, kurios nespainiosi su niekuo kitu“⁴, – savo interneto svetainėje rašo Milane gyvenanti amerikietė, prisidengusi slapyvardžiu *Opera Chic*.

Būtent ši naujovių išsiilgusi publika labiausiai apgailestavo dėl protesto ar sabotazo akcijos, sužlugdžiusios nemažą režisieriaus sumanymų dalį:

„Šįvakar operos teatre „La Scala“ pristatytas „Faustas“ turėjo būti ištis puikus reginys: genialus režisierius (Eimuntas Nekrošius), jaunas dirigentas (Stéphane'as Denève'as) ir įdomi – bent jau perskaičius afišą – aktorių sudėtis. Bet visa tai labai greitai subyrėjo. Vakarą prasidėjo choristų perskaitytu pranešimu, kuriame jie teigė atsisakantys vilkėti specialiai spektakliui sukurtus kostiumus ir sekti režisieriaus nurodymais (choristai taip ir prastovėjo scenoje visą vakarą – dainuodami, tačiau be jokios vaidybos ar judesio). Orkestras taip pat buvo su kasdienine apranga. Šitai jie protestavo prieš Italijos parlamento šiuo metu svarstomą dekretą, kuris, pasak profsajungų, suma-

„Faustas“. Režisierius – Eimuntas NEKROŠIUS. Spektaklio scena

žintų operos teatrų finansavimą.⁵

„Šis protestas – tikrai nevykęs sprendimas, ypač kai kūrinį režisuoja toks nepaprasta vaizduotės galia apdovano-
tas kūrėjas kaip lietuvis Eimuntas Nekrošius, kurio sumanymas buvo kaip tik per kostiumus (juos kūrė režisieriaus žmona Nadežda Gultiajeva) perteikti kūrinio poetiką. Lai-
mei, pagrindiniai atlikėjai ir pantomimos aktoriai (tai bene genialiausias lietuvių „išradimas“) buvo su kostiumais.“⁶

Nepaisant nemalonaus akibrokšto, atidūs Nekrošiaus teatro gerbėjai entuziastingai įvertino režisieriaus debiutą „La Scaloje“:

„Perrašydamas Goethe's šedevrą kaip lyrikos kūrinį, Charles'is Gounod gilinosi į Fausto ir Margaritos meilės istoriją, atsisakęs visų antgamtinių būtybių, išskyrus „privalomą“ Mefistofelį. Nekrošius meistriškai ištaisė šį klaidingą prancūzų kompozitoriaus sprendimą – į sceną jis išleido visą pulką šėtoniškų pabaisų, kurias įkūnijo mimų – aktorių ir šokėjų – grupė. Režisierius pasistengė, kad jie atrodytų tarsi nužengę iš Bruegelio ar Boscho paveikslų: balti veidai, marionečių išraiška, groteskiški sinkopiniai judesiai. Kitaip nei tradiciniuose pastatymuose, šie mimai tapo itin svarbia spektaklio dalimi, padėjusia sukurti ir išlaikyti reikiamą atmosferą – tarsi daugialypė esybė, prilygstanti pagrindiniams veikėjams.

„Faustas“. Mefistofelis – Roberto SCANDIUZZI

Pirmieji scenoje pasirodo mirties angelai su ilgais nusmailintais sparnais – rankomis, klaidžiojantys po milžinišką Fausto grotą, nuklotą atverstomis knygomis. Nuo tos akimirkos, kai sudaromas sandėris su Mefistofeliu, groteskiškų būtybių ima nenumaldomai daugėti: įsimylėlių porelės mirtinai išbalusiais veidais, išsipūtę žmogėnai, primenantys ant prekės ženklo „Michelin“ vaizduojamą „padangų asą“, skrybėlėtos ir tarsi begalvės, įtraukusios galvas į krūtinės ląstą būtybės, „vištvaikai“... Visam šiam groteskui sukurti apsieita be jokių siaubo elementų – pakako kostiumų, juos atitinkamai deformavus ar „sužaidus“ neadekvačiais dydžiais. Tarkime, sugalvojęs jaunuolius paversti vištomis, Nekrošius užvilko jiems švarkus gerokai per ilgomis rankovėmis, o švarkų nugarinę dalį kilstelėjo lyg plunksnuotą uodegą.

Pragariško šurmulio priešaky – Mefistofelis, tiksliau, riteriškas *Diabolus cum pertica*, sutemų valdovas, nesiskiriantis su ilga į juodą audinį įvyniota ietimi. Ši daugiafunk-

cij daiktą jis naudoja įvairiai – norėdamas išlaikyti atstumą, pakelti ar pastumti; ietis jam atstoja ir balkoną arba sakyklą, virsta kaimo šventės elementu arba kelių rodančiu fakelu... Šis konkretus, apčiuopiamas vaizdinys išreiškė Mefistofelio atskirtį nuo visko, kas žemiška, nuo bet kokio žmogaus bandymo jam prilgti.

„Išnykimo taškai“, nurodyti ieties galais, susilieja su tais, kuriuos nužymi scenografija (ją kūrė režisieriaus sūnus Marius Nekrošius), pabrėžianti dvigubą perspektyvą ir dar labiau išryškinanti atskirtį.

Groteskas ir svaigulys – pagrindiniai šios režisūros bruožai, puikiai derantys prie ne itin dramatiškos Gounod muzikos. Tai subtilus, vizijų ir kūniškumo kupinas spektaklis. [...]

Iš viršutinio aukšto, kurį užėmė konservatyvioji publika, netilo švilpimas – nepasigailėta net dirigento Stéphanė Denève, ką jau kalbėti apie šauniuosius mimus. Vienintelė išimtis – Margarita – Irina Lungu (sopranas), paskendusi plojimų jūroje.

Tikras perliukas šis Nekrošiaus „Faustas“ – kaip gaila, kad jis pateko į tokių paviršutiniškų aistrų verpetą.⁷ ■

Parengė Jurgita POCIŪTĖ

¹ *Infausto* – it. „nesėkmingas, nepalankus“, šitaip sukuriamas žodžių žaismas (it. *Altra serata inFAUSTa alla Scala di Milano*).

² Maištingojo Nekrošiaus „Fausto“ premjera: „La Scala“ garma į pragarą // *Opera Chic*, 2020 m. birželio 20 d., http://operachic.typepad.com/opera_chic/2010/06/nekre%C5%A1ius-mutinous-faust-la-prima-la-scala-makes-for-a-wild-ride-to-hell.html.

³ Giulia Grisi. „Faustas“ Milano operos teatre „La Scala“ // *Il Corriere della Grisi*, 2010 m. birželio 19 d., <http://ilcorrieredellagrisi.blogspot.com/2010/06/faust-alla-scala-di-milano.html>.

⁴ Maištingojo Nekrošiaus „Fausto“ premjera: „La Scala“ garma į pragarą // *Opera Chic*, 2020 m. birželio 20 d., http://operachic.typepad.com/opera_chic/2010/06/nekre%C5%A1ius-mutinous-faust-la-prima-la-scala-makes-for-a-wild-ride-to-hell.html.

⁵ Ten pat.

⁶ Viviana Faschi. Teatre „La Scala“ – šėtoniškojo Nekrošiaus „Faustas“ // *Varese Report*, 2010 m. birželio 20 d., <http://www.varesereport.it/?p=24552>.

⁷ Ten pat.

KATASTROFINIO TEATRO ŽENKLAI SENAJAME SEZONE

Teatras yra linkęs teikti malonumą visiems. Teatro menas – sukelti nerimą nedaugeliui. Kuri iš šių galių stipresnė?

Howard Barker

Panašu, kad kuo toliau, tuo darosi sudėtingiau apčiuopti Lietuvos šiandieninio teatro kryptis ar bent jų užuomazgas. Pernai tam tikras profesines ir žmogiškąsias emocijas dar kėlė estetiškas ir filosofinis Eimunto Nekrošiaus ir Oskaro Koršunovo dialogas, tarsi įrėminęs visus teatrinius metus ir į dienos šviesą vėl iškėlęs takoskyrą tarp hermetiško, introspektyvaus ir atviro, socialiai aktyvaus teatro, tiesa, gerokai nublukintą pilkos mūsų scenos meno kasdienybės. O šiomet teatro veidas, ciniškai „apdorotas“ finansiniais smūgiais, prislėgtas kryptingai suformuoto abejingo visuomenės požiūrio, o ir pats ne kartą bejėgiškai atsitrenkęs į sieną, prarado bet kokią išraišką ir pavidalą. Dabar jis toli gražu neprimena valingų bruožų, tvirtos vidinės struktūros, laisvai ir giliai mąstančios sociokultūrinės fizionomijos.

Koršunovo „Hamleto“ ir – ypač – Nekrošiaus „Idioto“ šešėlis, apskriejęs daugelį Europos teatrų ir festivalių, neišvengiamai paženklino ir šį, ką tik pasibaigusį sezoną, negailestingai demaskuodamas „kitos teatrinės planetos“ estetinę inerciją. Manychiau, tai aukščiausia bekonfliktiškumo ir antiideologiškumo (ideologiją čia suvokiu kaip kryptingai teigiamą idėjų ir tiesų rinkinį) fazę, kitaip tariant, teatras tiesiog neturi ką arba nenori nieko pasakyti. Tokia visapusiškai patogi, emocinė, intelektualinė ir fizinė neveikluma

institucionalizuojanti sąmonę uzurpavo ne tik teatrą, bet ir visą kultūrą.

Apie šias ir kitas Lietuvos teatrą jau kuris laikas slepiančias negandas, jų priežastis ir pasekmes ne sykį šnekėta, ypač tiksliai ir aiškiai jas, mano galva, išdėstė Audronis Liuga straipsnyje „Kas pravėdins Melpomenės rūmus?“ (*Kultūros barai*, 2010, nr. 2). Ne mažiau aktuali ir būrio skirtingų kartų teatro vertintojų diskusija Nacionalinio dramos teatro būklei aptarti „Nacionalinis komercinis teatras? Pokalbis apie idealų modelį, publikos srautus ir neblėstantį kičo grožį“ (*Kultūros barai*, 2010, nr. 5). Vis dėlto norėčiau paklausti: kiek yra veiksminga (ir ar apskritai prasminga) šias problemas kelti palyginti nedaug skaitytojų turinčiame kultūrinės spaudos rezervate? Juk daugumai kultūros žmonių valstybinių teatrų reformos būtinybė ar atsakomybės/ataskaitomybės už kūrybinę veiklą problemos ir taip aiškios. Ar nevertėtų pamėginti tuo sudominti didelių tiražų vadinamosios komercinės žiniasklaidos? Anksčiau minėtų tekstų adresatas, kiek suprantu, – tie, kurių rankose yra realūs svertai, kaip pareikalauti meninės kokybės ir išjudinti teatrus iš stingulio. Kalbu, be abejo, apie plačiąją visuomenę, žmones, kurie spektaklius dažniausiai renkasi pagal veidus, pažįstamus iš televizoriaus ekrano, kliaudamiesi lengviausiai prieinama, internete ir spaudoje šmėžuojančia reklamine informacija.

Jei teatras iš prigimties siekia lygiavertės diskusijos su publika, o „meno subanalėjimo šaknys glūdi visuomenės gyvenimo gelmėse, jas palaiko žmogaus susvetimėjimas ir suvaržytos laisvės“¹, vadinasi, lygiai kaip visuomenės nuotaikos vienaip ar kitaip atsispindi scenoje, taip ir teatras turi galią padėti žmonėms įveikti savo demonus. Bet čia iškyla, mano galva, esminė šiandieninio lietuvių teatro problema: užuot laikęs „veidrodį prieš gamtą“, kaip savo aktorius mokė Dantijės princas, mūsų teatras vis dažniau ir vis mažiau drovėdamasis narciziškai gėrįsi *savo paties* atvaizdu. Publika tokiam teatrui reikalinga tik tam, kad papildytų kasą. Na, dar dėl to, kad būtų su kuo apsieisti trumpalaikieji patys: aktoriai šiek tiek pajuokina, pagraudena, žiūrovai šiek tiek paploja, be abejojimo, pagarbai – atsistoja.

Čekų režisierius ir teatro teoretikas Janas Grossmanas, kuris jau praėjusio amžiaus 7-ojo dešimtmečio viduryje tarsi tikras postmodernistas analizavo įvairių socialinių reiškinų teatrinę prigimtį, straipsnyje „Marijos kultas ir striptizas“ apibūdino du kraštutinius – arba kamasutra, jei procesas sudėtingas ir viskas atlikta preciziškai, arba tiesiog striptizas, jei scenoje paprasčiausiai imituojami išoriniai teatro ritualai ir viskas atliekama formaliai. Apibendrinant galima teigti, kad tai primena seksą be įsipareigojimų, nes „tobulas spektaklis atspindi ne save patį, bet visų pirmiausia žiūrovus. O žiūrovų veikla nesibaigia tada, kai baigiasi spektaklis. Priešingai – ji tik tada prasideda.“²

Deja, tokių nežinia kam ir kodėl statomų arba, plėtojant Grossmano mintį, striptizo lygio spektaklių valstybiniuose teatruose pridygo kaip grybų po lietaus, pradedant Nacionalinio ir baigiant „Lėlės“ teatrų repertuarais, nuo buvusios Europos kultūros iki Aukštaitijos sostinės. Sunkiai bepamenu, kada LNDT didžiojoje scenoje spektaklį statė kas nors kitas, o ne Yanna Ross. Nieko nuostabaus: šios režisierės ir teatro generalinio direktoriaus meniniai skoniai, matyt, sutampa kaip du vandens lašai. Nacionalinio teatro didžiojoje scenoje be visokiausio plauko „elito“ nukarūnavimų per kelerius metus taip nieko ir neįvyko. Ta pati istorija ir su naujausiu Ross darbu pagal austro Arthuro Schnitzlerio pjesę – tikras „Glembajų

sugrįžimas“. Šįsyk ir vėl pagal grafiką. Akivaizdu, kad LNDT generalinio direktoriaus laikrodis tiksi šimtųjų sekundės dalių tikslumu... Šio, o ir kai kurių kitų teatrų vadovai daug mieliau rengiasi artėjantiems rinkimams, kad pratęstų savo kadenciją, ar jubiliejiniais sezonams. Tikėkimės, kad bent artėjančios progos ar būtinybė prispirs kai kuriuos iš jų nuveikti tai, ko nepriverčia daryti elementari savigarba.

Žinoma, „Lėlės“ vadovų prie šio „elitinio dueto“ prišlieti gal ir nederėtų – šiemetines šio teatro kūrybines nesėkmes iš dalies pateisina pedagoginiai spektaklių motyvai. Bakalauro studijas LMTA baigiančių lėlininkų kursą nuo rudens po savo stogu priimsiantis teatras jaunuosius privalėjo, sakyčiau, ekstremaliomis sąlygomis apšaudyti, kad jie pasirengtų egzaminams. Mat, LMTA Kino ir teatro fakulteto valdžios įsitikinimu, lėlininkų profesinis parengimas – paties teatro reikalas. Atsidūrę, pasak Vaidybos katedros vedėjo, „reformų žirklyse“, būsimieji lėlių teatro aktoriai apskritai nebuvo supažindinti su daugeliu disciplinų. O kiek per vėlai apsižiūrėję „Lėlės“ vadovai dar plaukti nepramokusius jaunuosius įstūmė į ledinius profesionalaus teatro vandenius.

Natūralu, kad tiek „Privati valda“, tiek „Žaliojo žąsinėlio teatras“ tiesiog negalėjo nusisekti. Pirmojo spektaklio autorius Vitalijus Mazūras, regis, pernelyg daug dėmesio skyrė vizualinei pastatymo pusei. Režisierius dailininkas sceną užtvindė metaliniais vamzdžiais, popierinėmis ir plastikinėmis šiukšlėmis. Po polietilininiais apdaraais ir didžiulėmis kaukėmis paslėpti, o dar ir bendrauti su gyvu avinu priversti aktoriai paskendo vaizdų ir garsų klampynėje. Nepasiteisino ir groteskinė, iš pirmo žvilgsnio į bachtinišką karnavališkumą pretenduojanti aktorinės raiškos maniera. Jau vien todėl, kad karnavalas ir groteskas visų pirma reikalauja tiek fizinės, tiek emocinės atlikėjų laisvės, itin skaidraus režisūrinio matymo, kurio čia kaip tyčia ir pristigo. Dar prastesni, mano galva, „Žaliojo žąsinėlio teatro“ reikalai. Nors spektaklio režisieriaus Algio Mikučio panaudotas baltojo ekrano principas lenkų autoriaus Konstanto Ildefonso Gałczyńskiego groteskinėms absurdo minidramoms interpretuoti pasirodė

įdomus, išraiškingas ir suteikė nemažai erdvės jaunųjų lėlininkų fantazijai, regis, buvo nesuprasta pati medžiaga. Grossmanas, režisavęs daugelį ankstyvųjų Václavo Havelo absurdo pjesių, pastatęs Čekoslovakijoje legendiniu tapusį „Karalių Ūbą“, teigė, kad „absurdo teatras neperkelia istorijos į kasdienybę, o pačią kasdienybę istorizuoja“³. Vadinasi, nuo konkretybės eidamas į abstrakciją, apibendrinimą, absurdo teatras demaskuoja blogį, būdingą šiandienai. Atspirties tašku pasirinkę abstrakčias situacijas, personažams suteikę tik pačius bendriausius bruožus, „Žaliojo žąsinėlio teatro“ kūrėjai Gałczyński miniatiūras „nu-absurdino“, paverė tiesiog kvailokomis, šiandien net ir ne itin šmaikščiai skambančiomis anekdotinėmis istorijomis. Regis, „Žaliojo žąsinėlio teatras“ mėgina ieškoti atsakymų į klausimus, kurių esmės nesupranta arba nepajėgia suformuluoti.

Tiesa, „Lėlės“ repertuare esama ir mažyčių dailininko teatro brangakmenių, kaip antai Aušros Bagočiūnaitės-Paukštienės spektaklis „Pasvydo“, sukurtas pagal Antano Strazdo eilių melodiką. Sakau „melodiką“, nes spektaklio atmosfera, tiksliai ir raiškiai sudėlioti vizualiniai ir emociniai akcentai taip įtraukia, kad eilėraščių tekstų pradėti nebesekti. Tačiau racionalaus suvokimo čia tarsi ir nereikia, nes aktoriaus Daliaus Butkaus aukštaičių tarme skaitomos eilės vilnija tarsi bangos: vienos ramiai skalauja krantą, kitos plakasi viena į kitą, pasipuošdamos putų vainikais... Prieš žiūrovų akis mažytėje juodoje scenos dėžutėje prabėga visas žmogaus-kūrėjo-paukščio gyvenimas. Vis dėlto sostinėje vienintelio profesionalaus lėlių teatro repertuare spektaklis „Pasvydo“ yra tik maloni išimtis, deja, patvirtinanti taisyklę. O taisyklė tokia, kad jauniesiems lėlininkams, ypač dėl itin silpno profesinio jų parengimo, tiesiog būtina dabar pat rimtai padirbėti su profesionaliu režisieriumi (ne režisuojančiu dailininku), kuris išaiškintų aktoriams jų scenines užduotis ir paverstų juos ne tik vykdytojais, bet ir bendraautoriais. Deja, sostinėje profesionalių lėlių teatro režisierių paprasčiausiai niekas nerengia. Ką daryti: kviestis specialistus iš užsienio, verbuoti kurį nors iš dramos teatro režisierių? Gintaro Varno greitu laiku

prisikviesti, ko gero, nepavyks, o problemą spręsti būtina kuo greičiau.

Katastrofos teatro koncepcijoje anglų dramaturgas ir teatro mąstytojas Howardas Barkeris teigia, kad draminis subjektas, įkūnydamas socialines, moralines, politines krizes ir pakildamas virš jų atsiliepia į begalybės šauksmą. Barkeris tarsi antrina Nietzschei, esą tragedijos esmė yra būtent begalinis ir nepasotinamas nežinomybės, netikrumo, kitoniškumo troškimas, todėl tik „eidamas vis tolyn ir gilyn katastrofos link žmogus gali patirti laisvę *būti*“⁴.

Svarbiausi draminiai tokios tragedijos formos variantai yra erosas ir mirtis, nes tik paradoksali šių fenomenų dichotomija pajėgia suteikti kraštutinę, prie to, kas neįmanoma, maksimaliai priartinančią patirtį, kai „pati mirtis tampa geismo objektu“⁵.

Lietuvių teatralams menkai pažįstamą britų dramaturgą (pas mus buvo pastatyti, regis, tik jo „Europiečiai“ – 2002 m. LNDT šią pjesę režisavo kroatas Lary's Zappia) ir jo Katastrofos teatro sampratą prisiminiau todėl, kad keleto bene įdomiausių šio sezono spektaklių režisieriai sutartinai artikuliuavo Barkerio teatro filosofijos idėjas.

Vienas stipriausių pastatymų – jauno režisieriaus Arūro Areimos „Laimingi“ (KVDT), sukurti pagal Friedricho von Schillerio pjesę „Klasta ir meilė“. Bene labiausiai stebina šio jauno kūrėjo nuoseklumas: pradėjęs kaip reta eklektišku Michalo Walczako „Kelionės į kambario vidų“ pastatymu, Areima iš kiekvieno vėlesnio savo spektaklio kruopščiai valė draminių ir stilistinių raiškos priemonių perteklių, tarsi patvirtindamas, kad krypsta klasikinės teatro formos link. Kolteso, Strindbergo ir Schillerio dramos (nors ir nevienodai sėkmingai) jau išbandytos, netrukus režisieriaus laukia Ibseno ir O'Neillo egzaminas. „Laimingi“ – kaip reta tvarkingas, švarus, skaidrios koncepcijos spektaklis. Tikru režisieriaus laimėjimu vadinčiau tai, kad jis sugebėjo tarsi ištirpti savo kūrinyje, į pirmą planą iškeldamas aktorius, spektaklio vizualinę pusę ir, be abejo, autorių. Jokių pozų, jokių dirbtinių efektų, tik aiškos aktorinės užduotys, didžiulė emocinė įtampa ir viesuliška energija. Tomos Vaškevičiūtės angeliško grožio Luizė pri-

versta rinktis arba meilės kančią, arba pareigos ir baimės kančią. Atsidūrusi ant katastrofos slenksčio, kaip ir pridera tragedijos personažui, ji visiškai blaiviu protu renkasi nebūtį. Su šypsena, nors ašaromis pasrūvusiomis akimis, Luizė lėtai ir lengvai tarsi klevo lapas rudeni krinta ant stalo, pakirsta mylimojo kulkos. Lyg per paskutinę išpažintį atskleidusi Ferdinandui (Tomas Rinkūnas) nepakeliamą šios tragedijos esmę, pasiunčia myriop ir jį. Nes laimė *būti* įmanoma tik *nebūtyje*.

Paradoksalu, bet Rusų dramos teatras, kurį dar visai neseniai stengdavaisi aplenkti didžiausiu lankstu, per kiek daugiau nei metus tapo viena įdomiausių sostinės vaidybos aikštelių. Daug kas mano, kad Rusų dramos teatro direktoriaus kėdė Jonui Vaitkui – tarsi savotiška tremtis (jei ir pats esu taip rašęs, šiuos žodžius atsiimu), bet režisieriaus „Šventoji Elena“ parodė, kad šio teatro trupė, nors gerokai apleista, tačiau yra itin atvira, pasiilgusi meninių iššūkių ir nemaž ne silpnesnė negu, pvz., lygiai tokia pat apleista Mažojo teatro komanda, savo kūrybinį potencialą ir toliau sėkmingai „realizuojanti“ įvairiuose televizijos

šou, t. y. visur, išskyrus teatrą. Mažojo teatro senbuviai, regis, turi nepramušamą profesinį šarvą, bet didžiumos trisdešimtmečių ir kitų rečiau scenoje pasirodančių aktorių regresas (ar bent jau užsisėdėjimas) – daugiau nei akivaizdus. Tą patvirtino tiek pernai teatre pastatytas Vaitkaus „Svajonių piligrimas“, tiek šių metų spektakliai: Areimos „Freken Julija“ ir kito jauno režisieriaus Viliaus Malinausko „Vestonai“.

Naujasis Rusų dramos teatro vadovas panašias problemas sprendžia ryžtingai: per itin trumpą laiką su teatro trupe padirbėjo būrys rimtų režisierių, keletą spektaklių pastatė ir pats Vaitkus. Išskirčiau Vaitkaus spektaklius „Juodasis strazdas“ ir „Vargas dėl proto“, sėkmingai Algirdo Latėno režisuotą „Juokdarį Balakirevą“. Ypač stipria paspirtimi, ieškant naujos meninės kokybės, manyčiau, taps „Prakeikta meilė“ (režisierius Agnius Jankevičius). Būtent šis groteskiškai skausmingas spektaklis įrodė, kad šio teatro aktorių kolektyvas – gerokai imlesnis ir universalesnis nei manyta.

„Prakeikta meilė“. Režisierius – Agnius JANKEVIČIUS.
Senelė – Inga MAŠKARINA, Anūkas – Valentinas NOVOPOLSKIS

„Prakeikta meilė“ tapo tikru audringo temperamento aktorės Ingos Maškarinos benefitu. Charakterio spalvų ir emocinio karščio šiai aktorei ir anksčiau netrūko, bet ne kiekvienam režisieriui pavykdavo suvaldyti pašėlusią jos energiją ir nukreipti tikslinga linkme. Jankevičiaus spektaklyje energetinis aktorės gaivalas ne akimirkos neleidžia atitraukti akių nuo jos kuriamo personažo. Neurozė ar kokia kita nervų

liga (o greičiausiai – beribė meilė anūkui ir neapykanta visam pasauliui, siekiančiam jį „pasiglemžti“) iškankino Senele, bet jos nepalaužė. „Hamletišką“ savo monologą, klūpėdama prie anuką „pagrobusios“ motinos durų, ji sielvartingai lieja iki užkimimo bene dvi dešimtis paskutinių spektaklio minučių. Panašu, kad Maškarina maksimaliai fiziškai išsikrauna, o jos personažas, lig tol buvęs „plokščias“, įgauna aiškiai apčiuopiamą metafizinį tūrį. Viskas skaudžiai paprasta: gyvenimo tikslas nepasiekiamas, nes jis (t. y. anūkas) yra anapus užrakintų durų. Medinėmis grindimis lėtai nušlepsinčios šlepetės simbolizuoja gyvenimo ir mirties beprasmybę.

Manychiau, svarbu ir tai, kad šis, nuo bendrosios estetinės teatro linijos gerokai nutolęs spektaklis „etatinę“ publiką supažindina su kitokia scenos kalba. Gal ir pačiam režisieriui tai ženklas, kad metas stabtelėti ir ilgėliau padirbėti su šia trupe? Sąlygos tam palankios, režisieriaus ir teatro vadovo estetinės pažiūros – panašios, bendra kalba su aktoriais lyg ir surasta. Ko trūksta? Nebent režisierius dar nepasirengęs apsistoti vienoje vietoje. Kita vertus, teatrų, kuriuose Jankevičius dar nerezisavo, ne tiek daug ir likę.

Iš visų Lietuvos teatrų po užsienio teatrų ir festivalių bene daugiausia gastroliuojantis OKT/Vilniaus miesto teatras, vos persikėlęs į naujas administracines patalpas, jau pirmosios naujojo sezono savaitėmis pristatė Olgos Generalovos, neseniai baigusios režisūros studijas LMTA, spektaklį „Publika“ pagal Peterio Handke's pjesę „Publikos išplūdimas“. Spektaklio eskizas buvo prista-

tytas pirmajame debiutų festivalyje „Tylos!“, bet tada Mažojo teatro fojė parodytas diplominis darbas, tiesą sakant, nesuintrigavo. Todėl pernai rugsėjo pabaigoje buvo dvigubai malonu įsitikinti, kiek daug naujų spalvų ir šarmo įgavo „Publika“, kiek netikėčiausių reakcijų sklinda tiek iš scenos, tiek iš žiūrovų salės.

Nesutikčiau su teatrologės Daivos Šabasevičienės teiginiu, kad „O. Generalovai pasisekė, nes šį spektaklį vertino OKT teatro „užauginta“ publika, kurios vertinimo kriterijai skiriasi nuo kitų teatrų publikos“⁶. Teatriškai mažiau išprusę žiūrovai (nė kiek jų nenuvertinant, o kaip tik atvirkščiai!) būna daug paslankesni ir atviresni, negu žaidimo taisyklės puikiai perpratusi publika, sąmoningai pasiduodanti sceninei iliuzijai, bet kartu išlaikanti ir saugią psichologinę distanciją. Tai verčia ir atlikėjus susikurti saugų atstumą. Būtent tai ir pakišo koją per pirmąją premjerą OKT repeticijų salėje. Didžioji publikos dalis jau žinojo, ko iš aktorių tikėtis, o šie, dar ir premjerinio jaudulio apimti, skubiai pasitraukė iš *čia ir dabar*, užsisklendė Handke's tekste ir savo personažuose. Su netikėtomis žiūrovų reakcijomis jiems irgi buvo sunkoka susidoroti. „Pu-

„Publika“. Režisierė – Olga GENERALOVA

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

bliką“ mačiau bent keturis kartus ir išryškėjo didžiausia šiek tiek jau susigulėjusio spektaklio dorybė – kas kart jis visiškai kitoks, vis kitaip piktina, kitaip erzina, juokina, o retsykais net ir sujaudina. Kai vyresnio amžiaus žiūrovė su pusės kubinio metro šukuosena ir tigrinėmis pėdkelnėmis pasiūlo verčiau pasikalbėti apie tai, koks blogas gyvenimas, kai spektaklyje skaitoma ir analizuojama to paties spektaklio recenzija, kai aktorius netyčia žodžiais užgauna salėje sėdintį neįgalų žmogų, tada toje erdvėje, kurioje, pasak vienos aktorės, nebelieka „jūs ir mes“, užsimezga tikras žmogiškas kontaktas. Toks, koks įmanomas tik teatre, nors jis ir stengiasi paneigti patį save.

Režisierius Oskaras Koršunovas dar kartą įrodė esąs tikras visuomenės nuotaikų seismologas. Prieš pat Naujuosius metus parodytas Maksimo Gorkio pjesės „Dugne“ eskizas tiksliai ir skaudžiai užčiuopė tai, kas tik dabar, po neseniai įvykusių mitingų, žūčių ir žudynių, pamažu iškyla į paviršių. Aišku, pati rusų klasiko drama vaizduoja žlungančią visuomenę, bet Koršunovui, matyt, tikslingai atsisakiusiam pjesėje koduotų politinių nuorodų ir socialinės kritikos, pavyko Gorkio kūrinį gerokai užaštrinti.

Panašu, kad režisierius sąmoningai ėmėsi Gorkio „Dugne“ iškart po Shakespeare'o „Hamleto“. Manysčiau, ne vien todėl, kad ilgos gastrolės subūrė būtent šią aktorių komandą, ne dėl keleto intertekstinių nuorodų ar Aktoriaus (Darius Gumauskas) frazės, mesteltos Nastionai (Rasa Samuolytė): „Ofelija, stok į vienuolyną!“ ir sukėlusios publikos juoko pliūpsnį. Šiuos du pastatymus sieja kai kas daugiau: jau „Hamlete“ buvo jaučiamas Koršunovo režisūrinės kalbos posūkis kameriškumo link, ryškėjo intymesnis santykis su publika, paremtas ne tiek garso ir vaizdo efektais, kiek konkrečiu, aštriu, retsykais net agresyvoku poleminiu personažų aktorių įkarščiu. Jau „Hamlete“ didžiuliai veidrodžiai beveik panaikino ribą tarp salės ir scenos, o būsimajame „Dugne“, panašu, ši skirtis visiškai išnyks. Atsisakyta aktorių veidus slepiančio grimo, kostiumų, šviesų ar garso užkardų – kaip lygūs su lygiais atvirai diskusijai ar akistatai už ilgo, balta

staltiese uždengto stalo, nors ir priešingose pusėse, susėda aktoriai ir žiūrovai. Stalas apkrautas valgiais ir gėrimais, todėl nemaž neprimena nakvynės namų, kuriuose vyksta Gorkio pjesės veiksmas. OKT repeticijų salėje – tikrų tikriausi gedulingi pietūs. Arba paskutinė vakarienė. Nes mirė senis Luka, mirė žmogus, o kartu su juo – ir žmogiškumas. Mirė visų šio spektaklio „gyventojų“ sąžinė – kaip „Hamleto“ Ofelija, kuriai režisierius leido nuskęsti bent tris kartus. Dainiaus Gavenonio Satinas nebeturi lygiaverčio partnerio, moralinės atsvaros, visus apėmusi desperacija, nevilts ir baimė. Chrestomatinė frazė „Žmogus – tai skamba išdidžiai“ Satino lūpose igauna visai kitą atspalvį. Nes Koršunovo „Dugne“, kaip, matyt, ir šandienos Lietuvoje, žodžiai „žmogus“, „žmogiškumas“, „sąžinė“ skamba nenatūraliai, ciniškai, net vulgariai. Kažkur dykynėje nusižudė kažkoks aktorius, bet tai reiškia tik tiek, kad visokių talentų šou „žvaigždės“ velniškai primenantis kaimo kvailys Alioša (Giedrius Savickas) ištisas penkias minutes negalės plėšyti įsi-vaizduojamo akordeono. O juk skaudu ir jam – Alioša viską atiduotų, kad tik niekas jo nebestumdytų, ne-niekintų. Dugnas ar bedugnė? Barkeriškojo Katastrofos teatro atgarsiai čia suskamba taip skardžiai kaip niekur kitur. ■

Lietuvos teatrinės kultūros devalvacija, netvari būsena signalizuoja, kad neišvengiamai artėja naujų kūrybinių galių proveržis, savotiškas sprogimas, kurio nuojauta jau kurį laiką tvyro ore. Na, jei ne sprogimas, tai bent šioks toks pokštelėjimas vis tiek bus.

¹ Algirdas Gaižutis, Meno sociologija, Vilnius, *Enciklopedija*, 1998, p. 209.

² Jan Grossman, Texty o divadle, Praha, *Pražská scéna*, 1999, p. 77.

³ Ten pat, p. 141.

⁴ Howard Barker, Death, The One, and The Art of Theatre, In: *Hyperion*, Vol.V, iss. 1, 2010, p. 32.

⁵ Ten pat.

⁶ Daiva Šabasevičienė, Nepatogaus teatro būtinybė, In: *Literatūra ir menas*, 2009 10 09, Nr. 3254, p. 19.

ATMINTIES NUOKRYPIAI IR KLAIDINGI ATPAŽINIMAI

Birželio 18 d. Šiuolaikinio meno centre buvo atidaryta keturioliktoji Vilniaus tapybos trienalė „Klaidingas atpažinimas“ (rengėjai – Šiuolaikinio meno centras ir Lietuvos dailininkų sąjunga). Tai vienas iš seniausių tradicinių dailės renginių Lietuvoje. Šįkart pristatomi 36 menininkų iš 17 šalių kūriniai. Trienalėje dalyvauja ir gerai žinomi šiuolaikinio meno kūrėjai, pavyzdžiui, Johnas Baldessari's (JAV), kurio pasaulinė retrospektyva „Grynas gožis“ (*Pure Beauty*) neseniai surengta šiuolaikinio meno muziejuje Barselonoje, Michaëlis Borremansas (Belgija), Tillmanas Kaiseris (Austrija), esama ir naujų vardų. Lietuviškajai parodos daliai atstovauja skirtingų kartų menininkai – Romualdas Balinskas, Aušra Barzdukaitė-Vaitkūnienė, Ina Budrytė, Henrikas Čerapas, Patricija Jurkšaitytė, Eglė Karpavičiūtė, Eglė Ridikaitė, Ričardas Povilas Vaitiekūnas ir Alfonsas Vilpišauskas.

Atminties nuokrypiai

Parodos kuratoriai ir koncepcijos autoriai Evaldas Stankevičius, Andersas Kreugeris ir Magda Kardasz trienalėi įvardyti pasirinko Henri Bergsono tyrinėtą tikrovės suvokimo ir atminties reiškinį, kurį prancūzų filosofas pavadino *la fausse reconnaissance* („klaidingas atpažinimas“). XIX a. pabaigoje psichiatrai, psichoanalitikai, neurologai, tyrinėję tikrovės suvokimo ir atminties procesus, domėjosi paraamnezi-

ja, kurią patiriančiam subjektui atrodo, kad tai, kas vyksta dabar, yra *déjà vu* (jau matyta), *déjà entendu* (jau girdėta) arba *déjà vécu* (jau patirta, išgyventa). Bergsonas, nagrinėjęs žmogaus sąmonės, atminties ir psichikos reiškinius, 1908 m. *Revue philosophique* paskelbė straipsnį „Dabarties atsiminimas ir klaidingas atpažinimas“ (*Le souvenir du présent et la fausse reconnaissance*). Nagrinėdamas, kaip suvokiama tikrovė ir kaip ji atsimenama, filosofas kliojęsi objekto atspindžiu veidrodyje. Objektas priešais veidrodį yra tikras, esamas, o atvaizdas – virtualus, tik panašus į realų objektą, primenantis jį. Bergsono supratimu, panašiai ir „žmogaus buvimas dabartyje atsikartoja virtualioje egzistencijoje tarsi atvaizdas veidrodyje, vadinasi, kiekvieną žmogaus gyvenimo akimirką sudaro du aspektai: ji yra ir įkūnyta, aktuali, esama, ir virtuali, menama – tai suvokimas ir prisiminimas [...]. O dabarties akimirka – trapi riba tarp netolimos praeities ir ateities – taptų visiška abstrakcija, jei nebūtų judančio veidrodžio, kuris percepciją nepaliaujamai atspindi kaip atsiminimą.“¹ Taigi suvokimas fiksuoja dabartį kaip realių ir konkrečių vyksmų seką, o atmintis dabartį išsaugo tik kaip galimybę, kaip virtualų dalyką. Skirtumas tarp šių formų, kuriuos leidžia priimti savąjį „dabar“, yra modalinis – taip skiriasi galimybė nuo tikrovės. Pojūtis *déjà vu* reiškia, kad šie du modalumai, užuot neutralizavę vienas kitą ar sekę vienas paskui kitą, veikia kartu. Vadinasi, tas pats įvykis yra ir realus, ir virtualus tuo

pat metu, klaidingas atpažinimas įvyksta todėl, kad prisiminimas nėra lokalizuotas praeityje.

Trienalės koncepcija yra aiški ir apgalvota. Pabrėžiama, kad „klaidingo atpažinimo“ sąvoka čia taikoma metaforiškai, tuo nusakant parodos esmę ir svarbiausius tikslus. Pirmiausia siekiama kvestionuoti patį tapybos apibrėžimą (esama kūrinių, kuriuos žiūrovai vargu ar atpažins kaip tapybą), pristatyti *techninę* įvairovę – trienalėje matome ir architektūrinius maketus, ir skaitmeninius vaizdus mobiliojo telefono ekrane, ir tradicinės tapybos derinius su fotografija, su tekstais, su komiksais ar grafitais. Šiuolaikinė tapyba, pasitelkdama optinę-vaizdinę atmintį, išradinškai manipuliuoja praeities dailės citatomis, kodais, tradiciniais vaizdiniais ar atvaizdo kūrimo metodais, t. y. *tradicija*, bet kartu ieško *naujų* vaizdinės raiškos būdų. Suvokimas ir atmintis trienalėje nagrinėjami platesniu požiūriu, aprėpiami individualūs ir kolektyviniai, socialiniai ir kultūriniai jų sluoksniai.

Archyvai ir atmintis: tapyba, fotografija ar kinas?

Tradicinę tapybą derindami su fotografijos ir kino kūrimo technikomis, autoriai atskleidžia aktyvų santykį su istorija ir atmintimi, realiu ir virtualiu atvaizdų ir vaizdinių archyvu. Kūriniuose supinama visuomenės ir šeimos, kultūros ir meno vizualioji dokumentika. Johno Baldessari'o ir Belgijoje gyvenančio jaunosios kartos menininko Koehno van den Broeko paveiksluose gyvenimas pateikiamas kaip kinas (*Life as a Movie*). Parodoje eksponuojami keturi fotografijos ir tapybos technika sukurti jų kūriniai iš ciklo „Tai pavyzdys“ (*This an Example of That*, 2008), kurį sudaro 22 išdidintos nespaltvotos nuotraukos su ryškių spalvų juostomis. Pabodusį tapybinį mąstymą („atrodė, tik tą ir darau, kad derinu spalvas keturkampėje drobėje“) Johnas Baldessari's XX a. 7 dešimtmetyje iškėlė į fotografiją. Rengdamas šį projektą iš savo gausaus archyvo Baldessari's atrinko ir nusiuntė Koehnui van den Broekui pluoštą Holivudo filmų kadro atvaizdų, kuriuos jaunas kolega ištapė sukurdamas fotografijos ir vaizdinės abstrakcijos derinį. Tapybinis

sluoksnis archyvinius kadrus įteisino kaip meno kūrinius.

Danų menininkas Nielsas Bonde piešiniuose, kuriuos vargu ar galėtume sieti su tradicine tapybos samprata, remdamasis paparacų, medžiojančių intriguojančius popkultūros ikonų nuotykius, nuotraukomis iš bulvarinių leidinių nagrinėja, kaip privatūs dalykai paverčiami viešais.

Romualdas Balinskas 39 nedidelio formato paveikslėlius sudėliojo į tapybinę mozaiką, primenančią kino kadro ar nespaltvotų fotografijų rinkinį. Asmeninės, šeimyninės ir socialinės istorijos, kultūros įvykių fragmentai, kasdienybės akimirkos – visos praeities vaizdinių sluoksnis atminties saugyklose virsta sudėtinga virtualia struktūra, paklūstančia ne įprastiniam, o psichologiniam arba sąmonės laikui. Sakyčiau, tai ne tiek „klaidingas atpažinimas“, kiek bergsoniška atminties kaip netolygios, daugiasluoksnės struktūros samprata. Prisiminimas – tai „veiksmas *sui generis*, kai atsiskiriame nuo dabarties ir nusikeliame į praeitį [...] Tolydžio ji išnyra iš tiršto rūko, iš virtualios būklės pereidama į aktualią būseną“².

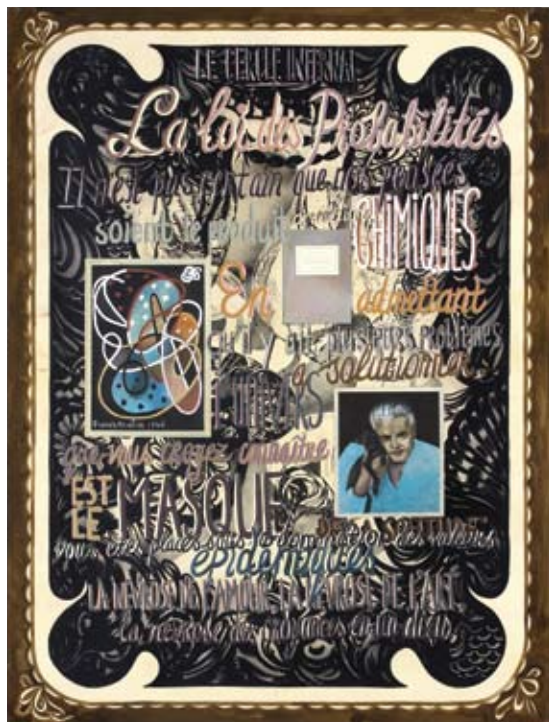
Kino montažo techniką naudoja ir Baltarusijos menininkas Ruslanas Vaškevičius. 8 paveikslų cikle, pasitelkdamas kinematografinį pasakojimą, jis tarsi įvaizdina matematinę žemės drebėjimo išraišką – Richterio skalę. Sukuriamas trapus, iš regos lauko nykstantis judančios merginos atvaizdas.

Tradacijos ir teisingi (?) atpažinimai

Vienas iš svarbiausių parodos akcentų – nuolatinis žvalgymas į kultūros ir meno istoriją, vadinamąjį *įsivaizduojamą meno muziejų* (André Malraux), savitą sąmonės ir atminties reiškinį, neatsiejamą nuo kiekvieno žmogaus pažinimo galių. Jei, kaip teigia André Malraux, menas kuria meną, vadinasi, naujumas tapyboje gali sleistis ne vien kaip tradicijų laužymas ar radikalus praeities formų atmetimas. Toks nepaliaujamai kintančio *muziejaus* pažinimas iš žiūrovų reikalauja vis daugiau intelektualinių pastan-

Romualdas
BALINSKAS
Paveikslėliai
2007-2009
Autoriaus
nuosavybė

Hadassah EMMERICH. Pragariškas apskritimas. 2009
Autorės ir galerijos „Akinci“ nuosavybė

Jakub Julian ZIÓLKOWSKI. Be pavadinimo. 2009–2010
Autoriaus ir „Fundacja galerii Foksal“ nuosavybė

Michael BORREMANS
Automatas (I). 2008
Miegalius. 2007–2008
Autoriaus ir galerijos
„Zeno X“ nuosavybė

Ruslan VAŠKIEVIČ. Richterio skalė. 2010

Autoriaus nuosavybė

Tor-Magnus LUNDEBY. Miesto peizažas. 2008–2009

Autoriaus nuosavybė

gų, skatina aktualizuoti vaizdinę ir optinę atmintį, ieškoti ir atpažinti kūriniuose pačias įvairiausias pasaulio meno tradicijas.

Jauno lenkų menininko Jakubo Juliano Ziolkowskio ekspresyviuose kūriniuose (ypač išpūdingas demoniškas menininko portretas su kaukole ir gyvate rankoje, atskleidžiantis prieštarinę kūrėjo prigimtį) atpažįstame Pablo Picasso manierą, Philipo Gusto no vėlyvosios figūrinės tapybos egzistencinius kontūrus, groteskiškas ir makabriškas Jameso Ensoro kaukes, Giuseppe's Arcimboldo augalines fantazijas, Franciso Picabia'os vaizdinę kalbą.

Rytų kaligrafijos ir *zena* tapybos mokyklų minimalizmas skleidžiasi japonų menininko O Juno darbuose. „Giraitė“ (2010), „Cunamis“ (2010) ir kiti jo kūriniai pasižymi taupia išraiška, santūria menine forma, kaligrafiškumu. Kito japonų tapytojo Takeo Hanazawos darbuose regime Rytų ir Vakarų meno tradicijų sampyną. Rytų estetikos sąskambių esama ir jaunos lietuvių menininkės Eglės Karpavičiūtės darbuose „Science Fiction ekspozicija“ (2010), „Pertapyta“ (2010).

Ieškodami sąlyčių su įvairiomis kultūrinėmis tradicijomis, su istorija ir archyvais, trienalės dalyviai įvaizdina įvairias kultūras ir visuomenės įvykius. Estų menininko Augusto Kūnnapu portretuose „Nubietis“, „Nubietė“, „Žmogus iš Kao kaimo“ (visi – 2010) atpažįstamas naiviosios tapybos kūrėjo Henri Rousseau (ne veltui kritikai Kūnnapą vadina postnaivistu) dekoratyvumas, Amadeo Modigliani'o vaizdinės kalbos motyvai ir formos, Mathiaso Kauage's, menininko iš Naujosios Papua Gvinėjos, ekspresyvumas. Nenukrypdamas į banalumą ar kičą, dailininkas, kad atskleistų nykimo, užmaršties ir atminties temas, pasakoja apie išnykusią Nubijos karalystę, primena sukrečiančią ekologinę ir socialinę XX a. katastrofą, kai statant Asuano užtvanką dalis buvusios Nubijos gyventojų buvo priversti palikti savo namus ir žemes.

Vokiečių menininkas Jörgas Heroldas – priešingai – nevengia kičo stilistikos, jo paveikslai natūralistiški, sentimentalūs ir dekoratyvūs. Save vadinantis „dokumentininku-archeologu“, kompozicijoje,

sudarytoje iš 23 skirtingo formato paveikslų, menininkas leidžiasi į įsivaizduojamą etnografinę kelionę, nagrinėdamas atminties ir išsaugojimo temas. Paveiksluose gausu istorinių, politinių, socialinių ir kultūrinių nuorodų, įpintų į fragmentišką daugiasprasmį antropologinį pasakojimą, – tai ir degantys Niujorko bokštai dvyniai, ir Okeanijos stabai, ir gražiosios polinezietės su afrikietėmis...

Žiūrovų dėmesį traukia dekoratyvūs ir intensyvūs Berlyne gyvenančios olandų menininkės Hadassah'os Emmerich darbai „Porcelianas“ (2009), „Saulės dievas“ (2009). Kūrėjos šaknys – Indonezijoje ir Kini-joje, tad nestebina paveiksluose susipynę skirtingi kultūriniai simboliai, egzotiški augaliniai motyvai, dadaistine maniera įterpti žodžiai ir sentencijos. Olandijoje brendusi, vėliau Indonezijoje naujos patirties ir įkvėpimo ieškojusi menininkė remiasi ir Rytų, ir Vakarų meno tradicijomis. Kūrinyje „Pragariškas apskritimas“ (2009) atpažįstame keletą svarbių kultūrinių nuorodų – pirmoji susijusi su Stanley'o Kubricko 1968 m. fantastiniu filmu „2001 metų kosminė odisėja“, antroji – su Franciso Picabia'os tapybos paveikslu „Pragariškas apskritimas“ (1946) ir dadaistinės filosofijos tekstu *Jésus-Christ Rastaquouère* („Jėzus Kristus Ekvilibristas“, 1920). Ar šiuolaikiniai menininkai irgi elgiasi lyg ekvilibristai – bando mikliai žongliruoti įvairiausiais objektais, vaizdiniais ir kodais, patenkančiais į jų rankas arba iškylančiais iš atminties? Juk, kaip teigia Francisas Picabia, „mūsų smegenys tarsi kempinė sugeria sugestijas [...] nėra kūrinio, kuris nebūtų tradicijos dalis, tokie yra net ir Luvro kopijuotojų darbai“³.

Austrų tapytoją ir skulptorių Tillmaną Kaiserį įkvėpė Dada ir siurrealizmas. Žvilgsnį traukia didžiaformačiai, konstruktyvūs, architektoniški tapybos darbai „Phalanx“ (2010), „Karalius“ (2010), „Žiūrėk į saulėtekį nuo jūros dugno“ (2010). Tai primena kaleidoskopinius vaizdus – regime, kaip iš geometrinių formų gausos išnyra fotofragmentai.

Lietuvių menininkė Patricija Jurkšaitytė, pratęsdama savąją kelionių temą, klasikine maniera nutapytame cikle „Viešbučių kambariai“ (2010) ironiškai

atveria vadinamųjų *non-lieux* („ne-vietų“) erdves (ši surmodernybės teorijos terminą XX a. pabaigoje išplėtojo Marcas Augé). Tušti, šalti, nuasmeninti viešbučių kambarių interjerai, kaip ir kitos tranzitinės vietos, pavyzdžiui, oro uostai, autobusų terminalai, prekybos centrai, rodo abipusį susvetimėjimą (žmogaus su aplinka ir atvirkščiai). Visas pasaulis tapo tranzitine vieta – keistai panašūs viešbučiai, kambarys su televizoriumi, rodančiu CNN ir mokamus pornokanalus, baseinas šalia paplūdimio, ištroškusiems nuotykių siūloma saugi akistata su liūtais, banginiais ir pan. Marco Augé teigimu, atrasti naujas šalis, naujus gamtovaizdžius ir žmones, atverti naują susitikimų erdvę kliudo išankstinis žinojimas – jau matyti (*déjà vu?*) vaizdai ir viską niveliuojanti turizmo industrija, todėl tikra kelionė tampa neįmanoma.⁴ O gal „tikrą kelionę“ galima įžvelgti tapybiškai ekspresyviame Inos Budrytės paveiksle „Atostogos“ (2009)? Ji sudėjo į krūvą visus „tobulos“ kelionės ir poilsio atributus – saulę, mėlyną jūrą, palmes ir gultą... Kita lietuvių menininkė – Eglė Ridikaitė monumentaliose darbuose irgi pasakoja kelionių išpūdžius, pavyzdžiui, iš Gibraltaro („Laukimas“, 2008), iš Suomijos („Tai, ko anksčiau nepastebėdavau“, 2009), iš įsivaizduojamo pasaulio krašto („Rutulys pasaulio krašte“, 2010) ir pan.

Skirtingos vaizdo kūrimo technikos atskleidžia šiuolaikinės tapybos sampratų įvairovę, o kiek tapybinių mįslių bus įminta – ar pavyks atpažinti pasiskolintas citatas, aptikti naujų šiuolaikinės tapybos niuansų, be abejo, priklausys nuo kiekvieno žiūrovo atmintyje ir vaizduotėje glūdinčio ir nuolatos kintančio *įsivaizduojamo meno muziejaus*. ■

Rūta MARCINKEVIČIŪTĖ

KLaidingas, bet ne klaidinantis

Tarptautinė 14-osios Vilniaus tapybos trienalės kuratorių komanda – Evaldas Stankevičius, Andersas Kreugeris (Švedija) ir Magda Kardasz (Lenkija) – publikai pristatė ne šiaip parodą, o intriguojantį edukacinį projektą, skatinantį diskutuoti apie šiuolaikinę tapybą. Pasaulyje tokie projektai yra labai populiarūs, o Lietuvoje (jei kalbėsime apie aktualiojo meno sferą) – vis dar retenybė, todėl ypač gaila, kad jis vyksta vasarą, kai net ir aktyviausi meno vartotojai mėgaujasi natūros, o ne kultūros malonumais.

Trienalės pavadinimas pasiskolintas iš filosofo Henri Bergsono (1859–1941) teksto „Dabarties atmintis ir klaidingas atpažinimas“, paskelbto 1908 m. Kuratoriams pasirodė svarbi filosofo mintis, kad „dabartis yra tarsi nuolat priešakyje judantis kristalas ar prizmė, kuri suskaido laiką į du spindulius: pirmasis veda į praeitį ir tampa „grynąja atmintimi“, antrasis kreipia į dar nepažintą ateitį ir tampa „grynuoju suvokimu“.

Kreugeris per parodos atidarymą sakė: „*Klaidingas atpažinimas* yra toks pasenęs psichiatrijos terminas, kad niekas nebeprisimena, ką jis reiškia. O jis nusako fenomeną, kai žmogus viską išgyvena tarsi antrą kartą. Tai ne tik *déjà vu*, bet ir iliuzija, kad absoliučiai viskas kartojasi.“

Trienalė tyrinėja atminties svarbą ne tiek psichinei žmogaus sveikatai, kiek kuriamo meno kokybei. Pagrindinės temos – konteksto ir tradicijos analizė, jų permąstymo aktualumas. Vienas žymiausių parodoje dalyvaujančių menininkų – Michaėlis Borremansas iš Belgijos yra įsitikinęs, kad tapyba jau negali būti vien kūrejo jausmų ir potyrių

¹ Henri Bergson, *L'énergie spirituelle*, Paris: PUF, 1919, p. 87–86.

² Henri Bergson, *Mémoire et vie. Textes choisis par Gilles Deleuze*, Paris: PUF, 1975, p. 46.

³ Francis Picabia, *Jésus-Christ Rastaquouere*, Paris: s.n. (Collection Dada) 1920 p. 64–65.

⁴ Marc Augé, *L'impossible voyage, le tourisme et ses images*, Paris, Payot & Rivages, 1997.

išraiška, prieš stodamas prie molberto privalai suvokti jos raidos dėsnius, pajusti tūkstančių metų tradicijos svorį.

Evaldui Stankevičiui ypač patiko, kad trienalės pavadinimas angliškai skamba dviprasmiškai: jį galima perskaityti ir kaip *klaidingą atpažinimą*, ir kaip *klaidingą pripažinimą*. Tai intriguoja, nes šiuolaikinio meno pasaulyje pripažinimą dažnai pelno visai to neverti asmenys. Parodoje dominuoja, pasak kuratoriaus, „tapybinis figūratyvas. Juk ir Henriko Čerapo, ir austro Tillmano Kaiserio kūriniai, mano galva, yra figūratyvas [iš pirmo žvilgsnio – gryniausios abstrakcijos – R.M.J.]“.

„Mano paveikslai – tai tapybos, koliažo ir piešinio derinys, – sakė į parodos atidarymą atvykęs Kaiseris. – Esu daug tapęs architektūros, ypač modernistinių Bauhauso pastatų. Tačiau pajutau, kad jie man pernelyg šalti. Tai buvo lėtas procesas, tie pastatai pamažu darėsi vis abstraktesni. Taip sukūriau savo vizualinę kalbą. Mano paveikslai daugiasluoksniai, remiuosi siurrealizmo tradicija. Mėgstu įterpti vaizdus ir įvaizdžius iš tokių sferų, kurios yra tolimos mano tapybai. Jie suskamba labai netikėtai. Visada domėjausi kultūros istorija, tradicija, ypač paralelėmis tarp tapybos ir muzikos. Svarbi ir literatūra, nes aš visada pasakoju istoriją. Taigi, mano tapyba nėra visiškai abstrakti. Labai svarbus ritmas – ar tai būtų ritmiška muzika, ar nuolatinis vizualinių elementų kartojimasis. Mėgstu pasikartojimus, jų poveikis labai stiprus.“

Kaiseris ypač susidomėjo pietinėje salėje eksponuojamais lietuvių menininkės Patricijos Jurkšaitytės darbais ir negailėjo komplimentų trienalėje rodomam jos ciklui „Viešbučių kambariai“. „Viešbutis – labai geras laiko ir laikinumo simbolis. Gal kitą ciklą padarysiu su žmonėmis ir netikromis jų emocijomis. Man patinka gyventi viešbutyje. Tie kambariai tarsi praskleidžia amžinybės uždangą. Lyg vyktų nesibaigiantis persirenginėjimas. Kartais pagalvoju, kad aš ne apsirengiu, o kažkuo persirengiu. Neturiu savo stiliaus. Negalėčiau ir sakyti, kad esu tapytoja, nes tapybos kalbą naudoju saviems tikslams. Man kūryba – tai ne tapymas, o greičiau psichoterapijos seansas, – sako Patricija. – Norėjau nutapyti nuasmenintus daiktus, namus, kuriuose niekas negyvena, nors visi „būtiniai“ dalykai juose yra. Tai labai vienišos, tuščios vietos. Visi šie mano darbai – kiek pakeistos klasikinių paveikslų kopijos. Aš tik įterpiu į juos

keletą šiuolaikinių daiktų. Kaip reklamoje – „viskas įskaičiuota“. Man tapybos istorija labai svarbi, galima net sakyti, kad pasidariau priklausoma nuo senųjų kūrinių. Be jų tiesiog neišsiversčiau. Aš tarsi parazituoju, jie mane maitina. Man svarbūs ne tik formalūs elementai, paviršius, artimos ir tų paveikslų temos. Jos iki šiol aktualios – juk kalbama apie amžinuosius dalykus. Į senosios tapybos paveikslus dabar žiūriu jau ir kaip į populiariosios kultūros dalį. Žvelgiant tokiu rakursu, jie nėra kuo nors ypatingi, nesiskiria nuo spalvingų turistinių katalogų.

Žinoma, nesinori plagijuoti šedevrų, tačiau, kai darau tą atvirai, tiesiog imu ir kopijuoju, nesijaučiu taip, tarsi svetimame bute vagiliaučiau, jaučiuosi esanti teisėta paveldėtoja. Užsimezga ryšys su autoriumi – perimu jo žargoną, mėgdžioju jo kalbą. Šį sykį to susidvejinimo buvo net per daug, todėl labai džiaugiasi, kai paveikslai iškeliavo iš mano dirbtuvės.“

Nepaisant kuklaus trienalės biudžeto, parodoje yra ir didžiulio formato darbų, kuriuos atsivežti nebuvo paprasta. Tarp jų – Suomijoje gyvenančio žinomo norvegų menininko Toro Magnuso Lundeby'io paveikslas „Miesto peizažas“. Pasak autoriaus, „tai gana realistinis ateities scenarijus. Matome, kaip sunyksta didžiulis miestas, nors nežinia, kas buvo to priežastis: gal bombos sprogdymas, gal kokia kita nelaimė. Paveiksle galima įžvelgti daugybę skirtingų istorijų. Štai kažkoks erdvėlaivis leidžiasi žemyn virš postmodernistinio miesto. Tas miestas apgriuvęs, žmonės renka įvairiausias civilizacijos liekanas ir kiekvienas savo nuožiūra panaudoja miesto statybai ir netgi puošybai. Visi namai čia kreivoki, nes juos kuria ne profesionalūs architektai, o patys gyventojai. Tokia namudinė architektūra. Man artima miesto kultūra, tačiau pirmenybę teikiu gamtai, todėl darbuose atsiranda daug gamtiškų elementų. Įsivaizduoju namus, kurie auga kaip augalai.“

Viena trienalės premjerų – publikai ypač patikusi aštuonių dalių „Richterio skalė“, specialiai sukurta parodai Vilniuje per rekordiškai trumpą laiką – vieną mėnesį. Baltarusių menininkas Ruslanas Vaškevičius pasakojo, kad sukurti šį ciklą jį įkvėpė vokiečių tapytojas Gerhardas Richteris ir amerikiečių seismologas Charlesas Richteris – žemės drebėjimų tyrinėtojas, kurio vardu ir pavadinta skalė jų stiprumui matuoti. Gerharo Richterio tapymo stilius

realistinis, tačiau su tokiu lyg ir pasislinkimu, judesiu (lyg jam tapant būtų įvykęs nedidelis žemės drebėjimas). Aš pasinaudojau tuo plastiniu principu. Pasiėmiau vieną jo paveikslą ir beveik nieko nekeisdamas kiekviename naujame darbe vis smarkiau jį sujudindavau, tarsi imituodamas vis didesnę žemės drebėjimą, kol tas judėjimas tapo tarsi kokiu algoritmu. Paskutinis ciklo paveikslas labiau primena jau ne Gerhardo Richterio, o Marko Rothko stilių. Visiška abstrakcija.

Kai perskaičiau trienalės koncepciją apie *klaidingą atpažinimą*, supratau, kad parodos sumanymas man labai artimas, mėgstu tapybos tradiciją išnarstyti dalimis ir sudėlioti ką nors nauja. Tapyba pernelyg ilgai buvo nustumta į šiuolaikinio meno paraštes, nors ji yra idealus meninių eksperimentų laukas. Man patinka ir laisvas darbų eksponavimo stilius – šalia didžiulės drobės kabo mažyčiai tarsi pašto ženklai paveikslėliai...“

Trienalės ekspoziciją, kaip pripažino Evaldas Stankevičius, gerokai pakoregavo lėšų stygius. Todėl vietoj sudėtingo baltų kambarėlių labirinto, kuriame kiekvienas autorius būtų turėjęs savo erdvę, atsirado didžiulės pilkos pertvaros ir trienalė šiek tiek primena meno mugę... Tokio lygio parodai tokia ekspozicija ne pati tinkamiausia. Bet tai tik mažas deguto šaukštelis medaus statinėje. Visus nesklaidumus atpirkio unikali galimybė čia pat, Vilniuje, pamatyti didžiulę šiuolaikinės tapybos panoramą.

„Yra daugybė kelių, kuriais galima eiti, kad suprastum, kas vyksta šiuolaikinėje tapyboje. Mes pasirinkome vaizdą. Akcentuojame tapybos priemonėmis sukurtus vaizdus, tačiau visi jie labai skirtingi, skirtingais būdais sukurti.

Pavyzdžiui, Praneetas Soi iš Indijos tapė tiesiai ant Šiuolaikinio meno centro sienų. Pasibaigus trienalei tų vaizdų nebeliks. Jie susiję tik su šia vieta ir pritaikyti šioms aplinkybėms. Visai kitokie Michaėlio Borremanso paveikslų vaizdai – atėjęs iš fotografijos ir grafikos, jis atsinešė ir toms meno sferoms būdingą vaizdo koncepciją, kurią meistriškai realizuoja tapybos priemonėmis. Nina Roos iš Suomijos sugebėjo ne vieną sykį visiškai pakeisti ne tik techniką, bet ir patį požiūrį į kūrybą, tačiau liko ištikima tapybai kaip vaizdų gaminimo būdui“ – apibendrino Andersas Kreugeris „Klaidingą atpažinimą“, kuris nėra klaidinantis, o veikiau skatinantis gilintis į kontekstą ir tradiciją. ■

ESMINGAI PAKEITĘS SKAITYTOJŲ PASAULĖVAIZDĮ

Sekmadienį, liepos 25-ąją, praleidau daugybę telefono skambučių. Ir tik pirmadienį sugrįžęs į Vilnių sužinojau, kad visi jie buvo susiję su netikėta ir sukrečiamai liūdna žinia – mirė Algis. Algis Uždavinys, menotyrininkas, meno kritikas, filosofas. Bičiulis. Dabar jau galima drąsiai sakyti – žmogus, palikęs ryškų ir neišdildomą pėdsaką Lietuvos intelektualinėje kultūroje.

Keista, kone išdavikiška žmogaus atmintis. Bandau prisiminti, kada ir kokiomis aplinkybėmis susipažinau su Algiu, bet nesiseka. Regis, turėjome susidurti akis į akį dar studijų metais, kai abu tapome respublikinio studentiško filosofijos konkurso laureatais. Deja, Algio imponantiškos povyzos (o jis buvo būtent toks!) iš tų laikų neprisimenu. Vis dėlto pamenu vieną 1998-ųjų vakarą Vilniaus rotušėje, kur abu buvome pakviesti atsiimti Meno kūrėjų asociacijos premijų. Algis prasiitarė: jei rastųsi leidėjas, norėtų išleisti savo kritikos straipsnių rinkinį. Gaila, bet pora dešimtmečių rašyti tekstai kol kas išblaškyti periodikoje. Nė kiek neabejoju, kad tokia knyga bus išleista, bet jau pomirtinė (tai skamba tiesiog makabriškai!), jau paženklinta kultūros istorijos įspaudu.

Atmintyje išliko daugybė vėlesnių susitikimų su juo Vilniuje – senamiesčio kavinėse, *Kultūros barų* redakcijoje, kur Algis, šiaip jau nešvaistęs laiko vėjais, praleisdavo po keletą valandų – šnekučiuodavomės, gurkšno-

dami žaliąją arbatą. Tais kartais, kai nesusitikdavome, rasdavau paliktą naują Algio knygą su itin lakoniška dedikacija, be jokio tuščiažodžiavimo ar patoso.

Algis Uždavinys Lietuvos akademinėje kultūroje buvo ryški ir išskirtinė asmenybė. Vilniaus dailės akademijoje baigęs menotyros studijas, rašė kritikos straipsnius ir dailės parodų recenzijas, tačiau tikroji jo stichija buvo filosofija ir religijų studijos. Algio erudicija tiesiog stulbino. Jis skaitė daug ir godžiai. Puikiai mokėjo arabų ir graikų kalbas, nors jos neturėjo nieko bendra su jo profesinėmis studijomis. Vertė savo pamėgtų autorių – Fritjofo Schuono, Anandos Coomaraswamy, Plotino tekstus ne tik į lietuvių, bet ir į rusų kalbą, tačiau didžiausia jo aistra buvo senosios filosofijos ir išminties studijos.

Stulbino Algis ir produktyvumu. Lietuvoje jis paskelbė gausybę svarių mokslo veikalų – tai „Versmių labirintai: Proklo hermeneutinė filosofija“, parengta filosofijos disertacijos, apgintos vadovaujant profesoriui Romanui Plečkaičiui, pagrindu (2002), „Egipto mirusiųjų knyga“ (2003), „Helėniškoji filosofija nuo Numenijo iki Sirijano“ (2003), „Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose“ (2006), „Sufizmas islamo civilizacijoje“ (2007). Gerokai mažiau žinoma ir, kaip pas mus įprasta, pavydžiai nutylima tarptautinė mokslinė Algio Uždavinio veikla. Jis buvo aktyvus ir pasaulyje pripažintas neoplatonikų draugijos narys, daug rašęs ir publikavęs savo tekstus šios srities mokslo žurnaluose (minėtini *Sophia* ir *Sacred Web*). Paskelbė keletą įdomių, puikiai įvertintų knygų anglų kalba – savo sudarytas klasikinės filosofijos antologijas „Golden Chain. An Anthology of Pythagorean and Platonic Philosophy“ (2004), „The Heart of Plotinus. The Essential Enneads Including Porphyry's On the Cave of Nymphs“ (2009), du monografinio pobūdžio filosofijos ir religijos istorijos veikalus – „Philosophy as Rite of Rebirth: From Ancient Egypt to Neoplatonism“ (2008) ir „Philosophy and Theurgy in Late Antiquity“ (2010).

Lietuvoje jis pelnė vos dvi premijas – Lietuvos meno kūrėjų asociacijos ir *Logos* žurnalo teikiamą Prano Dovydaičio. Labiau buvo vertinamas užsieny-

je. Dar 1998 m. tapo Britų akademijos garbės nariu, 2002 m. – Tarptautinės neoplatonikų draugijos nariu, buvo kviečiamas dirbti mokslinį darbą į universitetus ir mokslo institutus Europoje, Azijoje ir Australijoje. 2008 m. *Le Trobe* universitete dirbo kaip kviestinis mokslininkas, konsultavo doktorantus, rašančius disertacijas metafizikos, klasikinės filosofijos ir religijotyras temomis.

Algio Uždavinio knygos „Philosophy and Theurgy in Late Antiquity“ išangoje Dublino universiteto Trinitorių kolegijos profesorius Johnas M. Dillonas rašė: „Tai stimuliuojantis ir plačios apimties veikalas, kuriame Algis Uždavinys, remdamasis savo milžiniškos žinijos resursais, tyrinėja neoplatonišką teurgiją iki pat jos šaknų senovės Egipte, platonišką filosofiją pateikdamas naujame ir gerokai platesniame kontekste. Neoplatonizmo tyrinėtojai dėl to liks jam įsiskolinę, o knygos skaitytojai patirs, kaip esmingai pasikeitė jų pasaulėvaizdis.“

Jungtinių Valstijų Maino universiteto istorijos profesorius Jay'us Bregmanas, palydėdamas Algio sudarytą Plotino tekstų rinktinę, pabrėžė, kad Uždavinys „yra rimtas ir mokslingas neoplatonizmo tyrinėtojas, plėtojantis neoplatonizmą kaip egzistenciškai reikšmingą tradiciją. Šiandien atgimusio religijų konflikto fone mums reikia tolerantiškos neoplatonistinio jautrumo vizijos.“

Taigi tikrąją Algio darbų vertę ir prasmę pirmieji suvokė ir adekvačiai įvertino užsienio mokslininkai. Gal tai savaip dėsninga – atpažinti ir pripažinti tikrąsias vertybes ne itin brandžiai kultūrai visada prireikia laiko.

Algis Uždavinys pasitraukė nelemtai anksti, 49-aisiais gyvenimo metais, tačiau šis puikaus išsilavinimo mokslininkas eruditas ir meno kritikas *par excellence* mūsų akademinei ir meno bendruomenei paliko didžiulį turtą. Bovieka tikėtis, kad Algio Uždavinio anglų kalba parašytos knygos bus išleistos ir lietuviškai, jos neabejotinai praturtins skurdoką filosofinę Lietuvos kultūrą. ■

Almantas SAMALAVIČIUS

„MOTERS LAIKAS“

LIETUVIŠKOJO FEMINIZMO KONTEKSTE

Nacionalinėje dailės galerijoje vykstanti paroda „Moters laikas. Skulptūra ir kinas“ neabejotinai yra dar vienas nedidelis lietuviškosios kritinės minties laimėjimas socialinio išsilaisvinimo istorijoje. Sakau „nedidelis“ turėdama omenyje, kad tai muziejinis renginys, tradiciškai skirtas tam tikrai socialinei klasei, todėl plačiosios visuomenės paprastai nepasiekiantis. Tačiau parodoje keliamos problemos vis dar nepaprastai aktualios ir tiesioginiam jos adresatui – akademiniams ir kultūriniais sluoksniams, nes šioje terpėje nelygėbė reiškiasi ne kiek ne silpniau, gal tik rafinučiau.

Atrodo, iš pradžių paroda buvo sumanyta kaip tradicinis meno istorijos projektas, kurio tikslas – naujajame moderniojo ir šiuolaikinio meno muziejuje pristatyti lietuvių skulptūros kolekciją.¹ Kuratorės Laima Kreivytė ir Elona Lubytė, bendradarbiaudamos su dailės istorike Giedre Jankevičiūte ir kino kritike Živilė Pipinyte, pateikė feministinę meno istorijos versiją. Parodoje atskleista ne tiek meninė skulptūros raida, kiek moters vaizdavimo skulptūroje tradicija, papildyta dokumentinių filmų, pasakojančių apie moteris, ištraukomis. Menotyriniu požiūriu „Moters laikas“ papildė negausias, Lietuvoje tik pastaraisiais metais pradėtas rengti tokias dailės istorijos parodas, kai nebesivadovaujama gerokai pasenusia objektyvistine *o-buvo-taip* istorijos samprata, drąsiai konstruojamos įvairios dalinės ir šališkos praeities versijos.² Politiniu požiūriu svarbu, kad Nacionalinė dailės galerija, kaip reikšminga valstybinė institucija, šia paroda įteisina ir populiariai feministinio mąstymo bei veikimo principus.

PRIVAČIOS ERDVĖS. Ksenija Jaroševaitė. Rytas. 1979. Aliuminis, autorinis liejimas, marmuras, 28,5×11×6,5. ČDM, Ms-579 (fot.: Antanas Lukšėnas, Vaidotas Aukštaitis)

Jei paklausite, ar vis dar reikia populiarinti feminizmą, tai bus ir atsakymas į jūsų klausimą. Feminizmas kaip moterų sąjūdis ir socialinė-kultūrinė teorija, kritikuojanti patriarchalinę pasaulio tvarką, per 20 Lietuvos nepriklausomybės metų gero vardo taip ir neįgijo. Nors aktyvių moterų viešajame gyvenime daugėja ir jos yra jau gana daug pasiekusios (parodos kataloge Laima Kreivytė pasidžiaugė, kad šiuo metu net keturis svarbiausius politinius valstybės postus užima moterys), tačiau jų veikla atspindi veikiau sėkmės istorijas vyrų valdomame pasaulyje, o ne feministinės minties proveržį, nukreiptą prieš visuomenėje įsitvirtinusių lyčių nelygėbę. Posovietinėje Lietuvoje feminizmas apskritai tapo negatyvia sąvoka, kurios tarsi menkinančios etiketės pirmiausia kratosi pačios moterys.³

Lietuvių dailės lauke požiūris į feminizmą po truputį keičiasi, „Moters laikas“ – vienas iš to pokyčio ženklų. Skirtingai nei Vakaruose, kur 7-ojo dešimtmečio pabaigoje moterų sąjūdis, arba antrosios bangos feminizmas, paveikė tiek kūrybą, tiek meno teoriją ir istoriją vienu metu, Lietuvą 10-ojo dešimtmečio pradžioje pasiekusi ideologija pirmiausia įsitvirtino akademinėje srityje.

Pavyzdžiui, tuo metu, kai menotyrininkės pradėjo nagrinėti lytinės priklausomybės ir meninės kūrybos problemas⁴, menininkės, nors ir kūrė feministinei tematikai artimus darbus, tapatintis su šia ideologija vengė. Į gimtinę grįžusios Kanados lietuvės Karlos Gruodis šviečiamoji ir meninė veikla 10-ojo dešimtmečio kontekste buvo veikiau išimtis nei taisyklė.⁵

Pastarąjį dešimtmetį, ypač antrojoje jo pusėje, feminizmas palengva

rado savo nišą ne tik kaip teorinė, bet ir kaip praktinė veikla: nuo 2005 m. vyksta tarptautinis moterų filmų festivalis „Šeršėliafam“, nuo 2007 m. organizuojamas moterų kultūros festivalis „Ladyfest“, lyčių lygybės tema svarbi ir nuo 2007 m. rengiamam dokumentinių filmų festivaliui „Nepatogus kinas“, narpliojančiam žmogaus teisių problemas. Pastaraisiais metais menotyrininkė Laima Kreivytė surengė keletą šiuolaikinio meno parodų lytinio identiteto temomis.⁶ Pirmoji Lietuvoje istorinės dailės paroda, parengta iš feministinės perspektyvos, – Ievos Dilytės kurta XIX–XX a. dailės kūrinių ekspozicija „Žvilgsnio galia“, įvykusi 2007 m., galima sakyti, yra vyresnioji „Moters laiko“ sesuo.

Antruojų nepriklausomybės dešimtmečiu dailė irgi ėmė gilintis į lyties temas. Jos rečiau siejamos su kūnu ir seksualumu (šiai kryptčiai atstovautų garsieji Eglės Rakauskaitės 10-ojo dešimtmečio videoperformansai, iš kurių vienas eksponuojamas NDG nuolatinėje ekspozicijoje), dažniau pasitelkiama socialinių ir kultūrinių moters vaidmenų analizė (geras to pavyzdys – jaunesnės kartos menininkės Kristinos Inčiūraitės kūryba). Vis dėlto svarbiausias šio laikotarpio bruožas – ne temų, o požiūrio pokyčiai, kuriuos geriausiai iliustruoja 2005 m. susikūrusios anoniminės menininkių grupės „Cooltūristės“ veikla, atvirai kritikuojanči lyčių asimetriją mene ir visuomenės gyvenime. Šios grupės projektai rodo, kad posovietinės Lietuvos dailė nuo ankstyvojo latentinio (nesąmoningo, užgniaužto ar neigiamo) feminizmo perėjo prie angažuoto, pasižyminčio emancipacine galia.

Emancipacinis feminizmas, vadinamosiose „išsivysčiusiose“ Vakarų šalyse jau tapęs istorija, akcentavo keletą idėjų, kurios ypač erzina tradicinio mąstymo žmones. Viena iš jų yra garsusis feminisčių lozungas „asmeniška yra politiška“ (*the personal is political*), sumaišęs dvi sritis, kurias Vakarų kultūra ilgai laikė atskiromis, – privatumą ir viešumą. Visiškai privatus lyties „reikalas“ tapo politinių debatų ir kultūrinių diskusijų dalimi. Mene tai reiškė, kad lytis ir seksualumas atsiduria šalia tokių rimtų kategorijų kaip grožis, transcendencija, reikšminga forma ar tautiškumas. Meno kūrinyje įžvelgdamas sąmoningus ar nesąmoningus lytiškumo konstravimo būdus, feminizmas radikaliai pakeitė meno suvokimą.

Kita svarbi idėja, žinoma, buvo noras išlaisvinti lytį iš patriarchalinės (tėvo įstatymu paremtos) tvarkos jungo. To siekdamas ankstyvosios feministės akcentavo moters ir vyro lygybę, vėliau atvirkščiai – ėmė kalbėti apie moters išskirtinumą, kurį esą ženklina, pavyzdžiui, specifinis jos ryšys su gamta (reprodukcijos galia). Mene tai reiškė hierarchijos apvertimą: vietoj vyrų dominuojamos „universalios“ istorijos pradėta rašyti kitos lyties – moterų – istoriją. Puikus emancipacinio feminizmo pavyzdys – graži ir daktiška Judy Chicago instaliacija „Pobūvis“ (*The Dinner Party*, 1974–1979), simboliškai vaizduojanti 999 istorinių ir mitologinių asmenybių, suprantama, moterų, puotą. Šis alternatyvią moterų istoriją propaguojantis kūrinys nuo 2007 m. Niujorke rodomas Bruklino meno muziejaus nuolatinėje ekspozicijoje, taigi Vakarų feministinei dailei pagaliau suteiktas muziejinis pripažinimas.

„Moters laikas“ taip pat priskirtinas emancipaciniam feminizmui. Pusantrą šimto skulptūrų ir jas lydintys sovietinės dokumentikos pavyzdžiai atrinkti, sugrupuoti ir išdėlioti taip, kad atskleistų mene perteiktus sovietinius moters įvaizdžius, o ne stilių raidą ar temų specifiką. Nors tai paroda, kurioje eksponuojami garsių ir mažiau žinomų sovietmečio menininkų darbai, tačiau ji nuteikia visiškai kitaip, nei įprasta suvokti meną. Kitaip pažvelgti į sovietmečio kūrinius skatina ir jų suskirstymas į penkis skyrius, atspindinčius feministinei menotyrai būdingą moters įvaizdžių tipologizaciją: „Didvyrės ir herojės“, „Socialiniai kūnai“, „Privachios erdvės“, „Moteris puošmena“ ir „Dekonstruota“. Laimos Kreivytės parašyti įvadiniai skyrių tekstai šiuos teorinius konceptus padaro aiškius net ir tiems, kas nieko nenutuokia apie feminizmą. Pasiūlytą žiūros kampą dar labiau sutvirtina Živilės Pipinytės parinktos dokumentinių filmų ištraukos. Be to, nepamirškime ir parodos architektūros. Pagal Julijos Reklaitės sumanymą skulptūromis užtvindyti erdvės NDG vestibuliai primena muziejų saugyklas su tirštai nuklotomis lentynomis. Saugykloje, kaip ir archyve, atsidūręs objektas yra viso labo dokumentas, meno kūriniu jis virsta tik patekęs į parodų erdves, suteikiančias meno statusą. Todėl specifiškai eksponuotos „Moters laiko“ skulptūros taip ir lieka dokumentais, savotiškais moters istorijos sovietmečiu įkalčiais. Taigi pats parodos kūnas verčia žiūro-

vus ne kontempliuoti estetinius vaizdus, o tapti politiniais subjektais.

Kaip politiniai subjektai parodos „Moters laikas“ žiūrovai, be abejo, yra ne vyrai, o moterys. To neslepia ir kuratorės, pasak jų, ši paroda – tai „bandymas pažvelgti į moterį šiuolaikinės žiūrovės, o ne menininko ar kritiko žvilgsniu“⁷. Koks vaisingas ir emancipuojantis gali būti parodos poveikis, atskleidė menotyrininkės Agnės Narušytės straipsnis „Tapsmo formos“⁸. Parodos įkvėpta recenzentė pasakoja asmeninę istoriją apie savojo identiteto kūrimą(si) ir tai, kaip jį veikė sovietiniai moters įvaizdžiai, kuriuos diegė ir platino įvairiausios kultūros formos, tarp jų – ir sovietinė skulptūra, ir kinas, rodomi „Moters laike“. Šios parodos apžiūrinėjimas iš tikrųjų primena savotišką anamnezės aktą, nes tapsmas moterimi prisimenamas ne kaip individuali asmenybės raida, o kaip kultūros nulemtas procesas. Toms, kurioms mažiau nei 30, tenka keblesnė užduotis – atsekti sovietinių įvaizdžių atspaudus posovietinėje moters savikūros istorijoje, nes kuratorės apsiribojo beveik vien sovietmečio medžiaga, išskyrus keletą tarpukariu sukurtų skulptūrų. Na, o kai kurioms parodos lankytojoms gali būti emancipuojanti pati idėja, atėjusi iš feminizmo pradžiamokslio, – apmąstyti tapsmą moterimi. Juk, kaip minėtame straipsnyje teigia Narušytė, „būtinybė apibrėžti moterį kyla iš poreikio išsprogdyti visus iki tol primestus apibrėžimus“.

MOTERIS PUOŠMENA. Robertas Antinis vyresnysis. Eglė žalčių karalienė. 1957. Gipsas, 59x59x48. ČDM, Ms-197 (fot.: Antanas Lukšėnas, Vaidotas Aukštaitis)

SOCIALINIAI KŪNAI. Bronislovas Zalensas. Kiaulininkės džiaugsmas. 1950. Gipsas, 100x65x48. ČDM, Ms-185 (fot.: Antanas Lukšėnas, Vaidotas Aukštaitis)

DEKONSTRUOTA. Petras Mazūras. Žemė motina. 1978. Bronza, autorinis liejimas, konglomeratas, 86x51x33. Lietuvos agrarinių ir miškų mokslų centro Vėžaičių filialo nuosavybė (fot.: Valdas Račyla, Aleksandras Sidorenko)

Vis dėlto, kai vaikštai po parodą, net jei lengvai susitapatini su įsivaizduojama „Moters laiko“ žiūrove, neapleidžia jausmas, kad žvelgi į kreivą veidrodį. Tiršta ekspozicija, primenanti tankų moteriškų kūnų mišką, yra tarsi koks keistenybių kabinetas, kuriame išryškėja eksponatų, o kartu ir moters vaizdavimo tradicijos, juokingoji, neretai karikatūriška pusė. Abstrakčios idėjos, kurioms perteikti skulptoriai pasitelkdavo moters vaizdinį, čia pristatomos gana vienpusiškai – heroizmą išreiškia naiviai patosiška arba siaubūniška figūra, dirbanti moteris privalomai trykšta buku optimizmu, motinystė arba poetizuojama, arba demonizuojama, erotiškumas perteikiamas keisčiausiais sudaiktinto kūno įvaizdžiais. Paskutiniame parodos skyriuje „Dekonstruota“ iš moters kūno likęs tik groteskiškas fetišas, o ji pati vadinama „naujojo pasaulio gyvūnu“ (Teodoro Kazimiero Valaičio kūrinio pavadinimas). Kuratorės šio skyriaus kūrinius priskiria moters – vientiso subjekto – dekonstrukcijai, bet juose galima įžvelgti ir logišką modernaus moters vaizdavimo, paremto, viena tra

vertus, mizoginiškomis fantazijomis, pa-
baigą. Šitaip sudėliota paroda pasakoja ne
tik apie moters kūno panaudojimą, kiek
apie jo pavergimą, išnaudojimą, galop –
pažeminimą. Žinoma, galima sakyti, kad
toks pasakojimas puikiai atspindi
sovietmečio žmogų, įkalintą ideologijos
narve, bet tai būtų pernelyg supaprastin-
ta sovietmečio istorija – „Moters laikas“ tą
rodo ir dokumentiniai kino filmai, kurie
suteikia skulptūriniam pasakojimui tam
tikrą pusiausvyrą (t. y. atsiranda šiek tiek
daugiau žmogiškumo ir dviprasmybių).

Tačiau svarbiausia ne tai. Paroda „Mo-
ters laikas“, parengta pagal visus anksty-
vojo feminizmo reikalavimus, šiandien
atrodo tarsi vėlyva replika garsiai kino
teoretikei Laurai Mulvey, kuri 1975 m.
teigė, kad patriarchalinėje kultūroje mo-
teris visada yra tik vaizdas, skirtas vyriškam žvilgsniui⁹. Didžiąją šios parodos autorių dalį sudaro vyrai (negausus
būrelis moterų menininkių aiškiai atstovauja „vyriškam“
žvilgsniui), o visi kūriniai vaizduoja moterį. Bet ar įmano-
ma apibrėžti moteriškumą, atskleisti kultūrinius ir sociali-
nius moters konstruktus, jei paliekami nuošalėje lygiai taip
pat sukonstruoti vyriškumo įvaizdžiai ir su jais susijusios
visuomeninės normos, kitaip tariant, jei neapmąstomas
pats lyčių santykis? Juk ar ne iš šito daugialypio, perfor-
matyvaus santykio atsiranda vaizdai ir žvilgsniai, kuriuos
vadiname „vyriškais“, „moteriškais“, „heteroseksualiais“ ar
„homoseksualiais“? Susikoncentravusi į vienos lyties, o ne į
lyčių santykių reprezentaciją, paroda „Moters laikas“ ne tik
aktualizuoja feminizmo idėjas Lietuvos dailės lauke, bet,
deja, ir palaiko kai kuriuos mitus apie feminizmą. Pavyz-
džiui, tokį – esą feministės kovoja su vyrais, o ne priešina-
si patriarchalinei tvarkai, kuri primeta apribojimus ne tik
moterims, bet ir vyrams.

DEKONSTRUOTA. Bytaute Pajėdienė. Kasnakt sapnuoju. 1979. 10 min., nespaltotas. LKS

¹ Elona Lubyte, Įžanginis žodis, In: *Moters laikas. Skulptūra ir kinas*, parodos ka-
talogas, Sud. Elona Lubyte ir Laima Kreivytė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus,
2010, p. 6.

² Tarp kitų galima paminėti stambią moderniosios dailės apžvalgą – Lolitos Ja-
blonskienės, Erikos Grigoravičienės ir Jolitos Mulevičiūtės kuruotą parodą „Eks-
perimentas. XX–XXI a. Lietuvos dailė“ Radvilų rūmuose (2007) arba mažesnės
apimties istorinės ir šiuolaikinės dailės ekspoziciją „1907:2007. Privatūs pokal-
biai“, parengtą Laimos Kreivytės, rodytą galerijoje „Vartai“ (2007).

³ Kaip vieną taikliausių šio reiškinio analizės pavyzdžių žr. Nida Vasiliauskaitė, Susi-
pažinkime: intelektualė-antifeministė, In: *www.delfi.lt*, 2010 m. vasario 8 d.

⁴ Žr. dailėtyrininkų Margaritos Jankauskaitės, Skaidros Trilupaitytės tekstus, pasi-
rodžiusius 10-ojo dešimtmečio antroje pusėje.

⁵ Karla Gruodis parengė ir klasikinių feminizmo tekstų rinktinę „Feminizmo eks-
kursai: Moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo“ (1995) lietuvių k.

⁶ Pavyzdžiui, „PasiJos“ (Kauno architektų namų salė, 2008–2009), „(si)kūnijimai“
(galerija „Kairė-dešinė“, 2009), „Už žmogaus teises – be cenzūros“ (galerija „Kai-
rė-dešinė“, 2009). Laima Kreivytė kuravo tarptautinės parodos „Gender Check.
Femininity and Masculinity in the Art of Eastern Europe“ (kuratorė Bojana Pejič,
Vienos Moderniojo meno muziejus MUMOK, 2009) lietuviškąją dalį.

⁷ Laima Kreivytė, *Moters laikas*, In: *Moters laikas. Skulptūra ir kinas*, Parodos kata-
logas..., p. 12.

⁸ Agnė Narušytė, Tapsmo formos, In: *7 meno dienos*, 2010 m. birželio 11 d.

⁹ Lietuvišką vertimą žr. Laura Mulvey, Vizualinis malonumas ir pasakojamasis ki-
nas, In: *Feminizmo ekskursai: Moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo*,
Sud. Karla Gruodis, Vilnius: *Pradai*, 1995, p. 344–582.

DIDŽIOJO ŠUNS PASAKA

Išmušė patį vidudienį ir baras buvo dar apytuštis. Didysis Šuo dalijosi savo vaikystės prisiminimais. Apie Didįjį Šunį sklandė visokiausi gandai. Tik tie, kurie gerai jį pažinojo, buvo informuoti, kad per motinos giminę jis susijęs su Napoleonu Bonapartu. Nepyko, kai artimiausi draugai pravardžiuodavo jį *Monsieur Babouin*. Ko gero, jo tėvas buvo JAV jūrų pėstininkas, svajojęs pamatyti Paryžiaus Dievo Motinos katedrą. Šiandien, prisimindamas savo vaikystę, Didysis Šuo aiškino, iš kur atsiradęs.

Didžiojo Šuns pasaka

Kaip žinote, užaugau Prancūzijoje. Vaikystėje gyvenau vienuoliktajame Paryžiaus *arrondissement*, Asile Popincourt gatvėje. Artimiausia buvo Šv. Ambraziejaus metro stotis, o jei išeidavai iš namų pro kitą pusę – Richard Lenoir.

Būdamas vos kelerių metų sužinojau, kad mano tėvas yra babuinas. Pildamasi dar vieną taurę *Beaujolais*, motina pasakė, kad paveldėjau visus jo būdo bruožus ir ateityje galėčiau tapti beprotnamio prižiūrėtoju ar dar blogiau – sąvadautoju.

Iš to, ką kalbėjo motina, nesupratau nė žodžio. Manau, ji mane mylėjo ir norėjo tiesiog įspėti, koks likimas tyko manęs už kampo. Iš vaikystės atsimenu nedaug, tik tiek, kad pas mus pasirodydavo kaskart

vis kitas vyras ir ilgam laikui pradingdavo su mano motina mūsų dviejų kambarių buto miegamajame. Nuolat klausdavau jos, gal štai tas vyras ir yra babuinas, t. y. mano tėvas, tačiau ji niekada neatsakydavo, kartą net išplūdo, kai šį mane kankinusį klausimą uždaviau girdint vyrui vardu Manolas.

Manolą mano klausimas prajuokino ir jis draugiškai paglostė man galvą. Pasakė, kad aš tikrai panašus į šunbeždžionę, taigi, matyt, esu to *Monsieur Babouin*, kaip jį pavadino, sūnus. Tą išgirdęs, ėmiau mėgdžioti šunbeždžionę ir labai jį pralinksminau. Tryniausi jam apie kojas, sukausi aplink jo kėdę, bandydamas apsimesti babuinu. Motinai tai nepatiko ir ji liepė man nešdintis į virtuvę.

Taip slinko dienos, savaitės. Pas mus lankydavosi įvairiausių tautybių vyrai. Pradėjęs eiti į mokyklą, gaublyje ėmiau ieškoti vietų, iš kurių jie atvykdavo. Taip suradau Buenos Aires, Kinšasą, Bukareštą, Islandiją, Peru, Tunisą, Žaliojo Kyšulio salas, Hamburgą, Oklandą, Čilės Santjagą, Kanzasą, Vera Kruzą, Vinipegą, Bilbao, Manilą, Magnitogorską, Boliviją ir daugelį kitų, apie kurių egzistavimą kitu atveju vargu ar būčiau sužinojęs.

Retai kada atvykdavo keletas iš tos pačios šalies. Išimtinį sudarė japonai, laukiamiausi svečiai. Nė vienas iš jų nekalbėjo prancūziškai, bet mano motina mokėjo su jais susitarti. Ne visi buvo iš Tokijo – že-

mėlapyje radau tokias vietas kaip Kiotas, Osaka, Hakodatė, Kobė, Nagoja, Akita, Saporas, Ivakis, Nagasakis ir Sendai. Galėčiau sakyti, kad apie Japoniją ir joje gyvenančius žmones sužinojau tikrai nemažai.

Nenučiuokiu, kaip tie japonai sužinodavo apie mus. Gal juos žavėjo mano mamos svetingumas – tomis progomis ji visada nupirkdavo butelį *Chablis* ir iškepavo *poisson en papillote*.

Siauraakiai svečiai būdavo itin mandagūs, kartais net nusilenkdavo sudėję rankas lyg maldai. Laikiau juos labai religingais ir norėjau sekti jų pavyzdžiu.

Vienas iš tų japonų vardu Yosiho (žinau, nes jis paliko savo vizitinę kortelę) atsinešė viskio (nustačiau, nes vienas škotų jūreivis, kurį motina vadino Rob Rojum, atėjęs pas mus įteikė jai pustūštį tokio paties gėralo butelį) ir dar su kaukole ant etiketės. Toji kaukolė man labai patiko, dažnai svarstydavau, gal ten koks lavono ekstraktas, nes kaskart, kai svečias jo išgerdavo ir užsidarydavo miegamajame su mano motina, iš ten pasigirsdavo šūksmai: *Hai! Hai! Hai!* Iš pradžių negarsūs, tačiau netrukus virsdavę nuplikytos katės spiegiu.

Tas triukšmas – *Hai! Hai! Hai!* – aidėjo po visą namą, net stebėjausi, kodėl namsargis nepasibeldžia į mūsų duris ir neprimena svečiui, paveiktam velniško ekstrakto, kad metas jau vėlus ir žmonės nori miego.

Jis klykavo iki paryčių, kol mano motinai prireikė greitosios pagalbos. Tiesą sakant, ji pati ją ir išsikvietė. Rinkdama telefono numerį buvo išblyškusi ir išsekusi. Japonas irgi atrodė pavargęs, todėl skubiai atsisveikino ir įbruko man šūsnį kažko panašaus į pinigų. Jie buvo visai kitokie, negu tie, kuriais atsiskaitydavo mano motina, bet vis tiek labai ją pradžiugino, o pagaliau atvažiavę ugniagesiai – Prancūzijoje ugniagesių tarnyba dirba ir kaip greitoji pagalba – nustatė, kad ją ištiko pervargimo sukeltas svaigulio priepuolis.

Vėliau tą japoną mačiau Liuksemburgo sode su keliais tokiais pat kaip jis. Net pasirodė, kad jis man nusišypsojo, o gal ir ne, nes iš kur būtų galėjęs žinoti, kas mano tėvas? Tokiame mieste kaip Paryžius

nelengva būti vaiku. Ypač jei tavo tėvas babuinas. Taip viską pats sau paaiškinau. Tačiau tai nereiškia, kad sekmadieniniai pasivaikščiojimai po Liuksemburgo sodą nebuvo nuostabiausias dalykas pasaulyje.

Jau buvau pakankamai didelis, kad pasiekčiau degtukus ant viryklės arba ką nors nusipirkčiau greitimeje krautuvėlėje, mėgau, kai mano niurzgėjimo išvarginta motina duodavo išgerti vyno – nuo jo kaip mat užmigdavau. Sugrįžusi iš darbo, ji pastatydavo ant stalo butelį, prisidegdavo cigaretę ir įsipildavo pirmąją vyno taurę namuose.

Sakau „namuose“, nes dažnai ji sugrįždavo iš darbo su tokiu kvapu iš burnos, lyg būtų pradėjusi gerti kažkur kitur. Juk visi žino, kad taurė vyno prancūzui yra tas pats, kas vokiečiui bokalas alaus ar rusui stiklinė degtinės.

Kitas neužmirštas mano motinos svečias buvo mesjė Zagoskinas. Iš pradžių jis man nepatiko, tačiau visada atnešdavo žaislų ir galiausiai pelnė mano palankumą. Mesjė Zagoskinas išmokė mano motiną gerti skystį, kuris jai sukeldavo neįtikėtiną euforiją.

Vyno skonį jau žinojau, bet tai, ką ragavau tą kartą, kai ant virtuvės stalo išsiliejo taurė, buvo visai kas kita. Tas skystis buvo bespalvis ir bekvapis, tačiau dažnai matydavau, kaip keli jo lašai kiekvieną, taip pat ir mano motiną, priverčia nusiplėšti rimto žmogaus kaukę ir visi virsta meiliais, šnekliais padarėliais.

Tiesa, tai trukdavo neilgai, nes vėliau tas gėrimas burnoje virsdavo kliais, darančiais keistai komišką poveikį. Tarkim, mesjė Zagoskinas, kuris nemokėjo prancūziškai – kaip sakiau, mano motinai tai nemaž netrukdė – pradėdavo leisti šią kalbą labai primenančius garsus, pramaišiui su rauguliais ir žagsuliais.

Įsivaizduodavau, kad mesjė Zagoskinas sėdi pačiame Didžiosios statinės dugne ir iš ten bando kalbėti. Jo balsas skambėjo labai keistai, bet mano motinai darė didžiulį įspūdį. Ji juokdavosi iš kiekvieno jo žodžio ir leisdavo vėl pripilti taures.

Vieną vakarą, kai mesjė Zagoskinas kitame kambaryje tarėsi su mano motina, nutiko tai, kas privertė mane susimąstyti ir, prisipažinsiu, gerokai išgąsdino. Derėtų pridurti, kad tas vakaras buvo neeilinis, nes mesjė Zagoskinas atnešė man daugiau žaislų negu paprastai, be to, buvo mano motinos gimtadienis ir tvyrojo šventiška nuotaika.

Tąkart mesjė Zagoskinas atsinešė keturis to eliksyro butelius, motina visus pastatė už sofos, ant kurios miegodavau, o vieną įgrūdė į šaldytuvą, prikraudę maisto. Ant stalo, greta motinos patiektų užkandžių, išdygo ir stiklainis su silke.

Mesjė Zagoskinas meistriškai išdėliojo silkę ant lėkštučių ir mostais paragino susipjaustyti ją mažesniais gabaliukais. Gavau savo silkę ir jos paragavau, tačiau veido išraiška, matyt, mane išdavė, nes mesjė Zagoskinas su motina prapliupo juoktis. Lioviausi valgęs ir pasielgiau teisingai, nes vėliau supratau, kokį troškulį silkė sukelia – ji numalšina tik tas bekvapis gėrimas, kurio mesjė Zagoskinas atnešė motinai.

Tądien pirmąkart išgirdau žodį „žydą“ – motina užsiminė, kad mesjė Zagoskinas specialiai nuvyko į Marais kvartalą, kad nupirktų silkės iš žydo Goldbergo. Kai ištuštėjo antras butelis ir burnoje pradėjo velnis klėjai, kalba vėl pasisuko apie „žydus“.

Paklausiau motinos, kas yra „žydai“, ir ji atsakė kurią nors dieną man juos parodysianti, jie turi ilgąs vešlias barzdas ir bijo vandens. Dar pridūrė, kad po karo jie persekiojo dėdę Marką, nes šis pranešęs anuomet čia buvusiems vokiečiams, esą jie nesiprausė. Norėjai pasakyti „žydai“? – paklausiau, tačiau atsakymo neišgirdau.

Po antro butelio mama pradėjo glostyti mesjė Zagoskino galvą ir koketiškai į ją žvilgčioti. Net atsisėdė jam ant kelių. Į mane niekas nekreipė dėmesio, todėl, kai jie įniko vienas į kitą, nepaisydamas anksčiau turėtos blogos patirties, gurkštelėjau iš mamos taurės. Iškart užvaldė mintis, kad esu šunbeždžionė. Nušluogiau po stalą. Pamačiau mesjė Zagoskino ranką tarp mamos kojų, kurias ji laikė keistai praskėtusi.

Kol svarsčiau, kaip tokiomis aplinkybėmis turėčiau elgtis, mama ir mesjė Zagoskinas, pakilę nuo stalo,

nuėjo į miegamąjį. Kai turėdavom svečią, man buvo uždrausta ten eiti. Kartais iš to kambario sklisdavo visiškai nesuvokiami garsai. Užkaukdavo ir mano motina. Sakau „užkaukdavo“, ir šis žodis yra tinkamas, nes tai, ką girdėjau, priminė vilko kauksmą nuostabiame filme, kurį mačiau Pompidou centre.

Motina ypač garsiai kaukė tada, kai pas mus apsilankė ponas iš Žaliojo Kyšulio salų. Tarsi jis būtų pasivertęs ir mano motiną pavertęs sienomis lakstančių vilkolakių pora. Ko gero, tame spėjime buvo dalis tiesos, nes vėliau pamačiau, kad nuo sienos, prie kurios stovėjo lova, nubyrėjęs tinkas.

Motina užkaukė ir šįkart. Iš pradžių santūriai, pasakui išvis nurimo, bet tai buvo tylą prieš audrą, gal net uraganą. Namas sudrebėjo. Kad tvirčiau jausčiausi, ištuštinau mamos taurę ir nuotaika kaipmat pasitaisė.

Namus jau siaubė uraganas. Langų stiklai barškėjo, mesjė Zagoskino krištolinė vaza, kurią jis padovanojo mano motinai gimtadienio proga, nukrito nuo indaujos. Tą vakarą motina kaukė vis įterpdama žodį *doucement*. Skambėjo maždaug taip: *Doucement! Doucement!* pramaišiu su kauksmais.

Neturėdamas ko griebtis, nutariau ištuštinti ir mesjė Zagoskino taurę. Nusivyliau, nes ji buvo tuščia. Laimė, ant stalo stovėjo trečiasis butelis, neatsidūręs šaldytuve, – jis buvo šiltas kaip mamos rankos.

Kauksmas dabar virto klyksmu, koks pasigirsta, kai kas nors kam nors bando nurauti galvą. Nebesigirdėjo jokių *doucement*. Prisipyčiau taurę ir, mėgdžiodamas suaugusiuosius, išmaukiau vienu mostu. Akys vos neiššoko ant kaktos.

Tačiau neturėjau laiko kankintis, nes durys staiga atsivėrė ir pasirodė nuogas mesjė Zagoskinas. Jis pažvelgė į mane, tačiau tai buvo neregio žvilgsnis. Nemanau, kad kambaryje jis ką nors matė. „Ką nors“ nereikia „kokį nors daiktą“.

Ryžtingai nužingsniavo prie stalo, ant kurio gulėjo cigaretės. Vieną prisidėgė ir godžiai užsitraukė. Tada, mano nuostabai, gurkštelėjo tiesiai iš butelio, išliejo ant stalo vandenį iš gėlių vazos, o į ją supylė, kas buvo likę butelyje.

Jis pradingo taip pat greitai kaip ir pasirodė. Tačiau mane sutrikdė ne jo elgesys, o tai, ką pamačiau. Nes išvydau keistą dalyką, net maniau, kad būsiu viską susapnavęs ar patyręs keistą haliucinaciją.

Toje vietoje, kur aš turėjau pimpalą arba organą, skirtą šlapintis, mesjė Zagoskinas turėjo kažką panašaus į žarną, kokia mūsų namsargis kieme laistydavo veją.

Tas reginys mane sukrėtė, stovėjau bežadis, kuri laiką negirdėjau net iš kito kambario sklindančio kikenimo. Atsipeikėjau, kai pasirodė chalatu apsisiutusi motina. Ji pagriebė nuo stalo lėkštę su raugintų kopūstų troškinio likučiais, nusišypsojo ir pradingo, uždarydama paskui save duris.

Už tų durų dėjos kažkas keisto. Girdėjau, kaip mama apkaltino mesjė Zagoskiną niekingu elgesiu, tada pasigirdo tarsi pistoleto šūvis. Tas „šūvis“ pasikartojo. Bandžiau užmigti, bet motina vis šaukė kažką labai nepadoraus. Ji retai vartodavo tokius žodžius, tačiau šiuo atveju, matyt, niekaip negalėjo be jų apsieiti.

Paskui viskas nutilo, bet, vos tik užsnūdau, vėl pasigirdo: *Doucement! Doucement!* Neturėjau jokios ramybės. Įsivaizdavau, kaip mesjė Zagoskinas įsidarbina mūsų name vietoj namsargio ir savąja žarna laisto kiemo veją. Tas vaizdas mane pralinksmino ir pagaliau pavyko užmigti.

Pabudau nuo triukšmo. Ano kambario durys staiga atsilapojo ir tarpduryje šviesos sraute išvydau savo motiną. Jos plaukai buvo tokie, kaip vienos mūsų kaimynės, kai ją gatve vijosi jos vyras, nešinas, kaip vėliau sužinojome, kapokle – tokia, kokia mano motina kapoja žlėgtainius.

Atsimenu, labai juokiausi pamatęs, kad ir suaugusieji moka smagintis. Motina pasakė, kad kaimynės vyras, sugrižęs iš kalėjimo, užtiko žmoną su draugu tokioje padėtyje, kuri įkvėpė jį minėtam pasivaikymui, bet kokia buvo toji padėtis, plačiau neaiškinu.

Ji uždraudė iš gana artimos kaimynės imti saldainius ar kitus saldumynus, nes ši esanti kekšė, kuri kas vakarą guli su vis kitu vyru. Įsidėmėjau tai, nes

žodį, kurį jau buvau girdėjęs mokykloje, dabar pirmą kartą išgirdau iš motinos lūpų – ji retai vartodavo nešvankybes, gal tik išskyrus *merde*, tačiau šį žodį sunku laikyti nešvankiu, juk visi suaugusieji jį dažnai vartoja.

Taigi, durys atsilapojo ir pasirodė mano motina su lygiai tokia pat šukuosena kaip tos kaimynės, kurią mačiau sprunkančią nuo įtūžusio vyro. Nežinau, ar tamsoje ji ką nors matė, bet dukart išgirdau *merde* ir daugiau nieko, tai reiškė, kad viskas gerai, jai tiesiog parūpo už sofos, ant kurios miegojau, užkišti buteliai.

Išgirdau nuo klijų visai sulipusį motinos balsą.

– Už sofos yra du buteliai degtinės, – tarė.

Atsisėdau, pagrabinėjau tamsoje, tačiau, kaip ir žinojau, ten stovėjo tik vienas.

– Mama! Yra vienas! – šūktelėjau.

Tamsoje jį ištraukiau ir padaviau jai.

Šis įvykis susijęs su tuo, kas nutiko po keleto mėnesių.

Buvo Motinos diena, todėl mokykloje turėjome pasisakyti tema „Mamą turime tik vieną“. Aš papasakojau viską, ką atsiminiau apie mesjė Zagoskiną ir butelį, kurio mano motina tąnakt ieškojo.

Kai pakartojau savo pasakojimą namie, mesjė Zagoskinas labai juokėsi, bet mama neatrodė linksma.

Mesjė Zagoskinas jau šiek tiek kalbėjo prancūziškai, kartais net galėdavau jį suprasti. Vieną dieną motina pranešė, kad važiuosim atostogauti į mesjė Zagoskino tėvynę, tačiau turime gauti vizas, nes toje šalyje yra tikras komunizmas ir ne kiekvienas gali ten taip paprastai nukeliauti.

Nežinojau, ką reiškia „komunizmas“, bet klasės draugas paaiškino, kad tai yra teisingumas ir pažanga, o Prancūzijoje žmonės pūva kapitalizmo liūne. Amžiams įsiminiau žodį „pūva“, nes visa kita man pasirodė gana nuvalkiota. Nepamiršau ir žodžio „pažanga“, nes dėdė Markas kartą apibūdino mano motiną kaip labai pažangią.

Pjeras, visa tai man išaiškinęs draugas, neabejotinai žinojo, ką kalba, nes po pamokų jo visuomet laukdavo automobilis su vairuotoju. Klasiškai jam pavydėjo.

Kartą jis pakvietė mane važiuoti drauge su juo į Bulonę, kur pro langą stebėjau žmones, einančius pro šalį, bandydamas įžvelgti minėtus „puvimo“ ženklus.

Motina paaiškino, kad mesjė Zagoskinas savo šalies ambasadoje dirba labai atsakingą darbą ir mes eisime ten prašyti vizų.

Kaiėjome į ambasadą, lijo. Motinos nuotaika buvo puiki, aš irgi buvau gerai nusiteikęs, nes tai turėjo būti mano pirmoji tolima kelionė. Mesjė Zagoskinas laukė mūsų prie pagrindinių durų.

Prie pastato stoviniavo keletas žandarų. Žvilgtelėjau į juos, tikėdamasis bene pamatysiu kokias nors puvėsių žymes, bet jie atrodė beveik tokie pat sveiki, kaip ir mus šiltai sutikę mesjė Zagoskino draugai.

Visi jie paeiliui pabučiavo mano motiną, o vienas pastatė ant stalo butelį to, ką mesjė Zagoskinas paprastai atsinešdavo pas mus. Iš spintos buvo ištrauktos taurės, o vienas paprašė, kad motina duotų pasus – savo ir manąją. Vyras, kalbėjęs panašiai kaip mūsų namsargis portu-

galas, pasakė, kad po ketvirčio valandos viskas bus sutvarkyta, nes prieš mėnesį išsiųsti prašymai jau patvirtinti.

Atrodė, kad padėti kontroliuoja mesjė Zagoskinas. Taurės buvo pripiltos, mano motina, kaip ir kiti, išmaukė savąją vienu mostu. Už tai susilaukė plojimų, o taurės buvo ir vėl nedelsiant pripildytos.

Visi išgėrė dar po vieną, paskui iškart ir po trečią, tad butelyje nieko nebeliko. Netrukus tuo buvo pasirūpinta ir ant stalo atsirado naujas butelis.

Mesjė Zagoskinas pradėjo pasakoti, kaip aš pasižymėjau mokykloje tema „Mamą turime tik vieną“. Ne iškart susivokiau, kas čia vyksta, bet, kai jis paklausė motinos keleto esminių frazių, kuriomis praturtino savo pasakojimą, viską supratau.

Sėdėjęs prie stalo leipo juokais. Mano motina irgi apsimetė, kad jai juokinga. Mesjė Zagoskinas patikino, kad čia sutikti naujieji draugai parveš šią istoriją į savo šalį ir po vieno ar poros metų ten jau visi bus ją girdėję. ■

AB LIETUVOS PAŠTAS skelbia konkursą sukurti

2011 metų pašto blokų ir pašto ženklų projektus.

I etapo projektų pateikimo terminas: 2010 m. rugsėjo 20 d.

II etapo projektų pateikimo terminas: 2010 m. lapkričio 29 d.

Konkurso sąlygos yra tinklalapyje www.post.lt skiltyje „Skelbimai“.

Dėl išsamesnės informacijos prašome kreiptis:

Pašto ženklų leidybos departamentas
Giedraičių g. 60A
LT-08212 VILNIUS

Tel. (8 5) 276 63 25, 272 42 97
El. paštas : e.paukstyte@post.lt

„Kvailių puotos“ ištrauka

Iš anglų k. vertė Mantas RADZEVIČIUS

Versta iš *The Republic of Letters*, 2008, nr. 18

Apie autorių:

Henrykas Skwarczyńskis gimė Lodzėje, Lenkijoje, 1952-aisiais, kai Europoje tvyrojo šioji tokia politinė suirutė.

Jaunystėje svajojo tapti futbolo žvaigžde, tačiau Varšuvos universitete baigė lenkų literatūrą, vėliau dirbo filosofijos ir (baisus žodis) sociologijos fakultete. Paliko šalį dėl politinių įsitikinimų. 1986 m. jam buvo suteikta JAV pilietybė. Dirbo Laisvosios Europos radijuje ir Monterėjaus *Defense Language* institute. Kurį laiką gyveno Paryžiuje, mėgsta keliauti po pasaulį. Vedęs, žmona – lietuvių kilmės amerikiečių poetė Eglė Juodvalkė. Gyvena La Grange, Ilinojaus valstijoje. Rašo lenkų ir anglų kalbomis. Henryko Skwarczyńskio knygos erdvios, ekscentriškos, kupinos Rabelais stiliaus humoro.

SUBJEKTYVUMO ATODANGOS

Dianos Radavičiūtės paroda „Tarp gal ir jeigu“ Kauno paveikslų galerijoje

Kas yra savastis? Kaip aptikti pavidalus, kurie iškreiškia žmogaus esmę, jo *tapatumą*? Diana Radavičiūtė, ištraukusi į šias paieškas, išismelkia į pačią subjektyvumo gelmę, skirtingomis formomis įkūnija mąslų buvimą pasaulyje, patyrimus ir atsiminimus, kultūrinius ir individualius simbolius, intymius ir universalius vaizdinius, kalbinius žaismus, nostalgiskus judesius ir vaizduotės šėlsimą. Įsiskverbia į giliausius būties sluoksnius, slypinčius po kasdienybės paviršiumi, manipuliuoja susikurtais ir kitų suformuotais įvaizdžiais. Pasitelkusi mišrias menines priemones ir originalią autorinę techniką, išryškina individualaus tapatumo briaunas.

Parodą „Tarp gal ir jeigu“ sudaro susipinančios ir viena kitą papildančios kūrinių serijos. Ankstyvesni darbai („Pažymėtos valandos“, „Neatrastasis“, „Dar vienas pilkas“, „Neatrastoji lapkričio akimirka“, „Praėjęs tūkstantmetis“, „Niekada neįvardijami“ ir kiti), kuriuos sąlygiškai galima vadinti tapybine grafika, sukurti naudojant rankų darbo popierių, drobę, grafitą, aliejų ir kitas medžiagas. Šiuose abstrakčiuose kūriniuose grafikė įkūnija *refleksyvią tapatybę*, tas egzistencijos formas, kurios nepavaldžios laikui.

Tapybos kūriniuose mintis ir autentiški potyriai išreiškiami pasitelkiant ne tik konkrečias kasdienybės akimirkas, bet ir abstrakčius kultūrinius simbolius, kurie atskleidžia, kaip glaudžiai *refleksyvi tapatybė* yra susijusi su bendra tautos savimone („Praėjęs tūkstantmetis“, 1998). Įspaudus sąmonėje palieka ir iš pažiūros kasdieniški daiktai, nes būtent jie atgaivina jausminius potyrius, emocinį santykį su praeitim („Pažymėtos valandos“, 1999).

Abstrakčioje tapybinėje grafikoje Radavičiūtė subtiliai įkūnija subjektyvią patirtį, susijusią su civilizacijos ir kultūros sluoksniais, atspindi santykį su kitais ir su savimi. Šios subjektyvumo atodangos įtraukia į intymaus asmeniškumo stichiją, sklidiną aitraus egzistencinio nerimo. Pigmentai, tekstūros, spalvos, „sproginėjantys“ paveikslų paviršiai rodo intensyvias savivokos pastangas, bandant nusistatyti būties koordinates („Be pavadinimo“, 2002, „Neatrastasis“, 2000).

Kita parodos dalis sietina su *naratyvine tapatybe*. Lino veltinyje atspausdotos fotografijos („Mano žodžio žemė“, „Gravitacija“, „Artima-tolima“, „Mano antroji pusė“) pasakoja asmeninę istoriją, padeda įvaizdinti esminius tapatybės bruožus. Senos nuotraukos, toji „amžiams“ išliekanti praeitis, atkuria ryšį su gimtąja erdve, su giliausiais ir seniausiais jos sluoksniais, suteikia ontologinį saugumo jausmą, nes įveikia baugią nepažintos praeities tuštumą ir net ateities nežinomybę, sugrąžina prie pirminių savojo Aš šaltinių. Nostalgiskus prisiminimus atgaivina fotografijose (o gal sąmonėje) fiksuoti vaizdiniai.

Radavičiūtė konceptualizuoja fotovaizdus, kad parodytų, kaip aistringai žmonės kuria subjektyvius „pasaulius“, kurie jiems yra prasmingi ir kuriuose jie norėtų įsikurti. Vaizduotės apdorota tikrovė virsta antrine ir yra įpinama į iliuzinį, svajonės susikurtą pasaulėvaizdį.

Meninis tapatybės naratyvas byloja, kad būtis nepaiso chronologijos, ji pasikliauja prasmes kuriančia ir jas apmąstančia *aktyviąja atmintimi*. Fotovaizdai tarsi sąmonės blyksniai nužymi egzistencijos arba dvasinio horizonto liniją. *Refleksyvi tapatybė* skendi abstrakcijoje, o *naratyvinę tapatybę* įsteigia vaizdinis pasakojimas. Viena vertus, *naratyvinė tapatybė* brėžia gyvenimo pers-

Diana RADAVIČIŪTĖ. Iš ciklo „Seserys“ I–X. 2010

pektyvą ir užtikrina tam tikrą asmenybės vienovę, antra vertus, tame „atpasakojimo“ procese atsiranda nemažai antrininkų, kurie siūlosi tapti tarpininkais tarp vidinio ir išorinio pasaulių. Pasak Paulio Ricoeuro, „savęs vienovė“ susijusi su skirtingomis egzistencijos sferomis, o „savęs tęstinumas“ – su skirtingais gyvenimo etapais. Šis erdvinis ir laikinis ryšys sudaro tapatybės šerdį, sklidiną mūsų ir paslapčių. Todėl tapatumo paieškos niekada nesibaigia, o aiškių ribų tarp tikrovės ir fikcijos nėra.

Dvigubi portretai „Atminties dublikatai“ (skaitmeninė spauda, koliažas, 2006) primena *ego* (Aš) ir *alter ego* (antrojo Aš) akistatą. Tai tarsi dviejų žvilgsnių į save – vidinio ir išorinio – negailestingas susikryžiuojimas, išryškinantis asmenybės dvilypumą. Ypač įdomūs Radavičiūtės kūriniai „Seserys“ I–X (2010), „Apie šį bei tą“ (2010), sukurti autorine technika (plastikas, foto, grafika). Ženklaais, rodyklėmis, pavieniais skiemenimis ir žodžiais išmarginti permatomi plastiko lakštai už-

dengia fotografijas ir sukuriamą iškaltą žodinio ir vaizdinio sluoksnių sąveiką. Ši autorinė technika, kurią tikriausiai galima vadinti ir erdvine grafika, atspindi paslaptinę ryšį tarp mentalinio pasaulio ir materialios tikrovės. Tapatybė glaudžiai susijusi su kalba. Kurdami savojo *Aš tapatumą*, projektuojame save, išreiškiame save žodžiais. Žmogus yra būtybė, kuri kalba ir kurią atskleidžia kalba. Tai esminis subjektyvumo sandas, nesuklastojamas sielos „atspindys“, savotiška „juodoji dėžė“, sauganti asmenybės „archyvą“.

Asmeniškai, intymūs vidinės kalbos žodžiai, užrašyti skaidrioje plastiko plokštumoje, apibrėžia asmens būtį kalboje, perteikia kalbinius žaismus, už kurių slypi ir kasdienybės vaizdai, ir tiršta istorinė tikrovė. Šie daugialypiai Radavičiūtės kūriniai tyrinėja tą nematerialią paribio zoną, kur kalba susilieja su vaizdu. Skaidrūs plastiko lakštai su žodžių nuotrupomis yra savotiškas fotovaizdų antsluoksnių, tarsi bylojantis, kad žmogaus savastis pirmiausia apsireiškia kalbos žaismėje, kuri primena vaikų žaidimus, pripildytus tik jiems vieniems žinomų „prasminių kodų“ ir paslaptinių ženklų.

„Seserys“ apmąsto ir esminį *Kito* vaidmenį asmens *tapatumo* scenarijuje.

Kūrinių ciklas „Apie šį bei tą“ išryškina sentenciją *ego tu sum, tu es ego* – aš esu tu, tu esi aš, apibendrinamas *naratyvinės tapatybės* temą. Šįkart kalbiniai dariniai kuria biblines asociacijas, kurios originaliai siejamos su šeimyninio gyvenimo scenomis ir iš pasąmonės išplaukiančiomis nuojautomis.

Tapatumas išryškėja ne tik tarpasmeniniuose, bet ir tarpkultūriniuose dialoguose. Trečioji parodos dalis – videoprojekcijos „Indija“ (1999), „Peru“ (2003), „Japonija“ (2000) apžvelgia tai, kas nepažįstama, neapibrėžiama, nes tapatumo paieškų kelias visada neišvengiamai veda per svetimas teritorijas. Videopeizažuose vaizdas tarsi ištirpsta vandens tėkmėje: vanduo kunkuliuoja, liūliuoja, bėga, srūva, trykšta... Amžinas jo gyvybingumas – tai tikra odė būčiai ir buvimo džiaugsmui...

Dianos Radavičiūtės paroda „Tarp gal ir jeigu“ yra vientisas vaizdinis tapatybės apmąstymas, o kartu ir spėlionė, ar tikrovei pavyks išlaikyti vaizduotės testą. ■

Artūras ALIUKAS. Vasaros prisiminimai. 2009. 110 x 110

Rimgaudas ŽEBENKA. Juodas kvadratas, 2010. 64 x 64

Paulius JUŠKA. Trys kankiniai. 2010. Drobė, aliejus; 140 x 230

Iš parodos „Disciplina vilnensis“

PAGIRIAMASIS ŽODIS SALONUI, arba NAUJASIS ESTETIZMAS

Disciplina vilmensis Vilniaus apskrities viešojoje Adomo Mickevičiaus bibliotekoje

Pastaruosius du dešimtmečius, vos tik pokalbis pakrypsta vienos „esminės“ temos – „saloninės tapybos“ link, nesvarbu, ar diskutuočiau su tapytojais, ar su kolegomis menotyrininkais, iškart atsiranda šiokia tokia įtampa. Ją sukelia tai, kad iki šiol taip ir nesuvokiau, kas priskirtina „salonui“, o kas ne.

Iki užkimimo ir vos ne iki muštynių ginčijausi dėl to net su artimais draugais. Vienas pažįstamas (tuo metu jis buvo ką tik baigęs tapybą VDA) labai aiškiai deklaravo, ką manantis tuo klausimu. „Tikra tapyba yra nuoširdi, o netikra, saloninė – nenuoširdi“, – prieštarauti neleidžiančiu tonu vinis į diskusijos medieną kalė pašnekovas. Bet kaip apibrėžti tą nuoširdumą, kaip jis atrodo, kokie jo požymiai? Supratęs, kad mano oponentas vieną abstrakciją bandė paaiškinti pasitelkdamas kitą, ko gero, dar miglotesnę, ėmiau atsakymo ieškoti pats.

„Saloninio meno“ terminą okupuotoje Lietuvoje mėgo vartoti prosovietinė dailėtyra. Antai Lionginas Šepetys „Modernizmo metmenyse“ demaskavo sumaterialėjusį kapitalistinį meną tokiais žodžiais: „*Kapitalizmas nebūtų kapitalizmas, jei bet koks gyvenimo reiškinyš neatsispindėtų jo rinkoje. [...] Modernizmas, dar vakar buvęs buržuazijos baubu, tapo jos bendrakeleiviu, netgi padėjėju, o jeigu atsiras dar ištikimesnis padėjėjas, pati buržuazija išmes savo buvusį padėjėją už durų*“. Remiantis iš to išplaukiančia logika, džiaugtasi, kad Sovietų Sąjungoje menas netarnauja komercinėms reikmėms (kokioms tarnauja, buvo savaime aišku).

Paradokso esmė ta, kad tokie patys „neparduodami“ buvo ir tyliojo modernizmo korifėjai. Be abejo, neapsieita be klasikiniam modernizmui būdingo maištinumo. Kalbant apie lietuvišką kontekstą, reikėtų turėti omenyje, kad „chruščiovinio atšilimo“ laikais pusiau oficialiu socrealizmo priešininku (iš tikrųjų – alternatyva) tapo *Ars* grupė, nurungusi ne tik ideologizuotą „didžiojo brolio“ meną sovietmečiu, bet ir nustelbusi neoklasicistines pažiūras, palyginti neblogai įsitvirtinusias tarpukariu. Šešėlin buvo nustumtas Stasys Ušinskas ir jo propaguota neoklasicistinė estetika, kuri, beje, ir įkūnija tai, kas labai dažnai priskiriama „salonui“ (nors nebūtinai). Tai, visų pirma, konstruktyvus akademiškas piešinys. Antra, vaiskus, ryškus koloritas. Trečia, palyginti nesudėtinga kompozicija. Ketvirta, klasikinės dailės citatos. Penkta, stipriai išreikštas literatūrinis siužetas. Dėl šių ypatybių tokią tapybą mėgsta ir mažiau išprusę žiūrovai. Be abejo, dėl tų pačių priežasčių (ir apgaulingų sąsajų su socrealizmu) tokios tapybos negali pakęsti klasikinio modernizmo apologetai. Beje, sovietmečiu šios vertybės nebuvo išguitos iš „monumentaliosios dailės“ katedrų – galbūt todėl tiek daug vadinamajam „salonui“ atstovaujančių menininkų yra baigę freskas ar mozaikos studijas?

Vis dėlto reikia pripažinti, kad daugumą stereotipų lemia ne kas kitas, o vietinė (deja, palyginti provinciali) aplinka. Kaimyninėse, o ypač tolimesnėse, šalyse panašių kuriozų nekyla. Beje, ir „saloninė“ terminologija būdinga tik aiškiai apibrėžtam geografiniam ir

kultūriniam arealui. Vakarietiškoji tradicija to neturi. Net buvusiam socialistiniame lageryje „saloniniais“ niekas nieko nevadina. Pavyzdžiui, Werneris Tübke, vienas žymiausių tuometinės Vokietijos Demokratinės Respublikos tapytojų, lietuviškame kontekste neabejotinai būtų priskirtas „salonui“. Galima pripažinti, kad toks jis ir buvo, nes savo kūryba, orientuota į vokiškąjį renesansą, pelnė oficialų komunistinės valdžios pripažinimą. Kita vertus, jam pripažįstami ir postmodernizmo šauklio laurai.

Taigi apibrėžti „saloną“ nėra taip paprasta.

Kad ne viskas čia aišku, rodytų ir lietuviškoji patirtis. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje tai, kas dabar vadinama „salonu“, užėmė vieną iš šiuolaikinio meno rikiuotės flangų. Pavyzdžiui, prisiminkime *Naujosios komunikacijos mokyklą*, kuri saloninės dailės klišes ir dogmas pasitelkė ne tik publikai jaukinti, bet ir kolegoms šturpinti (tokia laikyčiau Ernesto Parulskio 1993 m. kuruotą parodą *Grupė 48*).

Moralas būtų toks – tai, kas vietiniame kontekste yra vadinama „salonu“, labai dažnai yra klasikinių meno formų įvairovė žaidžiantis, protėjiškai (Protėjas – senovės graikų jūrų dievas, gebantis kaitalioti būsenas) besikeičiantis lokalinio postmodernizmo avataras. O gal jau net ir ne postmodernizmo, o to, ką Donaldas Kuspitas pavadino postpostmodernizmu arba tiesiog „naujaisiais senaisiais meistrais“ (*new old masters*). Juolab kad propaguojami (tiksliau – eskaluojami) dalykai labai panašūs ir Amerikoje, ir Lietuvoje.

Citatų pomėgis ir protėjiškumas (t. y. kaita, stengiantis prisiderinti prie auditorijos norų ir poreikių, nes, nebūkime naivūs, komercinis matmuo irgi pakankamai svarbus) yra ypač būdingi trim lietuviškojo „salono“ atstovams – Artūrai Aliukui, Pauliui Juškai ir Rimgaudui Žebenka. Su anksčiau minėtu Tübke juos sieja ir šiokios tokios istorinės pretenzijos. Antai Aliukas kadaise vadino save „paskutiniu didžiųjų kunigaikščių rūmų tapytoju“. Žalgirio mūšio 600-ųjų metinių proga visas trejetas (neabejotinas lietuviškojo „salono“ branduolys, na, gal dar pridurčiau Sigitą Mickevičių ir Sigitą Staniūną) Vilniaus A. Mickevičiaus bibliotekoje surengė parodą *Disciplina vilnensis*. Lotyniškas pavadinimas

pretenduoja ir į istorines aliuzijas, ir į vilnietiškojo neoklasicizmo tradicijos tąsą.

Plečiantis akiračiui, vėl tampa aktualus ne tik Stasys Užinskas, bet ir Ludomiras Slendzinskis – konstruktyvus jo piešinys, giedra antikinės manieros kompozicija. Protėjiškumo esmė slypi tame, kad orientuojamasi ne tik į anoniminės, parodų salėse retokai apsilankančios publikos poreikius, siauresnį ar platesnį vietinio meno kontekstą, bet ir į kur kas platesnius horizontus. Antai Artūras Aliukas bent jau koloritu, idealizuotu piešiniu, auksiniu švytėjimu yra artimas italui Claudio Maria Mariani'ui, Paulius Juška – čiliečiui Claudio Bravo (abu jie savo laikų herojus perkelia į keistas, laiko ir vietos konkretumą praradusias vietas), Rimgaudas Žebenka psichodeliškas būsenas perteikia panašiai kaip Peteris Maxas. Visi trys autoriai tenkina poreikius tų, kurie apgailestauja, kad atšiaurus Lietuvos klimatas neleido išauginti savų leonardų ar salvadorų...

Bet tai tik kontekstas. Plastikos požiūriu – tai nepaprastai jautriai ištaipyti paviršiai, tobulas piešinys, puikus kompozicijos jausmas. Estetiniu atžvilgiu lietuvių tapyboje to beveik nebuvo ne tik nuo Užinsko ar Slendzinskio, bet, ko gero, net ir nuo vietinio baroko ar klasicizmo laikų. Todėl šią nuolat tvinkčiojančią gyslą lietuviškame kontekste ne klaida būtų vadinti ne tik „salonu“ (beje, šis terminas atitinka retrospektyvias trijų minėtų autorių nuostatas), bet ir estetizmu arba akademizmu. Tai estetiška todėl, kad iš tikrųjų gražu. Gražiau už nykią ir pilką mūsų realybę. Akademiška, nes profesionalu ir virtuoziška. Technikos požiūriu – tai aukščiausias lygis. Turint omenyje ne tik Donaldą Kuspitą, bet ir tai, kad kažkas panašaus Vilniaus meno mokykloje, į kurią ir orientuojasi šie trys akademiniai estetai, egzistavo labai trumpą laiką, tikrai nebūtų klaida vadinti tai naujuoju estetizmu ir akademizmu.

Beje, dar 1992 m., kai vienas iš šio trejeto – Rimgaudas Žebenka su bendraminčiais – Saulium Čižiku ir Giteniu Umbrasu Šiuolaikinio meno centre surengė parodą, dailės kritikė Raimonda Karnackaitė pavadino juos „naujaisiais realistais“. Manyčiau, per dvidešimt metų pasikeitė kai kurios vertybinės nuostatos ir to realizmo lieka vis mažiau... ■

MOKYTOJAI SU KASTUVAIS IR ŠVIESA ATMINTIES LANGUAGE

Apie paminklus ir antipaminklus

Londone, Imperiniame karo muziejuje (ši institucija kontroversiška jau pati savaime, nes argi joje eksponuojama karo mašinų galybė nėra masinio naikinimo ir pavergimo glorifikacija?), vyko vienos dienos konferencija „Atminimo politika“. Daugiausia buvo kalbama apie tai, kas yra atminimo įamžinimas ir koks šiandien turėtų būti materialus paminklas, t. y. memorialas, kad nevirstų savo priešybe – atminties įšaldymu, kitaip saktant, užmaršties įteisinimu. Buvo pateikta įvairių jau pastatytų paminklų, daugiausia holokausto aukoms, pavyzdžių, aptarti debatai ir nesutarimai, lydėję kiekvieną įgyvendintą ar neįgyvendintą projektą. Baigiamojoje kalboje Rytų Londono universiteto sociologijos profesorius Michaelas Rustinas sakė, kad visuomenės, valdžios, paminklų iniciatorių ir autorių nesutarimai, ginčai yra neatsiejama ir labai svarbi atminimo proceso dalis. Jie atminimo įamžinimą ne tik paverčia atviru ir aktualių klausimų, bet ir skatina naujus požiūrius, naują šios problemos supratimą. Rustinas iškėlė ir daug skaudesnę klausimą, kuris taip ir liks retorinis: ar tos bendruomenės, kurios viename ar kitame mieste „maloniai“ įsileido paminklus, pavyzdžiui, holokausto aukoms, priimtų atgal ir visus tuos žmones, kurie buvo išrauti iš tų vietų ir sunaikinti?

Konferencijoje buvo kalbama, kad paminklas bet kokios žmonių sukeltos tragedijos aukoms atminti turėtų būti abstraktus, nes tik tokia forma yra pa-

kankamai atvira, viską apimanti ir neselektyvi, be to, tada jį sunkiau – o gal kaip tik lengviau? – pasisavinti vienai ar kitai ideologijai. Tačiau tai – jau paminklų praeitis, nugyventas modernizmo laikotarpis. Todėl keista, kad mažokai buvo kalbama apie antipaminklus, nes šiandien, kai jau gresia persisotinimas memorialais, jaudinti žiūrovus įstengtų nebent antipaminklai – versdami mąstyti ir permąstyti istoriją, jie galbūt padėtų suvokti, kas įvyko ir kodėl. Tokių antipaminklų jau nemažai esama (žodis „pastatyta“ čia netinka, nes „statomi“ tik tradiciniai paminklai, didybės ir galios simboliai), ypač Vokietijoje, kur bene aštriausiai iškyla klausimas, kaip prisiminti netektį, nebūtį, priverstinai atsiradusią tuštumą? Čia jau suvokiama, kad tokios tuštumos užpildymas, pavyzdžiui, nugriautų pastatų ar skulptūrų atstatymas, kaip tik skatina **užmiršti**, kad jie buvo nugriauti, o kartu – kas juos nugriovė ir kodėl. Kaip rašo Jamesas E. Youngas, antipaminklas – tai siekimas atsiriboti nuo šio pasaulio galingųjų statomų paminklų, juose įkūnyto autoritarizmo, stingulio, didaktikos, demagogijos ir noro paversti žiūrovus pasyviais stebėtojais. Aktyviausio ir turbūt žinomiausio antipaminklų kūrėjo vokiečio Horsto Hoheiselio nuomone, tuštumą galima įamžinti tik sukuriant tuštumą arba paminklo negatyvą. Vokietijos nacionalinio memorialo, skirto nužudytiems Europos žydams atminti,

konkursui 1995 m. jis pateikė radikaliausią projektą: nugriauti Brandenburgo vartus, o jų akmenis su-trinti į dulkes. Kitaip sakant, sunaikinimą priminti sunaikinimu („*Horst Hoheisel's Counter-memory of the Holocaust: The End of the Monument*“, Minesotos universitetas, Holokausto ir genocido studijų centras, <http://www.chgs.umn.edu/museum/memorials/hoheisel/>). Nors vis dėlto man norėtųsi, kad ši drąsi (jau vien tuo, kad negali būti įgyvendinta) idėja būtų vadinama ne sunaikinimo, o nuolankumo aktu.

Konferencijoje kalbėta ir apie Londone statomą paminklą genocido Ruandoje aukoms atminti. Kodėl Londone? Kuo čia dėta Ruanda? Niekam iš dalyvių ar klausytojų net nekilo toks klausimas. Žinoma, galėtume sakyti: nebūkite naivūs, kažkas tuo siekia savų politinių tikslų. Genocidą Ruandoje sukėlė kolonialistai belgai (ne britai), dirbtinai sukūrė ir įteisinę dviejų pagrindinių etninių jos grupių nelygiatęsiškumą. Kolonialistai britai lygiai tą patį padarė Šri Lankoje – vien dėl administracinio patogumo, – ir išprovokavo tamilų naikinimą, tačiau vargu ar kada nors Londone atsiras paminklas tamilams...

Visi šie klausimai, be abejo, tolimi ir svetimi provincialiai Lietuvai, kuri vis dar gyvena palaimingai archajinėje, t. y. tautinių karūnuotų balvonų statymo, epochoje. Paminklas svetimos tautos, net svetimos valstybės aukoms? Kam mums to reikia? Kuo mes čia dėti? Mes patys esame aukos. Kiti, kitokie mums nerūpi, geriausia apskritai nuo jų atsiriboti. Tačiau kodėl tada stebimės, kad mūsų likimas, nusikaltimai prieš mūsų tautą irgi niekam nerūpi?

Net paminkliukas muzikui Frankui Zappai Vilniuje (pačioje nepriklausomybės pradžioje, kai čia trumpą laiką siautė kūrybingas chaosas ir viskas dar atrodė įmanoma) buvo sutiktas su didžiausiu pasipriešinimu – kam mums jo reikia, juk ne lietuviai?! Prisimenu, kaip kai kurie garbūs mūsų meno (!) mokyklos mokytojai bėgo naktį su kastuvais griauti netoliese pradėto statyti postamento Zappos biustui... Dabar šia skulptūra giriamasi visoje turistinėje informacijoje apie Vilnių.

O po dvidešimties nepriklausomybės metų galvą vėl kelia Žaliojo tilto skulptūrų griovimo gyvartė – Vilniaus meras, „susikompromitavęs“ pseudo-krikščioniškų vertybių fanatikų akyse, bando atgauti populiarumą žadėdamas jas sunaikinti. Daug kas džiaugiasi, nesuvokdami, kad nugriauti – tai irgi reiškia įtvirtinti istorinę užmarštį.

Čia kai kam gali kilti ir toks, iš pirmo žvilgsnio, atrodytų, motyvuotas klausimas: kodėl nugriauti Brandenburgo vartus yra gera idėja, o Žaliojo tilto skulptūras – ne? Bet, atidžiau pasižiūrėjus, šios idėjos yra tiesiog priešingos. Visų pirma, Brandenburgo vartų nugriovimas būtų meninis, conceptualus veiksmas, o Žaliojo tilto skulptūras nugriautų valdininkai, išleidę direktyvą. Bet ne tai didžiausias šių projektų skirtumas. Skirtumas štai kur: Brandenburgo vartai yra vokiečių didybės simbolis vokiečių žemėje ir nugriauti juos turėtų patys vokiečiai – tai būtų jų nuolankumo gestas. Toks veiksmas balansuoja ant neįmanomumo ribos, kitaip sakant, teoriškai ir fiziškai tai padaryti įmanoma, tačiau tai niekada nebus padaryta. O Žaliojo tilto skulptūros yra svetimos jėgos simbolis mūsų žemėje. Mes jau nepriklausomi, ir jų nugriauti nėra neįmanoma, atvirkščiai – tą padaryti labai lengva ir paprasta, tačiau tai būtų tik griovimas, ir nieko daugiau. Tik tuo atveju, jei sovietinės skulptūras pasisiūlytų nugriauti pati Rusija, šis aktas prilygtų Hoheiselio idėjai ir būtų pateisinamas. Bet, kaip patys suprantate, tai yra neįmanoma. Galbūt teoriškai ir įmanoma, bet tai niekada neįvyks, kaip kad nebus nugriauti ir Brandenburgo vartai. Ir vis dėlto palaukime. Tai galėtų būti mūsų, lietuvių, istorinės atminties įamžinimo projektas: negriausime Žaliojo tilto skulptūrų tol, kol rusai patys nepasisiūlys jų atsiimti. (Žinoma, mūsų situacija dar komplikuočiau, nes tas skulptūras rusai pastatė pačių lietuvių rankomis...)

O Horstas Hoheiselis buvo atvažiavęs ir pas mus, į Vilnių. Sukūrė čia dar vieną puikų memorialą, skirtą sugriautai Didžiajai Vilniaus sinagogai atminti, – sovietmečiu pastatytos pradinės mokyklos languose instaliavo Didžiosios sinagogos interjerų fotografi-

jas (Žr. Monika Krikštopaitytė, „Miražai ir erdvių alogika“, 7 *meno dienos*, Nr. 23 (899), 2010-06-11).

Šio kūrinio likimas ne tik rodo apgailėtiną kultūrinį mūsų valstybės ir visuomenės atbukimą, bet ir pademonstruoja, kodėl VEKS'o projekto negalime laikyti sėkmingu. Daugybė žmonių arba visai nepamatė šio svarbaus kūrinio, arba nepatyrė tikrojo instaliacijos efekto. Menininkas įdėjo daug pastangų sukurdamas sinagogos miražą, pastato vaiduoklio išpūdį, bet vėliau paaiškėjo, kad „kūrinio vis tiek nesimato, nes *nėra pinigų deginti mokykloje šviesą visą mėnesį*“. Vos tik menininkas išvyko, Goethe's instituto ar VEKS'o valdininkai „išsprendė problemą“ – savavališkai „patobulino“ instaliaciją, t. y. skaidrius sinagogos atvaizdus prispaudė prie mokyklos langų stiklų, o iš antros pusės paklijavo balto popieriaus lakštus – „kad geriau matytųsi“. Ir „matėsi“ – atrodo, kad mokykloje vyksta remontas, todėl jos langai ištepšti baltais dažais... Šis veiksmas, beveik vandalizmas, kūrinį nužudė, nes sunaikino jo esmę, bet argi tai svarbu? Bus

gerai, koks skirtumas! Svarbu, kad šis projektas figūravo planuose ir ataskaitose. Daug kalbėta apie išliekamąją programos *Vilnius – Europos kultūros sostinė* poveikį, tačiau beveik nieko vertinga neišliko.

Buchenaldo koncentracijos stovyklos vietoje Horstas Hoheiselis įrengė paminklą ten nužudytiems žydams ir kitų tautybių žmonėms. Tai ant žemės paguldyta kvadratinė metalo plokštė, kuri visą laiką yra žmogaus kūno temperatūros – 36,6° C. Ją nuolat šildyti iš pradžių irgi atrodo sudėtinga, tačiau problema buvo išspręsta. Kiek man žinoma, už šilumą moka vietinis municipalitetas, t. y. visi tose apylinkėse gyvenantys žmonės. Tokiu būdu visa bendruomenė, kiekvienas jos narys, po truputį atiduoda mažytę šilumos duoklę žuvusiems, kuriems tada ten buvo NEĮSIVAIZDUOJAMAI ŠALTA.

Horst HOHEISEL. *Atminties langai. Jokūbo Jacovskio nuotr.*

Nejaugi mes, vilniečiai, negalime atiduoti savo menkutės duoklės čia nužudytiems žydams bent jau uždegdami šviesą buvusios sinagogos languose? Nupirkime Horsto Hoheiselio „Atminties langus“, visam laikui instaliuokime juos bent vienoje Vytės Nemunėlio pradinės mokyklos klasėje (vaikams tai bus ir istorijos pamoka) ir tegul joje kiekvieną naktį dega šviesa. (Visa tai lengvai galėjo padaryti *Vilnius – Europos kultūros sostinė*!) Senamiesčio ūkis tegul išdalija sąskaitą už elektrą visiems senamiesčio gyventojams – išeitų gal po keletą centų per mėnesį, ne daugiau. Sinagogos neatstatysime, tačiau bent jau nepamiršime, kad ji ten buvo, prisiminsime, kad atminimo įamžinimas – ne vienkartinis, o nuolatinis veiksmas. ■

TAUTA IR IŠEIVIJA ŠIUOLAIKINĖJE PERSPEKTYVOJE*

*Net laisva tauta yra nelaisva, jei ji atsisako nugalėti
nelaisvę, kurią sukuria laisvė.*

Nietzsche sakė, kad didžiausias problemą reikia išgyventi kūnu ir siela. Teisingas reikalavimas. Tačiau ne kiekvienas pajėgia tai padaryti. Kai paliečiamas Lietuvos klausimas, susiduriame su daugybe problemų. Šiandieninės tikrovės akivaizdoje pati svarbiausia problema yra išeivijos santykis su kraštu. Šio klausimo vienoks ar kitoks formulavimas visą laiką kelia didžias audras. Dėl to stebėtis nereikia – mes sprendžiame problemas ne tiek protu, kiek širdimi. Esame perdėtai sentimentali tauta. Sentimentalus yra ir politinis mūsų galvojimas. Tačiau kai kada šių audrų priežastys yra ne politinės, o semantinės. Štai kodėl vertėtų pirmiausia išsiaiškinti kai kuriuos terminus.

Išeivijos santykis su kraštu įgauna visą svorį, kai svarstome tautos laisvės perspektyvą. Tauta yra bendruomenė, kurios egzistencija išsiskiria taptu. Tautos tapimas yra jos istorija. O tautos istorija yra realizuotų galimybių visuma. Istorinėje kelionėje tauta susiduria su begale galimybių. Susidūrimas su galimybėmis reiškia susidūrimą su laisve. Tautos laisvė glūdi galėjime pasirinkti vienokią ar kitokią galimybę. Kai tauta pasisako už tų galimybių realizavimą, ji kartu pasisako už savo nelaisvės įveikimą. Nelaisvėje tauta egzistuoja, o laisvėje gyvena. Laisvos tautos įeina į istoriją, o nelaisvos išsiskiria iš istorijos. Atsisakyti nugalėti nelaisvę reiškia at-

sisakyti laisvės. O atsisakyti laisvės reiškia atsisakyti visaverčio gyvenimo. Tauta yra tik tuomet tikrai nelaisva, kai ji atsisako nugalėti savo nelaisvę. Kartais net laisva tauta yra nelaisva, kai atsisako nugalėti nelaisvę, kurią sukuria laisvė. Tauta yra tikrai laisva, kai ji nuolatos pasisako už naujas galimybes. Bet ši galimybių dialektika turi dramatinę įtampą: kad ir kiek daug galimybių tauta įgyvendins, tiek pat daug jų liks dar neįgyvendintų. Šiuo atžvilgiu tautos likimas turi kai ką bendro su žmogaus dalia: kiek jis priartėja prie horizonto, tiek tas horizontas nutolsta nuo jo.

Sovietinis režimas Lietuvoje reiškia nelaisvę politinę, tautinę, kultūrinę, religinę ir ekonominę prasme. Šios nelaisvės akivaizdoje yra atviros dvi galimybės: galima neigti, kad sovietinis režimas reiškia nelaisvę, arba galima mėginti jį nugalėti. Nėra abejonų, kad sovietinis režimas turi aklą šalininkų, kuriems rūpi ne tautos gyvybė, o šilta vieta. Šio tipo žmonės yra oportunistai. Jie visada klesti, nes visada priklauso valdančiajai klasei. Oportunistai nedaro įtakos istorijai, o tik plaukia istorijos pasroviui. Kartais jų oportunizmas pasiekia tokį laipsnį, kad jie tampa tikrais tautos parazitais. Ar reikėtų stebėtis, kad jie pasisako už pirmąją galimybę? Už antrąją galimybę pasisako sovietinio režimo priešininkai. Sovietinis režimas jiems reiškia nelaisvę, ir jie ryžtasi jį nugalėti. Kiekvienas lietuvis, kuris pasisako už sovietinės nelaisvės nugalėjimą, kartu pasisako už laisvę. Kovotojas už laisvę yra ir tas lietuvių komunistas,

* Iš knygos „Tauta tikrovės ir mito žaisme“, 1970, Putnam, Connecticut, Spaudė Immaculata spaustuvė.

kuris tautos gyvybę iškelia aukščiau už rusiškąją sovietinės formos imperializmą.

Tačiau išeivijos santykį su kraštu reikia svarstyti, įžvelgiant ne tik laisvės perspektyvą, bet ir suvokiant istorinę situaciją. Štai kodėl verta paanalizuoti ir tas kategorijas, kurios ją lemia. Lietuvių tauta niekada nesusidūrė su didesniais pasikeitimais negu XX a. Jie glaudžiai susiję su įvykiais, kurie lemia visos žmonijos istoriją. Jei norime suvokti tų pasikeitimų esmę, turime matyti juos istorijos šviesoje. Tarp praeities ir dabarties yra ryšys, todėl turi būti ryšys ir tarp istorinio pažinimo bei šiandieninio politinio galvojimo. Kiekvienas politinis sprendimas slepia ateities spėjimą, kuris turi daugiau ar mažiau remtis praeities patirtimi. Istorikai pataria mokytis iš praeities. Jie nori tuo pasakyti, kad istorinis pažinimas padeda orientuotis dabartyje. Taip yra todėl, kad istorija iš dalies kartojasi. Net ir tie istorikai, kurie kritiškai vertina pasikartojimų teoriją, pripažįsta, kad tam tikru laipsniu reikia skaitytis su uniformiškumo galimybe. Kad tam tikro uniformiškumo ir pasikartojimų mūsų tautos istorijoje yra, liudija mūsų santykiai su rusų tauta.

Daugelis mano, kad Rusija mums yra tik politinė problema ir tik tiek, kiek ji yra militarinė jėga. Tačiau toks galvojimas paviršutiniškas, nes ji mūsų tautai yra taip pat ir istorinė problema. Apskritai visos politinės problemos yra kildintinos iš istorijos. Mes labai dažnai ramia sąžine visą kaltę dėl tautos nelaimių suverčiame savo kaimynams. Tai prasilenkimas su istorine tiesa. Lietuvių tautos tiek politinę, tiek tautinę dezintegraciją pradėjo savieji, o ne svetimieji. Kad rusai gali lemti mūsų tautos likimą, kalti mūsų kunigaikščiai, kurie pirmutiniai pasisakė už *Drang nach Osten* politiką. Tai buvo mūsų pasisakymas už Rytus. Kad tai buvo klaidingas pasirinkimas, liudija tolesni įvykiai. Mes užkariavome rusų žemes, o rusai užkariavo mus. Krėvos aktas, kuriuo Jogaila pažada *terras suas Litvaniae et Russiae caronae regni Poloniae perpetuo applicare*, lotynų kalbos pakeitimas slavų kalba valstybės kanceliarijoje, bajorų sulenkėjimas yra kiti skausmingieji mūsų tautos dezintegracinio proceso momentai. Mes didžiujamės Lietuvos Statutu, bet jis yra ne lietuviškosios, o susla-

vintos Lietuvos paminklas. Jis pasirodė dviem šimtais penkiasdešimčia metų anksčiau, negu Lietuva pateko rusų valdžion. Šimtas dvidešimt metų Rusijos vergijoje buvo tamsūs laikai. Tą dramatiškai liudija Kražių skerdynės, Muravjovas Korikas ir spaudos draudimas. Tačiau tai rodo ne tik okupantų brutalumą, bet ir mūsų pačių tiek tautinį, tiek politinį bejėgiškumą. XIX a. lietuvių tauta pajovė tai, ką mūsų kunigaikščiai ir bajorai pasėjo trejetu, net ketvertu šimtmečių anksčiau.

Dabartiniam mūsų tautos likimo žaisme Rusija yra lemiamas veiksnys ir ignoruoti ją reikėtų užmerkti akis tikrovės akivaizdoje. Kai praeityje darydavome politinius apskaičiavimus, Rusiją dažnai apeidavome. Tai buvo pagrindinė mūsų klaida. Ar kartosime ją ir toliau? Kokių staigmenų mums pateiks ateitis, nežinome. Tačiau nereikia būti pranašu, kad galėtum tvirtinti: Rusija visiems laikams liks betarpiška mūsų tikrovė. Ar ateitis pasisakys už taikos, ar už karo alternatyvą, dalyko esmės tai nepakeis. Jei išsaugosime taiką, vadinasi, savaime tęsis *status quo*, jei kils karas, jis irgi neišspręs mums Rusijos problemos. Trijų milijonų tauta visada turės skaitytis su kaimyne, kuri turi pusantro šimto milijonų gyventojų.

Čia norėčiau šiek tiek nukrypti į istorijos filosofiją. Dažnai girdime ir patys sakome, kad komunistinė sistema rusų tautai yra primesta. Tačiau negalime teigti, kad ji buvo visiškai svetima rusiškajam galvojimui. Ne Marxas, o rusas Nečiajevas skatino savo draugus šlietis prie „banditų laukinio pasaulio, tos vienintelės ir tikros revoliucinės aplinkos Rusijoje“. Jo kompatriotas Bakuninas pranašavo, kad politika bus religija, o religija taps politika. André Malraux įžvalgiai sakė: „Pagrindinė priežastis, kodėl Rusija nėra europietiška, neturi nieko bendra su geografija – tai lemia rusiškoji valia.“¹ Rusai visada žavėjosi Vakaraais, bet kartu ir neapkentė jų. Troško sukurti kažką naujo, kas skirtųsi nuo to, ką jie matė Vakaruose. Anksčiau šios rusų svajonės pasireiškėdavo kaip mesianizmas ar panslavizmas, o šiandien jas reprezentuoja sovietiniai simboliai. Nors rusų gyvenimo būdas radikaliai skiriasi nuo Vakarų, tačiau techniniu požiūriu jis yra labai vakarietiškas. Ką Petras Didysis sapnavo, tą komunistinė Rusija įgyvendina.

Kokį vaidmenį atlieka lietuviškasis komunizmas dabartinėje situacijoje? Mes gerai žinome, kad jis neturi nieko bendro su „tautos valia“ ar „liaudies sukilimu“. Jis yra Raudonosios armijos, Teherano ir Jaltos susitarimų produktas. Nepriklausomybės metais buvo tik keli šimtai komunistų, kurių didelę dalį sudarė ne lietuviai. Kai rusai pirmą kartą okupavo Lietuvą, jie susidūrė su komunistinių kadrų stoka. Jiems antrą kartą užėmus Lietuvą, padėtis buvo ne kiek ne geresnė, o gal net blogesnė, nes ši kartą tauta priešinosi jau atvirai. Nors šiandien istorinė distancija dar nėra pakankama, kad galėtume objektyviai nagrinėti partizanų sąjūdžio veiklą ir kai kada labai komplikuotus jos aspektus, tačiau aišku, kad partizanai buvo rakštis ne tik rusams, bet ir lietuvių komunistams. Jau pats jų buvimas komunistus pavertė išdavikais tautos akyse. Partizanai tą darė sąmoningai. Jie bandydavo likviduoti žymesnius komunistus ir aktyvesnius komjaunuolius kaip tautos judus. Aišku, lietuvių komunistai negalėjo išvengti kaltinimo tautos išdavyste dar ir todėl, kad tarp jų buvo nemažai kagėbistų, kurie padėjo rusams likviduoti partizanus. Lietuvių komunistai patys gerai žino, kad partizanai buvo išduoti, o ne nugalėti. Juos išdavė ne tik savieji, bet ir anglų, prancūzų, amerikiečių saugumo tarnybose dirbantys rusų agentai, su kuriais mūsų partizanai, įvairiems „veiksniams“ tarpininkaujant, buvo užmezgę ryšius. Kiek prie mūsų partizanų likvidavimo prisidėjo, pavyzdžiui, Kimas Philby's, kuris nuo 1944 m. iki 1951 m. vadovavo anglų S.I.S. antikomunistinei sekcijai ir kuris nuo 1933 m. užsiangažavo dirbti rusams, galės sužinoti tik ateinančios kartos.

Beveik dvidešimt metų praėjus nuo partizanų tragedijos, gyvenimas Lietuvoje pasikeitė. Nepaisant įvairiausių sunkumų tiek iš išorės, t. y. Maskvos, tiek ir iš vidaus, t. y. tarpusavio kovų, lietuvių komunistai pradėjo jaustis „valdančiąja klase“. Jų „eilės“ praturtėjo ne tik kiekybiškai, bet ir kokybiškai. Iš pradžių dominavo darbininkai ir amatininkai, o dabar daugumą sudaro inteligentų sluoksnis. Kaip visuose satelitiniuose kraštuose, taip ir Lietuvoje pamažu formuojasi elitas. Aišku, kai kalbame apie jį, reikia nepamiršti, kad jis sudaromas dažniausiai pagal dekretus. Kai visos komuni-

kacijos priemonės yra režimo rankose, tai jis ir sprendžia, kas turi kilti karjeros laiptais, o kas ne. Lietuvoje pirmiausia pagarsėja ne tie, kurie turi talentą, bet tie, kuriuos parenka partija. O partija pasirenka tuos, kurie padaro jai vienokių ar kitokių paslaugų. Bet nemanysite, kad tarp dabartinio elito nėra talentų. Nors į jį lengviausiai prasimuša rastinjakai, bet ten galima sutikti ir tikrų d'artezų. Dėl partijos narių prieauglio komunistai neturi jokių sunkumų. Norinčiųjų stoti į partiją skaičius yra toks didelis, kad dabar daroma didelė atranka. Susigundė net ne vienas iš tų, kuriems komunizmas buvo praeiksmas. Tokie žmonės paprastai galvoja, kad būdami partijos nariai galės daugiau pasidaruoti tėvynei ir kad po šimto metų niekas neklaus, ar jie buvo oportunistai, ar ne, žiūrės, ką gero jie padarė tautai.

Oportunizmą kai kuriomis aplinkybėmis galima pateisinti, o štai karjerizmas kelia tikrą pavojų. Kad karjeristų procentas didelis, neslepia net patys komunistai. Siekdami užsitikrinti Maskvos palankumą, tokio plauko komunistai ramia širdimi išduos ir savo motiną, ir tėvą kartu su gyvybiniais tautos interesais. Tai pastebi net Maskvos rusai. Per vieną suvažiavimą aukštas rusų valdininkas nusistebėjo, kad tarp lietuvių komunistų yra tiek daug karjeristų be tautinės sąžinės. Kai kas mano, kad net rusai nėra tokie pavojingi lietuvių tautai kaip patys lietuvių karjeristai.

Pasak sociologų, svarbiausias istorinės dramos veiksnys yra tauta, o ne elitas. Kad ji yra pagrindinė tautos gyvybės nešėja amžių tėkmėje, su tuo reikia sutikti. Tačiau istorijos vagą kreipia elitas, o ne tauta. Tą liudija ir mūsų istorija. Kai kunigaikščių Lietuvos elitas suslavėjo, t. y. surusėjo ar sulenkėjo, tauta irgi ėmė masiškai rusėti ir lenkėti. Lietuva prisikėlė aušrininkų ir varpininkų, t. y. elito, pastangomis. Antrojo pasaulinio karo metais, per vokiečių okupaciją, orientavosi ne pati tauta, ją orientavo mūsų pogrindis. Dabartis nesudaro išimties: mūsų tautos istorinę raidą lemia jos elitas. Kas vadovauja tautai krašte? Gyventume iliuzijomis, manydami, kad tauta turi savarankišką politiką. Kol veikė partizanai, buvo dvi tautinės politikos: oficialioji, arba komunistų, tautinė politika, ir neoficialioji, arba pogrindžio, tautinė politika. Žlugus partizanų sąjūdžiui,

žlugo ir pagrindžio tautinė politika. Nors šiandien dar yra grupelių, kurios diskutuoja tautiniais ir religiniais klausimais, tačiau prasilenktume su tiesa, jei kalbėtume apie kokį nors krašte veikiantį pagrindį. Štai kodėl turime noromis ar nenoromis sutikti, kad mūsų tautos istorinę raidą šiuo metu lemia lietuvių komunistų elitas.

Kaip visos Rytų Europos tautos, taip ir lietuviai išgyvena vieną iš didžiausių istorinių perversmų. Mūsų tautos gyvenimo struktūra radikaliai pakito. Visa tai daro poveikį mūsų tautos būdai ir galvosena. Kad patys lietuviai smarkiai pasikeitė, galime spręsti iš atvykstančiųjų į Vakarus. Jų galvosena vienokia, mūsų – kitokia, juos domina vieni dalykai, mus – kiti. Kas jiems savaime suprantama, mums nėra aišku. Kai mes, išeiviai, diskutuojame tautiniais klausimais, turime prieš akis mūsų vaizduotės ir prisiminimų Lietuvą, o ne tą kraštą, kuris dabar yra prie Baltijos jūros. Baltijos Lietuva nėra mūsų Lietuva, ji yra tų žmonių, kurie prikėlė ją iš kraujo ir pelenų. Daugelis iš mūsų nenori su tuo sutikti, bet taip iš tikrųjų yra.

Su diskutuojamu klausimu susijusi ir išeivijos tikrovė. Niekada išeivija nebuvo kiekybiškai tokia gausi ir kokybiškai tokia svari kaip mūsų laikais. Galima kalbėti apie jos laimėjimus tautinėje, kultūrinėje, religinėje ir ekonominėje plotmėse – tai liudija lituanistinės mokyklos, leidiniai, kai kuri spauda, lietuvių parapijos, ypač Kanadoje, ir lietuvių bankai. Kaip visada lietuviams, taip ir šiuolaikinei išeivijai prasčiausiai sekasi daryti politiką. Nors tos politikos vaidmuo dabartinėje situacijoje daugiau simbolinis ir ne itin veiksmingas, bet daug kam tai netrukdo švaistytis patriotiniu patosu ir bravūriškais mostais. Deja, patriotinis patosas negali nuslėpti tos politikos nereikšmingumo, o bravūriški mostai – bejėgiškumo. Taip yra todėl, kad ji – mitų ir iliuzijų, o ne istorinių kategorijų kūrinys. Išeivijos politikai susikuria iliuzijų pasaulį ir ima laikyti jį tikrove. Kartais politikų bravūriškumas būdavo tragiškai skausmingas. Tai liudija VLIK'o ginčai su diplomatais tuo metu, kai okupuotame krašte lietuvių partizanai tūkstančiais krito žūtbūtinėje kovoje su šimta kartų galingesniu priešu. Net bažnytinė mūsų politika sirgo panašia liga: delegatūra kovojo su vyskupais. Kai ku-

riuos dalykus galima pamiršti, bet jokių būdu negalima jų pateisinti.

Išeivijos politinėje panoramoje dominuoja skausminga VLIK'o epopėja. Jau pats vardas sako, kad jis laiko save lietuvių tautos išlaisvinimo vyriausiuoju veiksmu ir yra mūsų tautos valios pagrindinis reiškinys. Šia jo prerogatyva tenka rimtai suabejoti, nes per pastaruosius dešimtmečius jis nė karto nepasielgė taip, kaip derėtų elgtis tautos išlaisvinimo organui. Jis nepajėgė taip elgtis, nes niekada nebuvo tuo, kuo save laikė. Iš logikos studijų žinome: jei nors viena prielaida yra klaidinga, tai ir išvada bus neteisinga. VLIK'o atveju yra dar blogiau. Jo išvada remiasi dviem prielaidomis, iš kurių abi yra klaidingos. Jis save laiko pagrindiniu tautos valios reiškimu todėl, kad įkūnija tautos norą kovoti už laisvę, ir todėl, kad jo struktūra tęsia demokratines lietuvių tradicijas. Pirmoji prielaida prieštarauja politinei logikai, o antroji – pačiai istorinei tikrovei. Ar pasisakymas, kad VLIK'as tautos vardu kovoja už laisvę, padaro jį vieninteliu lietuvių tautos valios reiškimu? Jokių būdu, nes bet koks politinis veiksnys gali ir turi teisę sakyti, kad ir jis kovoja už tautos laisvę. Kad VLIK'as neturi teisės kalbėti tautos vardu, labai aiškiai priminė Anglijos vyriausybė savo atsakyme į jo laišką Lietuvos aukso reikalui. Neatitinka tiesos ir VLIK'o teiginys, kad jis tęsia tautos demokratines tradicijas. Kaip jis gali save laikyti demokratiniu veiksmu, jei jo struktūra remiasi partijų aritmetika, kurią padiktavo rinkimai, vykę beveik prieš pusę šimto metų? Demokratiniai veiksniai yra gyvosios, o ne išmirusios tautos valios išraiška. VLIK'ą sudarančios partijos yra išmirusių ar mirstančių lietuvių partijos, o ne partijos lietuvių, kurie šiandien palaiko tautos gyvastį.

Tai nereiškia, kad turime atmesti VLIK'ą kaip principą. Mums reikia vyriausiojo veiksnio, kuris koordinuotų politinę išeivijos darbą. Bet šis veiksnys turi būti dabartinių lietuvių valios išraiška. Politiniai veiksniai turi atitikti tas socialines struktūras, kurias diktuoja istorinis tautos gyvenimo tarpsnis. Jei nesilaikys socialinės dialektikos dėsnų, jie bus tik muziejinės senienos, tik tam tikro tautos praeities laikotarpio paminklai. Visi išeiviai, ne tik lietuviai, serga viena liga – nori būti

tuo, kuo jie nėra, ir nenori būti tuo, kas jie yra. Taip yra todėl, kad išeiviai neturi drąsos pažvelgti tikrovei į akis. Jie mieliau gyvena prisiminimais ir mitais, o ne tikrove, kuri, aišku, ne visada yra maloni.

II

Kiekviena situacija turi savo dėsnius ir savo logiką. Savo dėsnius, savo logiką turi ir žmonių troškimai. Tikrovė formuojasi šių dviejų kategorijų dialektiniame žaisme, lietuviškoji tikrovė nėra išimtis. Politika, valdžia, partijos, sienos yra laikini dalykai. Visa tai keičiasi kaip oras ir laimė. Nesikeičia tik aukščiausias troškimas – išlikti gyviems, bet ne kaip bespalvių individų sanaujos, o kaip kūrybingų asmenybių vienetui istorijoje. Išliksime gyvi ne skųsdamiesi nepalankia situacija, bet pozityviai darydami tai, ko reikalauja dabartinis istorinis momentas. Šiame amžiuje lietuvių tauta įėjo į istoriją kaip savarankus narys šalia kitų tautų. Dabartinė situacija nėra mums palanki, kaip buvo šio amžiaus pradžioje, bet nemanykime, kad ji yra beviltiška. Daugiau yra žmonių be vilties negu beviltiškų situacijų, o tas beviltiškas situacijas paprastai sukuria vilties netekę žmonės. Esu linkęs manyti, kad tautoms nebūna gerų ar blogų situacijų. Yra tik gera ar bloga laikysena tų situacijų atžvilgiu. Tautų likimas labiau priklauso nuo jų laikysenos situacijų atžvilgiu negu nuo pačių situacijų. Laisvė vienoms tautoms reiškia gyvenimą, o kitoms – dekadansą ir mirtį. Nelaisvė vienas tautas nuveda į pražūtį, o kitas – į prisikėlimą. Mūsų tautos ateitis priklausys ne nuo to, kaip mes vadinsime dabartinę situaciją, bet nuo to, kaip joje orientuosimės. Štai kodėl iš principo atsisakau piešti dabartinę situaciją tragiškomis spalvomis. Mes turime ne apverkti tragišką tautos dalį, o klausti, ką turime daryti, kad išeitume iš jos kaip laimėtojai.

Susipažinę su satelitinių kraštų gyvenimu pastaraisiais dešimtmečiais, pamatysime, kad esamomis sąlygomis jiems pavyko išsikovoti daugiau laisvės ir realizuoti daugiau savo troškimų. To jie pasiekė pasirinkę tinkamą strategiją, kuri leido tiksliai apskaičiuoti ir laiku žengti savo kraštui naudingus žingsnius. Tautinės są-

monės ugdymas ir ryšių su Vakaraus užmezgimas buvo du svariausi iš tų ėjimų. Jei mes norime realizuoti savo laisvės troškimus, tai ir krašte, ir išeivijoje turime eiti tuo pačiu keliu. Iš tokios perspektyvos reikėtų žvelgti ir į santykius su kraštu. Dabartinė situacija diktuoja, tautinės egzistencijos logika reikalauja, kad palaikytume ryšius su Lietuva. Tautai, kurios beveik ketvirtadalį sudaro išeiviai, visada reikės išeivijos, o išeivijai *par definition* reikės tautos. Praeityje išeivija suvaidino nemažą vaidmenį tautos gyvenime. Prisiminkime Amerikos lietuvių įnašą į Lietuvos prisikėlimą. Šiandien išeivija gali padaryti dar didesnę paslaugą kraštui, jeigu pajėgs suvokti savo paskirtį dabartinėje situacijoje.

Išeivijos ryšių su kraštu klausimas, buvęs visą laiką daugiau ar mažiau gyvas pokario metais, nelaukta pagyvėjo *Expo 67* vasarą, kai nemažai lietuvių iš anapus Atlanto pasirodė Monrealyje. Jis dar labiau suaktualėjo, kai Lietuvon nuvyko mūsų krepšininkai, o pas mus pradėjo gastroliuoti lietuvių menininkai. Į šių susitikimų antplūdį visuomenė reagavo labai skirtingai: vieni buvo už, kiti prieš, vieni ryšius su krašto lietuviais sveikino, o kiti smerkė. Tai liudijo ir tebeliudija mūsų veiksmų komunikatai, spaudos komentarai. Jei tie susitikimai nebūtų davę nieko daugiau, tik pagyvinę diskusijas tuo klausimu, vis tiek tai būtų sveikintinas politinio gyvenimo įvykis. Bet jie atliko daug svarbesnį vaidmenį, tik nežinia, ar daug kas tą suprato. Prieštaringi tų susitikimų vertinimai parodė, kad pati lietuviškoji tikrovė yra prieštaringa. Mūsų subjektyvios ir prieštaringos nuomonės turi objektyvų ir realų pagrindą. Už ir prieš, taip ir ne išeivių pasisakymuose susikerta todėl, kad pati lietuviškoji tikrovė turi daugybę prieštaringų aspektų.

Šių prieštaringumų akivaizdoje galima elgtis dvejopai.

Arba atmesti juos kaip absurdišką dalyką ir teigti, kad Lietuvos tikrovė nėra prieštaringa, yra tik prieštaraujančių žmonių, kuriuos reikėtų nutildyti. *Arba* suvokti, kad prieštaringumai turi objektyvų pagrindą ir prasmę dabarties tikrovėje, kurią reikia matyti tų prieštaravimų šviesoje.

Už pirmąjį variantą paprastai pasisako ultrapatriotai ir ultrapartiečiai – t. y. visi ortodoksai. Jie reikalauja iš visuomenės aiškos linijos, visiško paklusnumo princi-

pams, idealams, partijai ir teigia praeities pirmenybę ateities atžvilgiu. George'as Orwellas yra sakęs, kad būti ortodoksu reiškia paveldėti neišspręstus prieštaravimus. Tai tiesa, nes atmesti prieštaravimus dar nereikia juos išspręsti. Kad susiduriame su ortodoksiniu mąstymu, nėra paslaptis. Nesvarbu, kokią gyvenimo ar veiklos plotmę imsime, ortodoksai reiškiasi visur. Kas iki šiol darė didžiausią poveikį lietuvių politiniam galvojimui? Ortodoksai, tiek išeivijoje, tiek krašte. Išeivijos ortodoksai sutaria su ultrapatriotais, kurie šiandieninėje Lietuvoje nemato nieko gero ir kurie visus komunistus nurašo kaip tautos išdavikus. Krašte gyvuoja kito plauko ortodoksai – tai ultrapartiečiai, kurie vadovaujasi stalinistine logika ir visus išeivius nurašo kaip fašistus. Šie ortodoksų tipai, nors mojuoja skirtingais šūkais, yra panašūs savo laikysena. Jie niekada neanalizuoja situacijos, tik klasifikuoja ją pagal savo šūkius. Paprastai jie laiko save principingais aiškios linijos atstovais, tačiau tas jų „principingumas“ ir „aiškumas“ yra tik intelektualinio nepajėgumo giliau pažvelgti į tikrovę priedanga. Šios dvi ortodoksų rūšys yra kraštutinybės, kurių lietuviai, kaip ir kitos tautos, negali išvengti. Būtų klaida manyti, kad kraštutiniai ortodoksai sudaro daugumą. Kaip viena, taip ir kita kraštutinybė yra išimtis, patvirtinanti taisyklę, kad tautos daugumą sudaro žmonės, nepuolantys į kraštutinumus.

Antrojo varianto šalininkai mano, kad visus prieštaravimus reikia išanalizuoti ir išvesti dėsnius, kuriais būtų galima vadovautis kovojant už savuosius idealus. Visais laikais Lietuvos tikrovė buvo prieštaringa, bet niekada tie prieštaravimai nebuvo tokie dramatiški ir gilūs kaip šio amžiaus antrojoje pusėje. Šiuos prieštaravimus sukėlė, viena vertus, pasaulyje vykstanti technologinė revoliucija, antra vertus, radikalūs socialinės struktūros pakeitimai. Kad tiek krašte, tiek išeivijoje esama lietuvių, kurie mato prieštaravimus ir mėgina juos spręsti iš rytdienos perspektyvos, nėra abejonių. Jie nemėgina tos prieštaravimų kupinos tikrovės pakeisti mitais ir iliuzijomis, tautos reikalus jie iškelia aukščiau partijų ir „aiškios linijos“, jų gyvenimo turinį lemia pareiga kraštui. Bet ar tautos dauguma pasisakys už tokią laikyseną? To turėtume trokšti visa širdimi.

III

Nereikėtų stebėtis, kad išeivijos santykis su kraštu irgi prieštaringas. Pagrindinis argumentas prieš tokių ryšių palaikymą yra tai, kad okupantas leidžia juos palaikyti, ir, žinoma, ne iš meilės mūsų kraštui, o grynai politiniais išskaičiavimais. Kai kas net mano, kad tuo siekiama suskaldyti išeiviją. Kad okupantas turi užkulisinių minčių ir kad jis labai norėtų matyti išeiviją suskaldytą, galime laikyti faktu, kuris nereikalauja tolesnių diskusijų. Tačiau kodėl slapti okupanto planai turėtų atbaidyti mus nuo pareigos palaikyti ryšius su savo kraštu? Okupantas turi savo planus, o mes privalome turėti savo. Politika yra žaidimas, ir tą žaidimą laimėtas, kuris moka gudriau ir sau naudingiau pasinaudoti susiklosčiusia situacija. Be to, nepamirškime, kad santykių palaikymas yra tik priemonė, o ne tikslas. Mūsų tikslas – kad lietuviai, krašte ir išeivijoje, būtų tautiniu požiūriu sąmoningi, kultūrinio požiūriu pajėgūs ir politiškai nepriklausomi.

Šiandien okupantas daro viską, kad iš lietuvių sąmonės išrautų tautinės filosofijos principus, kuriuos formavo atgimimo vadai ir kuriais gyveno nepriklausoma Lietuva. Aišku, daugelio sąmonėje tie principai yra daugiau ar mažiau dar gyvi, bet yra nemažai tokių, kurie jais jau nebegyvena. Didelė atsakomybė už tai tenka lietuvių komunistams, kurie, pataikaudami okupantui, diskredituoja savo tautos laisvės aspiracijas. Lietuvių tautos kovą už nepriklausomybę jie tapatina su buržuazinės klasės interesais, nors Lietuvos atgimimo istorija aiškiai rodo, kad už tai pirmiausia kovojo liaudis ir iš liaudies kilę vadai. Net remdamasis marksistine sociologija niekas negalėtų lietuvių tautos kovą už laisvę rimtai interpretuoti pagal klasių kovos kategorijas. O tie, kurie nori pasilaikyti klasių kovos mitą, turėtų žinoti, kad tada buvo tik dvi klasės: rusas prislėgėjas ir prislėgtasis lietuvis. Tokia pati padėtis susiklostė ir dabar. Kai kalba pasisuka Lietuvos nepriklausomybės puse, daugelis lietuvių komunistų gina *status quo*. Aišku, vieni tą daro iš baimės, kiti iš oportunizmo, bet nematau, kad kas nors galėtų tai daryti iš įsitikinimo. Reikėtų būti apgailėtinais naiviam, kad tikėtum komunizmo

internacionalumu. Mūsų laikų istorija aiškiai rodo, kad tai ne kas kita, o rusiškasis imperializmas su komunistine priedanga. Kai lietuvių komunistai, nesakau, kad visi, vergiškai pataikauja Maskvai, jie išduoda internacionalinius komunizmo principus, o kartu kompromituoja savo tautos laisvės ir nepriklausomybės idealus. Jei lietuviai pasitenkins tam tikra kultūrine laisve, kurią galima pavadinti folklorinės kultūros laisve, jei jaunoji karta apsipras su sovietiniu konformizmu, tautos ateitis bus tamsi ir be vilties. Tačiau apsilenktume su tiesa, jei manytume, kad visiems lietuvių komunistams nė kiek nerūpi tautinė sąmonė. Jeigu jiems tai neaktualu, tada sunku suprasti ir paaiškinti, kodėl jie rūpinasi lietuviškų mokyklų statymu, Vilniaus krašto atletuvinimu, liaudies kultūra, kuri reiškiasi ansamblių ir saviveiklos formomis, mūsų klasikos leidyba. Ar tai nėra istorinė likimo ironija, kad už tautos egzistenciją šiandien turi kovoti tie, kuriems nepriklausomybės metais vieta buvo kalėjimuose ar darbo stovyklose ir kuriuos išeivijos ortodoksai vadina tautos išdavikais?

Ar išeivija gali daryti kokią nors įtaką tautinės sąmonės palaikymui krašte? Aišku, kalbėti apie tiesioginę poveikį dabartinėmis sąlygomis nėra prasmės, bet galima stengtis daryti netiesioginę įtaką. Iki šiol apsiribojome radikalia kritika visko, kas daroma Lietuvoje. Būtų daug geriau, jei mūsų kritika įgautų pozityvų pobūdį. Mes, išeiviai, nuolatos kartojame, kad pagrindinis uždavinys yra atkurti šalies nepriklausomybę. Tačiau krašte gyvenantys lietuviai dabar susiduria su klausimu, kaip apskritai išlaikyti lietuviybę milžiniško sovietizacijos spaudimo sąlygomis. Ar mes pozityviai prisidedame prie šito klausimo sprendimo? Neatrodo, ir nereikėtų tuo stebėtis. Mes laikome save idealistais. Mes iš tikrųjų matome tik idealus, o ne konkrečias problemas. Tačiau seniai laikas, užuot linksniavus idealus, spręsti tuos klausimus, kuriuos kelia dabartis.

Lietuvių tauta susiduria su kultūrine priespauda, kuri Vakaruose paprastai vadinama kultūriniu kolonializmu. Retas kas taip tiksliai suvokė rusiškąją kultūrinės plotmės kolonializmą kaip T. S. Eliotas: „Kadangi Sovietų Rusija turi subordinuoti kultūrą politinei teorijai, tai jos imperializmo sėkmė, atrodo, turėtų

sukelti tautos, išpuoselėjusios šią politinę teoriją, pranašumo jausmą. Tikėtina, kad tiek pat ilgai, kiek ilgai laikysis rusų imperija, susidursime ir su maskoliškosios kultūros dominavimu, o jai subordinuotos rasės išliks ne kaip tautos su savita kultūra, o tik kaip žemesnė kasta. Kad ir kaip būtų, rusai yra pirmoji moderni tauta, kuri kultūrą sąmoningai kreipia politine linkme ir visais būdais slopina kultūrą tų tautų, kurias nori pavergti.“²

Kad taip iš tikrųjų yra, rodo šių dienų gyvenimas Lietuvoje. Nuslopinti lietuvių kultūrą rusai stengiasi pasitelkdami radiją ir televiziją, kurie perduoda ištisas programas tik rusų kalba, kiną – filmai irgi paprastai rodomi tik rusų kalba, be lietuviškų titrų, spaudą, turinčią vergiškai ginti rusiškojo imperializmo užmojus Lietuvoje, antireliginę propagandą ir antireliginius veiksmus – mūsų tautos šventovės uždaromos arba griunamos. Kai tą žinome, turime pagrindą klausti, ar raudonųjų carų kolonializmas nėra pavojingesnis už tą, kurį diegė baltieji carai? Kartu turime suvokti, kad šiandien, kaip niekada anksčiau, kraštui reikia išeivijos atskirai ir Vakarų apskritai paramos grynai kultūriniais sumetimais. Kad ir ką apie save ir savo kūrybą manytų patys lietuvių menininkai, viena aišku – išsiveržti iš sovietinio geto jiems nėra lengva. Būti kūrėju reiškia be išlygų pasisakyti už laisvę, nes tik laisvėje įmanoma kurti. Kiekvienas getas yra laisvės, o kartu ir kūrybos, priešas. Jei lietuvių kūrėjai nori išlikti kūrybiškai pajėgūs, jie turi išsiveržti iš sovietinio geto. Tam pasiekti yra tik vienas kelias – ryšiai su Vakarais. Mūsų kūrėjai išeivijoje taip pat neturėtų bijoti ryšių su Lietuvos menininkais. Kaip techniškai tuos ryšius palaikyti, – kiekvieno asmeninis reikalas. Nemanau, kad šiai sričiai reikėtų sudaryti „penkmečio“ planą ar kliautis mūsų politinių veiksmų gairėmis.

Ko gero, prieš išeivijos ryšius su Lietuva niekas nepasisako stipriau už mūsų politinius veiksmus, kurie kraštą vertina politiniais terminais ir mato jame vien okupantus. Kad su jais neįmanoma turėti jokių ryšių, visiems savaime aišku. Bet krašte taip pat yra ir lietuvių komunistų. Nors jų galia labai ribota, bet tautos likimą jie lemia tikrai daugiau negu išeivijos politiniai

veiksniai. Oficialioji išeivijos laikysena lietuvių komunistų atžvilgiu rodo mūsų politinio galvojimo silpnumą, o jo priežastys yra psichologinės. Mes viliamės, kad tai, kas mums nepriimtina, apskritai neegzistuoja. Komunistinis režimas mums nepriimtinas, todėl savo politinį galvojimą grindžiame prielaida, tarsi jis apskritai neegzistuoja. O kuriam galui palaikyti ryšius su tuo, kas neegzistuoja? Tai yra viena iš priežasčių, kodėl per ketvirtį amžiaus savo santykio su lietuvių komunistais mes nepajėgėme ne tik nustatyti, bet ir jo suvokti. Lietuvių komunistai yra tikrovė, ir būtų klaida ją ignoruoti. Mes labai dažnai keikiame rusiškąjį imperializmą ir žodžiais skelbiame jam karą. Bet lietuvių komunistai susiduria su juo tiesiogiai. Jie nuolatos patiria, kaip brutaliai okupantas neigia mūsų tautos prigimtinę teisę būti savo krašto šeimininke. Nors yra lietuvių komunistų, kurie parsiduoda ir savo tautą parduoda okupantui, bet yra ir tokių, kurie geriau už Deaną Achesoną mato, kad komunizmas – tai tik „rusiškojo imperializmo ieties smaigalys“. Kaip visų okupuotų kraštų vietinės „valdžios“, taip ir lietuvių komunistų padėtis yra nepavydėtina. Šiame kontekste vėl priminsiu T. S. Eliotą: „Naujausias, t. y. Rusijos, imperializmo tipas yra galbūt pats išradingiausias ir geriausiai apskaičiuotas klestėti mūsų laikais. Rusiškoji imperija, atrodo, apdairiai vengia ankstesnėms imperijoms būdingų silpnybių: ji yra negailestingesnė pavergtosioms tautoms ir sumaniau manipuliuoja jų tuštybe... Leidžia, kaip įtariu, kad respublikos ir sateitinės valstybės susidarytų tam tikro savarankiškumo iliuziją, nors tikroji galia ateina iš Maskvos. Ši iliuzija iškart išblėsta, kai respublika staiga begėdiškai padaroma provincija ar kolonija, bet vis tiek paliekama jos kultūra siaurąja to žodžio prasme, kaip kažkas spalvingo, nekeliančio pavojaus, nes atskirto nuo kultūros visumos, – tai kalba ir literatūra, vietinis menas ir papročiai.“³

Kad visa valdžia ateina iš Maskvos, turbūt lietuvių komunistams savaime aišku. Turėtų būti ir mums savaime aišku, kad dabartinėmis sąlygomis niekas kitas, išskyrus juos, negali pasipriešinti tos valdžios užmačioms.

Visi gerai žinome, kad lietuviškąją tikrovę krašte kausto nelaisvė, baimė ir tylą. Lietuviai turi ne tik pakelti okupacijos jungą, jiems tenka ne tik gyventi baimėje, bet ir priimti visa tai jie turi tylėdami. Lietuvius, kurie išdrįsta ginti savo prigimtines teises, kurie ryžtasi kovoti už savo tautos laisvę, okupantas apšaukia fašistais, nacionalistais ir šovinistais. Teko skaityti spaudoje, kad Latvijos, Armėnijos ir Lietuvos KP sekretoriai Maskvoje turėjo prisipažinti ir atgailauti, kad jų kraštai pasiduoda nacionalizmo erezijai. O okupantas, įsiveržęs į lietuvių namus, išplėšęs jų turtą, išžudęs ir ištrėmęs artimuosius, yra didysis „demokratas“, „taikos“ nešėjas ir internacionalistas! Ar tai ne šurpi likimo ironija? Kad viskas taip klostosi, iš dalies esame kalti ir mes, išeiviai. Per ketvirtį šimtmečio nepajėgėme Lietuvos bylos tinkamai pristatyti pasaulio opinijai, nepaisant to, kad išeivija, kaip minėjau, niekada nebuvo intelektualiai ir materialiai tokia stipri, niekada neturėjo tiek politinių veiksmų ir partijų kaip dabar. Bet ar verta stebėtis, kodėl to nepadarėme? Juk pirmiausia mums reikia pinigų paminklams statyti, visokiems kongresams ir operoms rengti. O kai reikia lietuvių tautos bylą pristatyti pasaulio opinijai, skundžiamės, kad pinigų nėra. Veiksmų laikysena nė kiek ne geresnė. Dešimt metų jie ginčijosi, kas sudarys naująjį kabinetą. Kitus dešimt metų ilsėjosi po žūtbūtinės kovos. O kiek čia beliko gyventi, juk dar reikės ir memuarus rašyti...

Iš tikrųjų, kai žvelgiame į pastaruosius dešimtmečius, matome, kad tautinėje plotmėje išeiviai pasiekė nemažai, išvartyta įspūdinga kultūrinė vaga, bet politinėje arenoje, be garsių ginčų ir dar garsesnių kolonijų, mes neatlikome savo pareigos: lietuvių tautos byla nėra tinkamai pristatyta pasaulio opinijai. Jei to nepajėgiame padaryti, turėtume rimtai suabejoti, ar apskritai suprantame savo paskirtį. ■

¹ André Malraux, *Les Conquérants, Postface*, 1949.

² T. S. Eliot, *Christianity and Culture, A Harvest Book*, 1949, p. 169.

³ Ten pat, p. 168.

NEKOMPETENCIJOS KULTAS*

XII

Svajonė

Kokiais gi vaistais būtų galima pagydyti šį moralinį ir intelektualinį mūsų dienų negalavimą, kurį pavadiname nekompetencijos kultu? Kaip galėtume išvengti povandeningų rifų, gresiančių demokratiniam režimui? Tikriausiai jau supratote, kad aš jokių receptų nesūliau. Mat ši liga yra iš tų, kurios gali tik savaime praeiti, nes ligonis vaikšto aukštai iškėlęs galvą, didžiuodamasis ja, nelyg elgeta savo margu krepšiu.

Ponas Fouillée laikraštyje *Revue des deux mondes* (1909 m. lapkričio 15 d.) siūlo įsteigti aukštuosius elito rūmus, kurių nariai būtų pačių kompetentingiausių bendrijų – teismų tarybos, armijos, universiteto, prekybos rūmų ir kt. – atstovai.

Būtų puiku, jeigu demokratai su tuo sutiktų, bet tokio mis bendrijomis jie ypač nepasitiki, nes jos, susibūrusios kompetencijos pagrindu, laikomos iš esmės aristokratiškomis.

Ponas Fouillée nesusilaiko ir nuo siūlymo, kad valstybė aktyviau kištųsi į visuomenės gyvenimą, pavyzdžiui, skatina kovoti su alkoholizmu, su azartiniais lošimais, su pornografija, – tada sutvirtės visuomenės moralė. Deja, tokie pasiūlymai kai kam atrodo reakcingi, mat jie buvo jau 1873 m. įtraukti į „moralinės tvarkos“ programą, be to, demokratinė valstybė nepajėgtų atsisakyti to, kieno sąskaita ji gyvuoja, – juk visos tos blogybės yra ir solidus pajamų šaltinis. O demokratinis valdymas – su tuo sutinka ir nuoseklūs demokratijos šalininkai – kainuoja ištis nepigiai.

Demokratija buvo kuriama viliantis, kad bus remiamasi ekonominiais faktoriais, dažnai netgi ketinta tai daryti. Tačiau demokratinė valdžia visada krypta bankroto link,

nes jai, labiau nei kam kitam, reikia, kad būtų kuo daugiau šalininkų ir kuo mažiau nepatenkintų. Šalininkus ji turi pamaloninti, o priešininkus – nuginkluoti arba papirkti.

Demokratijai ir seniau, ir dabar nuolat vaidenasi tiro nas, kuris bet kada gali apsireikšti. Baimindamasi tirono, kuris gali ateiti remiamas energingos mažumos, demokratija siekia užsitikrinti didžiosios daugumos palaikymą, todėl žada apipilti ją visokiomis malonėmis. O kad nuviliotų nuo galimo tirono tuos, kurie yra nepatenkinti ir norės jį paremti, ji turi tik vieną būdą – papirkti juos bet kokia kaina.

Žinoma, tam reikia labai didelių pinigų. Demokratija norėtų nulupti devynis turtuolių kailius, bet jų yra mažai ir valdžiai iš to nedaug naudos. Kur kas daugiau pajamų demokratinė valdžia gauna pataikaudama ydoms, nes jų turi dauguma žmonių. Todėl ir suteikiamos lengvatos įvairiems „kabaretams“. Uždaryti kabaretą tapo daug pavojingiau, negu uždaryti bažnyčią, teigia Fouillée. Pasak jo, lėšų stygius pateisina demokratijos pakantumą net viešnamiams ir pornografinė literatūrai, jeigu tik galima juos apmokestinti, nes ten sukasi didžiuliai pinigai. Demokratams tikrai nelabai rūpi moralė, svarbiausia, kad šios sferos tvarkingai mokėtų mokesčius. Geriau jau moralinė negu finansinė krizė.

Dar ponas Fouillée teigia, kad reforma turėtų ateiti iš viršaus, o ne iš apačios. Iš viršaus, o ne iš apačios, turėtų prasidėti ir sąjūdis už visuomenės atgimimą.

Argi galėtų būti geriau? Bet kaip tą įgyvendinti? Juk viskas priklauso nuo liaudies valios. Kas galėtų paveikti liaudį, jeigu ne ji pati? Jei viskas iš tikrųjų priklauso nuo liaudies, ar gali būti dar kokia nors jėga, išskyrus tą, kuri glūdi pačios liaudies gelmėse? Šiuo atveju prieš mus – kadangi kalbamės su filosofu, galime pasinaudoti ir filosofijos terminu, – *kinesis akintos* (gr.), nejudantis judintojas, kuris pats yra judėjimo šaltinis, negaunantis impulso iš niekur kitur.

* Tęsinys iš nr. 6 (Pabaiga).

Yra paprastas pagrindas, netgi, sakyčiau, prietaras – kompetencija. Bet žmonėms tiesiog nebeatrodo, kad vienu ar kitu darbu turėtų užsiimti ar būti tam išrenkamas geriausiai tą sritį išmanantis žmogus. To pakanka, kad prasta padėtis pasidarytų nebeatvaisoma. Tai padėtis be išeities.

Nietzsche'io demokratija kėlė siaubą. Tačiau, kaip ir visi energingi, neabejingi pesimistai, jis mėgo kartoti: „Yra pesimistų balių ir susitaikėlių, mes – ne tokie.“ O kadangi jis tikrai nenorėjo toks būti, kartais pažvelgdavo į demokratiją ir palankiau: „Susidėjęs su liaudimi, kurios išvengti vis tiek neįmanoma, pasijuntu lyg miške tarp galingų ir sveikų medžių.“ Šis teiginys tarsi prieštarauja tam, ką jis yra sakęs apie žmonių „bandą“ ir „palaidą balą“. Tačiau visų šių posakių esmė viena – tai reiškia, kad instinktai yra jėga, ir juos įdomu stebėti kaip bet kurią kitą jėgą. Toji jėga niekada nesnaudžia, ji – gyvenimo pagrindas, pirminė jo priežastis.

Gal taip ir yra, bet dar reikėtų tai įrodyti. Minios jėga glūdi masiškume ir įsitikinime, kad viską lemia kiekybė. Suprantama, kiekybė atlieka tam tikrą vaidmenį, bet jokių realių galių niekam atskirai ji nesuteikia. Veiksmingų galių visada turi tas, kas turi planą, – kas jį sugalvoja, juo vadovaujasi, už jį agituoja ir daro viską, kad jį įgyvendintų. Jeigu tokio plano nėra, jeigu jis neveikia arba yra neefektyvus, minia negauna impulso veiksmui. Šią mintį derėtų išplėtoti.

Nietzsche kartais svarstydavo klausimą, ar nevertėtų pripažinti, kad masės turi teisę siekti savo idealo, kurį sudaro keletas pakopų. Gal nederėtų drausti, kad masės ieškotų savos tiesos, formuotų savas gyvybiškai svarbias pažiūras? Gal vertėtų pripažinti jų teisę tas pažiūras turėti? Juk dauguma – tai visuomenės pamatas, o be pamatų jokio rūmo nepastatysi. Todėl ir reikia, kad masės būtų laimingos. Apsišarvuokime kantrybę. Susitaisykime su tuo, kad maištaujantys vergai šeiminkauja rūmuose ir mėgaujasi savo susikurtomis iliuzijomis...

Įgimtas Nietzsche's aristokratizmas vertė jį nuolatos grįžti prie šios minties – demokratinį režimą jis vertino kaip laikiną nuosmukį ir būtiną sąlygą, kad aristokratija sugrįžtų prie valdžios vairo: „Aukštoji kultūra gali būti statoma pakankamai dideliame žemės plote ant sveikų ir sutelktų vidutinybės pamatų.“ (Tai parašyta 1887 m.,

dar dešimčia metų anksčiau Nietzsche kalbėjo, kad būtina sąlyga Graikijos ir Romos kultūroms susikurti buvo vergovė.) Taigi peršasi išvada, kad laikinas, bet labai ilgai taikytinas, būdas yra rūpinimasis silpnesniaisiais visuomenės nariais, pirmiausia reikia sukurti plačius pamatus, nes tik ant jų įmanoma išugdyti stiprių žmonių padermę. „Rūpinimasis smulkiaisiais europiečiais yra didingas procesas, kuris turėtų būti nepertraukiamas. Jį reikia atlikti kuo rūpestingiau. Tik nuo to priklauso, kaip greitai atsiras sąlygos stipresnei padermei, kuri apšiai turės tokių savybių, kurių visiškai neturi išgverusi šiandienos žmonių padermė, – tai valia, atsakomybės jausmas, užtikrintumas, gebėjimas siekti tikslo...“

Vis dėlto sunku patikėti, kad iš vidutinybių, kurių nuolatos daugėja (Nietzsche tą puikiai suvokė), kažkokiu natūraliu ar dirbtiniu būdu galėtų atsirasti nauja padermė – elitas. Kaip pavyzdį jis pateikia protėvių atžvilgiu gana nepagarbią Renano teoriją, kuria šis aiškino savo genialumo priežastis: „Daugybė tamsių mano protėvių kartų sutaupė man proto jėgą...“ Nietzsche's dienoraštyje randame keletą padrikų apmąstymų, kurie vis dėlto nušviečia problemos esmę: „Neprotinga būtų manyti, kad žemesnių vertybių pergalė priešinga biologinei prigimčiai. Kaip tik atvirkščiai – biologinė būtinybė išsaugoti patį žmogaus tipą diktuoja, kad kartais turi įsivyrėti silpnesni ir net nevisaverčiai individai. Jeigu taip nebūtų, žmogus, ko gero, jau būtų išnykęs nuo žemės paviršiaus. Tipo iškilimas pavojingas rūšies išlikimui apskritai. Kodėl? Todėl, kad stiprios padermės yra labai netaupios, linkusios be atodairos eikvoti išteklius. O gamtoje, matyt, esama tam tikros ekonomijos.“

Iš to galima numanyti, kad Nietzsche labiau pasitikėjo ne žmogumi, o gamta. Savotiška *medicatriae naturae* (gydancia gamtos jėga). Atsipalaiduodama, susmulkėdama, žmonių padermę taupo, kaupia jėgas, leidžia sau atsikvėpti. Manoma, kad intelektualinės ir moralinės energijos kiekis visuomenėje yra nekintamas dydis. Jei taip, tai visiškai suprantama, kad padermė, pakludama šiam principui, kaupia atsargas, kurios kada nors persikūnys į elitą. Kiekviena padermė nešioja savyje elito sėklą. Ateis laikas, ir ji pagimdys aristokratiją, kuri bus pakankamai stipri, kad pakeltų valdžios našlą.

Nietzsche's raštuose galime aptikti ir dar vieną idėją, veikiausiai perimtą iš Schopenhauerio, – tai Didžiojo Apgaviko idėja. Esą, kažkas nuolat vedžioja žmoniją už nosies ir verčia daryti tai, kas teikia jam malonumą. Tačiau, jeigu žmonija numanytų viso to pasekmes, jokių būdų nebūtų tokia patikli. Žinoma, ypač griežtas jėgų taupymas gali padėti sukaupti jų rezervą, bet dar labiau tikėtina, kad toks susilaikymas baigsis anemija. Ar tai, kad atsisakoma pripažinti jau subrendusį elitą ir vengiama jį įteisinti, nėra dar vienas Didžiojo Apgaviko triukas, ir netgi labai pavojingas? Kas galėtų garantuoti, kad Didysis Apgavikas nerengia pražūties tiems, kurie nedrįsta paimti likimo į savo rankas?

Nesigilinant į metafiziką, norėtusi patarti daugybei mus supančių garbėtroškų: „Geriausias būdas pasirodyti – ne atkreipti į save dėmesio.“ Pasak Nietzsche's, tai ir yra tikroji filosofija, tinkama ir tautoms, ir pavieniams žmonėms. Norėdama pelnyti didybę, liaudis pirmiau turėtų mokytis kuklumo. Tiesa, šiuo klausimu turiu ir šiek tiek abejonių. Vis dėlto sunku surasti kokią nors protingą priežastį, dėl kurios nuolat kultivuojamas silpnumas staiga virstų stiprybe. Nei Graikijos, nei Romos istorijoje nerandame tai patvirtinančių pavyzdžių. Nei Atėnų demokratija, nei Cezario laikų Romos aristokratija neatsirado iš kokio nors ilgo vertybių kaupimo.

Yra sakoma, kad joms pritrūko laiko, bet aš manau, kad laikas čia niekuo dėtas.

O gal geriau būtų buvę apriboti demokratiją, užuot abejingai žiūrėjus, kaip išibėgėja žlugimo procesas, ir tuščiai tikintis, neva jis baigsis atgimimu? Šiaip ar taip, tai būtų natūraliau ir neprasilenktų su pareigos jausmu.

Sakydamas „apriboti demokratiją“, turiu omeny, kad ji pati turi apsiriboti, nes, kam nors apribojus ją iš šalies, žmonių sąmonėje niekas nepasikeis. Reikia surasti būdą, kaip įtikinti demokratiją, kad ji per daug nepasitikėtų savimi. Žinoma, demokratai palaikys tai įžūlumu, tačiau nieko geresnio negaliu sugalvoti, nes visi kiti bandymai kaskart baigdavosi nesėkme.

Dar kartą priminsiu, kad režimai žlunga ir tada, kai išduoda savo principus, ir tada, kai jais piktnaudžiauja – ši tiesa sena kaip pasaulis. Išduodamas principus, režimas griauja savo pamatus. Piktnaudžiaudamas jais, žlunga to-

dėl, kad nėra tokių principų, kurie tikėtų visiems gyvenimo atvejams, o juos pritaikius daugiau neberekėtų rūpintis socialinio mechanizmo veiksmingumu.

Iš ko kyla valdymo principas? Juk ne iš nieko, bet iš to, kas, anot Montesquieu, „priverčia jį atsirasti“, o „priverčia jį atsirasti žmonių aistros“. Tačiau akivaizdu, kad nei aistringas valdžios siekis, nei toks pats siekis lygybės, paremtos atlaidumu nekompetencijai, nesuteikia režimui nei visavertiškumo, nei galios.

Kompetencijai reikėtų skirti deramą vietą, padaryti ją valstybės dalininke. Ne tam, kad ji turėtų teisę į tą dalį, o todėl, kad be kompetencijos visuomenė tiesiog negali apsieiti. Kompetencija turi reikštis visose srityse – ir techninėje, ir intelektualinėje, ir moralinėje, net jeigu tai apribotų aukščiausią liaudies valdžią ar kirstųsi su lygybės principu.

Liaudžiai gyvybiškai svarbus demokratinis pradas, bet ne mažiau svarbus ir aristokratinis. Demokratinis pradas liaudžiai reikalingas tam, kad ji nesijaustų pasmerkta pasyvumui, kad jaustųsi visuomenės dalimi, netgi esmine dalimi, kad žodžiai „Tauta – tai jūs, apginkite ją“ turėtų prasmę. Antraip visiškai įtikinamai pradės skambėti demagogų pareiškimai: „Kam kovoti už vieną valdžią, nusišautus prieš kitą, jeigu ir viena, ir kita – tas pats velnias?“

Demokratinis pradas valstybėje reikalingas dar ir todėl, kad labai pavojinga nesidomėti liaudimi, nežinoti, ką ji galvoja, ką jaučia, kas ją kankina, ko ji geidžia, dėl ko baiminasi, kokias viltis puoselėja. Tą sužinoti galima tik iš pačios liaudies – todėl reikia suteikti jai tribūną, o ne liepti užsičiaupti.

Tam yra visokių būdų. Liaudis gali turėti savo atstovų rūmus, per kuriuos pareikštų savo nuomonę, turėti plebiscito teisę, jei reikia pakeisti konstituciją ar priimti visai visuomenei svarbius įstatymus. Spaudos, susirinkimų ir organizacijų laisvė yra būtina, bet nepakankama. Reikia, kad liaudis galėtų pareikšti valdžiai savo lūkesčius ir daryti jai spaudimą, o valdžia privalo įsiklausyti į liaudies nuomonę. Bet tautai ir valdžiai ne mažiau būtinas ir aristokratinis pradas, kad liaudies neužvaldytų chaosas ir nepasiglemžtų to, kas yra aišku ir stabilu, kad tikslumas nepaskęstų miglose, o kaprizai ir blaškymasis netrukdytų judėti pasirinkta kryptimi.

Aristokratija paprastai atsiranda istoriškai, ir tokia aristokratija tikrai nėra bloga. Taip, tai daugiau ar mažiau uždara kasta, sauganti tradiciją. Ji geriau už bet kokią įstatymą saugo visa tai, kas tautos dvasioje gyva, gyvybinga ir vaisinga. Tačiau pasitaiko, kad istorija nesukuria aristokratijos arba ši dėl kokios nors priežasties žūsta, – tada liaudis turi ją išsiugdyti. Tokiu atveju demokratinis režimas privalo kultivuoti ir branginti tokius dalykus, kaip dėkingumas už suteiktas paslaugas tiems, kurie jas suteikė ir jų palikuonims, pagarba žmonėms, gerai išmanantiems vienos ar kitos srities reikalus, pagarba renkamojo į bet kurias pareigas dorybėms, nesvarbu, kokioje srityje jis darbuotųsi.

Visa tai būtina, kad galėtume dalyvauti valdyme, įstengtume adaptuotis prie socialinės aplinkos, prie visuomenės struktūros ir funkcijų. Tada demokratija tampa veiksminga visuomenėje, iš kurios kyla. Anot Stuardo Millio, „kvalifikuotos demokratijos nebus, jeigu nepripažinsime, kad darbas, reikalaujantis tam tikros kvalifikacijos, turi būti patikėtas tik tiems, kurie ją turi.“

Tai reiškia, kad ir dabar, ir visada – net socialistinio režimo sąlygomis (o jame aristokratija taip pat yra, gal net gausesnė), esmingai svarbu sukurti tam tikrą demokratinio ir aristokratinio pradų derinį. Taigi Aristotelis visada liks teisingas, nors gyveno neatmenamais laikais. Jis savo akimis matė, kaip atsirado ir žlugo apie pusantro šimto įvairiausių režimų.

Suprantama, pats jis buvo aristokratas, tačiau, kalbėdamas ir apie Lakedemoną, kurio nemėgo, ir apie Kartaginą, ir svarstydamas abstrakčiai, jis daro išvadą, kad geriausias režimas – mišrus. „Yra būdas suderinti demokratijos ir aristokratijos elementus. Reikia padaryti taip, kad ir minia, ir iškilieji piliečiai būtų patenkinti. Lygi teisė visiems tapti valdininkais – demokratinis principas. Teisė užimti aukščiausias pareigybes tiems, kurie jų verti, – aristokratinis principas.“

Būtent jų mišinys garantuoja geriausią valstybės sąrangą. Bet tai nereiškia, kad pakaktų tuos skirtingos prigimties elementus sumesti krūvon, – taip greitai galima išprovokuoti skirtingų pozicijų konfliktą. Pasakiau „mišinys“, bet čia labiau tiktų žodis „derinys“. Demokratinis ir aristokratinis pradai turi būti suderinti.

Kokiu būdu? Jau užsiminiau apie tai ir galiu pakartoti. Tauta sveika tada, kai aristokratai myli liaudį, o liaudis yra aristokratiška. Tauta, kurios aristokratija aristokratiška, o liaudis demokratiška, yra pasmerkta pražūčiai. Mat tokiu atveju labai lengva sąvoką „liaudis“ pakeisti sąvoka „klasė“.

Montesquieu žavėjosi atėniečiais ir romėnais štai dėl kokios priežasties: yra žinoma, kad liaudis Romoje išsikovojo teisę skirti plebėjus į aukščiausias pareigas, bet niekada šia teise nepasinaudojo. Taip pat buvo ir Atėnuose – nors pagal Aristido įstatymą pareigybes galėjo užimti visų luomų atstovai, Ksenofontas liudija, kad į garbingas pareigybes, galinčias išvaduoti nuo ūkinių rūpesčių, niekada nepretendavo žemesniųjų sluoksnių atstovai.

Taigi, sveika tauta yra ta, kurios prastuomenė aristokratiška, o aristokratija mėgsta paprastumą. Romėnų pavyzdys rodo, ko galima pasiekti, kai tauta penkis šimtus metų yra susitelkusi į sveiką socialinį organizmą.

Kurį laiką maniau, kad formulę „liaudis aristokratiška, o aristokratija demokratiška“ sugalvojau aš. Todėl didžiai nustebau aptikęs šią Aristotelio ištrauką: „Kai kuriuose miestuose oligarchai duoda tokią priesaiką: „Prisiekiu, kad visada būsiu liaudies priešas ir visokeriopai jai kenksiu.“ Vis dėlto bent jau žodžiais derėtų išpažinti priešingus įsitikinimus... Tokią pat klaidą daro ir demokratai. Politiniai demagogai, kovodami su turtingaisiais, dalija valstybę į dvi priešingas stovyklas. Bet demokratinėje valstybėje valdžia kaip tik turėtų apsimesti, kad palaiko turtinguosius, o oligarchinėje santvarkoje oligarchai turėtų apsimesti, kad veikia liaudies labui.“

Gaila, bet, Aristotelio manymu, demokratai negalėtų nuoširdžiai ginti turtingųjų, o oligarchai – veikti liaudies labui. Tačiau jis, kaip ir Machiaveli's, suprato, kad tik toks elgesys gali išsaugoti taiką ir santarvę valstybės viduje.

Bet ir tai dar ne viskas. Aristokratai turėtų ne tik apsimesti, o ir iš tikrųjų mylėti liaudį. Mylėti kaip savo atramą. O demokratai turėtų ne tik vaizduoti aristokratų, bet ir iš tikrųjų tokiais tapti, jeigu nori būti liaudies vadovai.

Dabartinei valstybei trūksta to, kas kartais vadinama sinergija. Žinoma, tarp partijų negali būti jokių tarpusavio paslaugų, ištikimybės garantijų ir bendrų veiksmų,

nebent tik iš didelio reikalo. O visuomenėje sinergija turėtų būti tokia pat kaip šeimoje. Šeimynykščių nesantaika žlugdo šeimą, piliečių susipriešinimas griaua valstybę.

Šiame veikale neketinau kalbėti apie monarchiją, vis dėlto viena mintis nepakenks. Monarchija buvo stipri tada, kai ir aristokratijos, ir liaudies palankumas jai susiliedavo į sinergetinę vienovę. Kai du yra ištikimi trečiam, jie ištikimi ir vienas kitam. Du geismai tampa vienu. *Eadem velle, eadem nolle amititia est* (Geisti ir negeisti to paties reiškia draugauti).

Tai tiesa ne tik monarchijos, bet ir Tėvynės apskritai atžvilgiu. Susieti skirtingų visuomenės grupių valios jėgas ir sukurti sinergiją – štai ko labiausiai reikia Tėvynei. Reikia, kad eiliniai šio pasaulio mažutėliai mylėtų Tėvynę jos didžiųjų vyrų asmenyje, o šie savo ruožtu mylėtų ją taip, tarsi ji glūdėtų kiekvieno mažutėlio širdyje. Tada ir vieni, ir kiti geis arba negeis to paties. *Amititia sit!* (Įsiviešpataus bičiulystė). ■

Išvertė Petras SAVICKIS

Émile'o Faguet testas demokratijos kompetencijai nustatyti

Nors studija „Nekompetencijos kultas“ parašyta beveik prieš šimtą metų, tačiau realijos, apie kurias kalbama, mūsų dienų skaitytojams irgi skaudžiai pažįstamos. Ne veltui šiuolaikiniai komentatoriai pataria „Nekompetencijos kultą“ skaityti atsivertus šios dienos laikraštį, kuriame neabejotinai bus autoriaus teiginius iliustruojančių pavyzdžių.

Istorikas ir literatūros kritikas, Prancūzų akademijos (*Académie française*) narys (1900), Garbės legiono ordino kavalierius Émile'is Faguet, išgarsėjęs prancūzų literatūros istorijos veikalais (monografijos apie G. Flaubert'ą, A. Cheniną, E. Zola, *Prancūzų literatūros istorija nuo XVI a. iki mūsų dienų*, studija apie J. J. Rousseau gyvenimą) ir politinėmis esė (*Politikai ir moralistai*, 1891–1899, *Liberalizmas*, 1902, *Antiklerikalizmas*, 1906, *Socializmas*, 1907, *Pacifizmas*, 1908, *Feminizmas*, 1910), lietuvių skaitytojams iki šiol buvo beveik visiškai nežinomas.

„Nekompetencijos kultas“ įtikinamai atskleidžia, kodėl šlubuoja šiuolaikinė demokratija. Tikriausiai tai ir lėmė tokį didelį susidomėjimą šia studija ir jos autoriumi – internetinėje erdvėje kone visi politologiniai

Faguet veikalai jau prieinami anglų kalba, ir tai įvyko per pastaruosius porą metų. „Nekompetencijos kulto“ autorius nepalieka iliuzijų, neva politinės sistemos negalių kaltininkai – vien netinkami politikai, blogi valdininkai ar netobuli įstatymai, todėl „blogus“ pakeitus „gerais“ ir patobulinus tai, kas netobula, viskas susitvarkys... Priežastis, pasak Faguet, sisteminė – grynų ir primityvaus pavidalo demokratija yra nepalanki kompetencijai ir nuosekliai išstumia ją iš visų viešojo gyvenimo sferų.

Gaila, kad šios įžvalgos pavėlavo pasiekti mus dvidešimčia, o gal ir aštuoniasdešimčia metų. XX a. pradžioje knygą įtariai vertino tie, kurie su visuotiniu balsavimu ir lygybe siejo visuotinės pažangos viltis. Tai iš dalies paaiškina, kodėl knyga, iš pradžių sukėlusi didelį susidomėjimą, greitai nugrimzdo užmarštin. Rusiškojo „Nekompetencijos kulto“ leidimo įžangoje Karenas Svasianas rašo: būtų naivu tikėtis, kad tokią knygą su džiaugsmu skaitys minėto kulto tarnai. Šiandieninė Europa lygiai taip pat linkusi užmaršti ir Oswaldą Spenglerį, nors jo pranašystė apie civilizacijos saulėlydį jau pradeda grėsmingai pildytis.

Angliškojo Faguet knygos vertimo pratarinėje įvertintas ir ypatingas teksto grožis, nulemtas rafinuotos prancūzų prozos tradicijos. Jį perteikti vertime ne visada pavyksta, tačiau, kad ir kokie būtų vertimo trūkumai, jie negali sumenkinti Faguet argumentacijos tikslumo ir įtaigos. Pratarinės autorius Johnas McCay'us pabrėžia, kad šių dienų Anglijoje nekompetencijos kultas reiškiasi kiek kitaip negu Prancūzijoje, bet ligos esmė ta pati – kliuklupsčiavimas prieš skaičius (reitingus ir balsų pasiskirstymą) naikina moralinę kompetenciją, sistema korumpuoja net pačius šviesiausius protus, versdama juos išsižadėti savo įsitikinimų ir meluoti partinės disciplinos dėlei. McCay'us šią išvalgą iliustruoja ryškiais pavyzdžiais iš moderniosios Britų istorijos.

Vis dėlto vien tikslus demokratijos silpnųjų vietų nustatymas pats savaime, ko gero, nebūtų iškėlęs šimto metų senumo knygos iš užmaršties, nes tokių kritinių tekstų yra daug ir jie tiesiog stumia į nevirtį – visi viską žino apie ligą, bet nesiūlo jokių vaistų, geriausiu atveju užsimena tik apie jos simptomų sušvelninimą. Faguet knygoje yra šis tas daugiau. Viena svarbi idėja aptariama paskutiniame knygos skyriuje, pavadintame „Svajonė“. Jame rašoma, kad kiekvienas politinis principas – aristokratinis, demokratinis ar monarchinis, – jeigu jis reiškiasi grynuoju pavidalu, yra pasmerktas išsigimti, gyvybingos būna tik mišrios sistemos, kurios sąmoningai derina įvairius politinius principus, atsižvelgdamos į istoriškai susiformavusias politines tradicijas, piliečių kultūros lygį, konkrečias ekonomines ir socialines aplinkybes. Įvairių politinių principų derinimas daro įmanomą harmoningos visuomenės perspektyvą, pagrįstą visų socialinių grupių sutarimu bendram labui.

Kaip tik šis knygos skyrius vertinamas labai prieštaringai. Pasak Kareno Svasiano, verčiau jau šio skyriaus išvis nebūtų, net ir tokiu apsidraudėlišku pavadinimu kaip „Svajonė“, nes knygos argumentų fone jis atrodo pernelyg nesolidžiai. Filosofas ironiškai klausia, kurgi dabar reikėtų ieškoti tų demofiliškų aristokratų ar aristokratijai palankaus plebso. Ar aristokratai ir yra tie išsipustę princai ir princesės, kurie egzistuoja tik tol, kol yra fotografuojami? Tokią nuomonę diktuoja pati Rusijos patirtis – daug dešimtmečių siautėjusi proletariato

diktatūra sujaukė masinę sąmonę, visuomeninės taikos ir sutarimo idėją pavertė fikcija. (Čia vertėtų klausti, ar mums, lietuviams, du nepriklausomybės dešimtmečiai tarpukariu ir du dabartiniai gyvenimo laisvės sąlygomis dešimtmečiai teikia šiuo atžvilgiu kokių nors pranašumų?)

Angliškojo vertimo pratarinės autorius laikosi kitokios nuomonės negu Svasianas ir teigia, esą Faguet siūlomas modelis realiai egzistavo D. Britanijoje maždaug 70 metų iki pasirodant „Nekompetencijos kultui“. Tikriausiai todėl britų demokratija dar ir dabar laikoma etalonu. Vis dėlto ir ji neišvengė korumpuojančio nekompetencijos kulto, jau nekalbant apie „natūralią“ kapitalo despotiją. Kad ir kaip būtų, visuomenės sinergija, kuri galėtų apsaugoti kompetenciją kaip žmoniškos tvarkos ir tobulėjimo pamatą, McCay'ui neatrodo visiškai neįmanoma.

Pasidairę po senąją Europą atidžiau, įsitikinsime, kad demokratija iš tikrųjų gerokai efektyviau funkcionuoja tose valstybėse, kur kompetenciją saugo nacionalinės akademijos, kurių nariai neleidžia sumenkinti mokslo ir meno autoriteto, malšina norą juos abu visai išstumti iš viešojo gyvenimo. Būtent tų šalių, kur dar nevisiškai sunykę aristokratiniai pradai, simboliškai telkiantys visuomenę, dar nenutrūkusios valdovų (t. y. politikos veikėjų) ugdymo tradicijos, piliečiai suvokia, kad bet kas, atėjęs iš gatvės, negalės tvarkyti valstybės reikalų, kaip negali chirurginės operacijos atlikti žmogus, negavęs tinkamo išsilavinimo.

Šiuo atžvilgiu sveikintinos, pavyzdžiui, vengrų pastangos atsikratyti primityvaus tiesioginės demokratijos modelio, kuris smukdo valdymo kokybę, ir pereiti prie tokio valdžios formavimo, kuris įtvirtintų bent pirminius kompetencijos apsaugos mechanizmus – tai dviejų pakopų rinkimai ir dviejų rūmų parlamentas.

Dabar, kai Émile'o Faguet „Nekompetencijos kultą“ jau turime ir lietuviškai, galėsime jį aptarinėti, dėl jo diskutuoti, su juo nesutikti, bet ignoruoti jį kažin ar pavyks. ■

Liudvika POCIŪNIENĖ

ŽALGIRIO MŪŠIO JUBILIEJUS VYDŪNO AKIMIS

Kai 1910 m. vasarą buvo minimos Žalgirio mūšio 500-osios metinės, jų nenuleido tylomis ir Mažosios Lietuvos lietuviai. Kuklią, bet prasmingą minėjimo programą parengė Vydūnas. Siekta ne tiek priminti šio mūšio didybę, pergalės jame reikšmę, ne tiek pabrėžti tautiečių didžiavimąsi garbinga praeitimi, nors būta ir tokių intencijų, kiek iškelti tautos atgimimo, prisikėlimo iš šimtmečius trukusio letargo svarbą. Toks prisikėlimas būtų didžiulė pergalė, reikšmingumu nenusileidžianti pergalei Žalgirio mūšyje. Pompastiška, karinę senosios Lietuvos galybę demonstratyviai primenanti šventė ano meto sąlygomis kažin ar būtų buvusi įmanoma, nes kaizerinė valdžia nebuvo linkusi leisti kam nors garsiai šaukti apie germanų pralaimėjimus praeityje. Atrodo, būtent todėl neįvyko 1910 m. liepos 24 d. „Birutės“ draugijos planuotos lietuvininkų, apsirengusių senovės karžygių rūbais, eitynės Tilžės gatvėmis. „Birutė“ ryžosi ta proga pakviesti tik į lietuvių muzikos koncertą Tilžės Šaulių namuose.¹

Tądien Tilžės Jokūbynės parke po atviru dangumi įvyko renginys, kuris nesivadino Žalgirio mūšio minėjimu, bet buvo skirtas būtent šiai sukakčiai, – tai Tilžės lietuvių giedotojų draugijos rengiama kasmetinė „vasarinė“ šventė su vaidinimais ir dainomis. Labai norėta, kad sueitų kuo daugiau žmonių. Laikraščiuose keletą kartų buvo spausdinami skelbimai, raginantys kuo gausiau apsilankyti Giedotojų rengiamoje šventėje, kuri šį kartą būsianti ypatinga. „Tūlos priežastys

verčia šiemet lietuvių šventę (24. Liepos-Julijį Tilžėje, Jokūbynėj) kiek įmanant įtekingą ir gražią padaryti [...]. *Tik labai skaitlingas lankymas gali duoti tokiai šventei reikalingą ir įžymų svarbumą*“² [kursyvas mano – V. B.], – buvo rašoma viename iš skelbimų. Kitame pranešama, kad ypač svarbus toje šventėje būsias spektaklis, kuriam „veikalas imtas iš gražiausių senųjų lietuvių padavimų, kurie stojosi iš žinių apie didįjį mūšį, kuris nusidavė pirm 500 metų“³. Taip anotuojamas Žalgirio jubiliejaus minėjimas valdžiai neužkliuvo, matyt, ir todėl, kad vėlesniame *Naujos lietuviškos ceitungos* numeryje buvo perpasakota vaidinsima drama, kurioje apie mūšį beveik nekalbama, o perteikiama legenda apie tame mūšyje kritusio kario ir jo laukusios mergelės meilę, prikėlusią jį naujam gyvenimui.⁴ Lauktoji šventė visais atžvilgiais pasisėkė, tiesa, žiūrovų nebuvo tiek daug, kiek laukta, netgi mažiau negu kitais kartais – susirinko tik apie tūkstantį, o paprastai į vasaros šventes sueidavo dvigubai daugiau žmonių. Matyt, kalti lietingi orai, „tūlus privertę namiej pasilikti“⁵.

Taigi, svarbiausioji šventės dalis buvo spektaklis – Vydūno parašyta ir režisuota (kaip ir visose Lietuvių giedotojų šventėse) trijų dalių misterija „Laimėjimas“ (1913 m. ji buvo išleista pavadinimu „Mūsų laimėjimas“), iš dalies kartoianti Liudviko Rėzos romantiškos baladės „Sigalas ir Ina“⁶ siužetą. Šią baladę Tilžės lietuvių giedotojų choras bene vienintelį kartą buvo padainavęs 1901 m. vasario 10 d. Tilžėje per žiemos

šventę, kurioje buvo suvaidinta visa didžioji Vydūno trijų dalių misterija „Probočių šešėliai“. Rėzos baladė pasakoja apie Žalgirio mūšin išjojusio karžygio Sigalo ir jo mergelės Inos meilę, ištikimybę ir tragišką abiejų žūtį. Kūrinys persmelktas patriotinės dvasios, jame panaudoti prūsų ir lietuvių mitologijos elementai (deivė Laima, aukuro akmuo). Panašūs meilės, ištikimybės ir patriotiškumo motyvai suskamba ir Vydūno misterijoje. Joje irgi gausu mitologinių ir tautosakos motyvų, bet čia jie labiau išplėtoti ir ryškiau konceptualizuoti. Rėzai labiausiai rūpėjo gerokai susentimentalinta meilės ir ištikimybės tema, jos ryšys su patriotiškumu, o Vydūnui visa tai tapo tik prielaida labiau filosofinei negu literatūrinei tautos išlikimo, atgimimo ir toles-

nio aktyvaus dvasinio veikimo koncepcijai plėtoti. Misterijoje „Mūsų laimėjimas“, pasak autoriaus, parodoma, „kaip istorijos atsitikimas iš lengvo virsta dvasios sričių veiksmu“⁷. Tas „istorijos atsitikimas“ – tai Žalgirio mūšis, tautos atmintyje ilgainiui įgaunantis idealizuotą padavimo ar pasakos pavidalą, kol galiausiai virsta neregimų dvasios galių reiškimosi simboliu. Misterijos veiksmė nėra epizodų ar vaizdų, tiesiogiai susijusių su pačiu mūšiu. Veiksmo vieta – šventovė su deivės Laimos aukuro girios aikštelėje. Čia gaunama tik žinia apie pergalingą mūšio baigtį ir vyksta dvasinė misterija, nukreipta į ateitį, kurią nulems toji pergalė. Narsaus kario Rimvydo (1910-07-24 spektaklyje, kaip ir Rėzos baladėje, jis dar vadinosi Sigalu), grįžtančio

Jan MATEJKO. Žalgirio mūšis. 1878. Fragmentas. Iš ikonografinės parodos „Žalgirio pergalės atmintis“ Vilniuje, Taikomosios dailės muziejuje

iš mūšio, laukia jo mergelė Gilma (spektaklyje Ina). Tačiau bernelis negrįžta, o kitas karys praneša apie jo žūtį pergalingame mūšyje. Gilma, nors ir nepraradusi tikėjimo, kad mylimasis tebėra gyvas, sesers įkalbėta, širdyje užgniauzusi skausmą išvyksta pas tėvus. Tačiau Rimvydas, kad ir sunkiai sužeistas, grįžta iš mūšio. Deja, prie aukuro neranda pažadėjusios jo laukti Gilmos. Apimtas nevilties, griūva lyg mirdamas. Atėjęs piemenukas apgaili kario, grįžusio iš laimėto mūšio, nelemtą mirtį ir, palikęs mainais savo lazdelę ir švilpuką, pasiima Rimvydo iešmą ir šalną, – dabar jau jis bus Tėvynės gynėjas. Trys laumės apkloja parkritusį karį Laimos drobe, kuri simbolizuoja, kad realų istorinį vyksmą ir jo herojus neišvengiamai paslėps amžių užmarštis, – jų būtis, apipinta pasakomis ir šlovinančiomis legendomis, dabar priklausys nuo tautos dvasinės atminties. Jie bus gyvi tautos sąmonėje tik kaip idealybės vaizdiniai, o toji gyvybė priklausys nuo tautos dvasinių galių, nuo gebėjimo suvokti idealiųjų vaizdinių prasmę naujais laikais. Tautą misterijoje personifikuoja piemenukas, atstovaujantis karžygių vieton stosiančioms naujoms paprastų žmonių kartoms, išsiugdysiančioms galią saugoti, stiprinti ir ginti Tėvynę. Ar tos kartos prilygs Tėvynės laisvę mūšyje apgynusių karžygių galybei? – tarsi klausia autorius, remdamasis pažymėdamas, kad nuo piemenuko galvos nuolatos smunka jam gerokai per didelis kario šalmas...

Prie užgesusio aukuro grįžta kančių nepalaužta, meilę išsaugojusi ir ja tebetikinti Gilma. Ji meldžia, kad Laima vėl uždegtų aukurą, kuris suteiktų dvasinės gyvybės ir patvirtintų neįveikiamą meilės galią. Laima maldą išklauso ir pasiunčia savo pagalbininkę uždegti aukuro. Trimito, kviečiančio žmones rinktis į Saulės šventę, garsas pažadina Rimvydą. Prie aukuro ima rinktis žmonės, pirmoji atbėga Gilma, kuri, išvydusi vėl degantį aukurą ir prisikėlusį Rimvydą, apimta didžiulės palaimos dėkoja deivei, kad neleido jos širdyje užgesti tikėjimui ir meilės liepsnai, prikeliančiai naujam gyvenimui.

Vainiku apjuosiamas Laimos aukuras, nuo jo žmonės užsidega deglus ir su šventa ugnimi traukia namo.

Misterija baigiama akcentuojant prasmę laimėjimo, iškovoto ne vien mūšio lauke įveikus priešą, o ir nugalėjus savo silpnumą, dvasiškai susitelkus, stiprybės semiantis iš viską lemiančios Aukštybės, visada padėsiančios tiems, kurie tarnauja tiesai ir gėriui. Per šimtmečius po didžiojo mūšio lietuvių tauta neprarado tos šviesos orientyro, taigi ir savo pačios gyvybės gijos, todėl ji išliko ir gali švęsti tikrąjį laimėjimą, atveriantį kelią prasmingai egzistencijai ir kūrybai, kilimui aukštyn. Misterijos *motto* sakoma: „Tautų atsigavimo ir išlikimo galios nėra tos, kuriomis nuveikiamas priešas, bet kurios augina visa tai, kas yra ir pavienio žmogaus prakilnybės žymiai.“⁸

Spektaklis su dideliu pasisekimu buvo pakartotas Klaipėdoje tų pat metų rugsėjo 18 d.

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, 1914 m. liepos 8 d., turbūt neatsitiktinai „Mūsų laimėjimo“ vienas veiksmas buvo parodytas ant Rambyno kalno. Artėjo karas – dar vienas sunkus, gal net lemiamas, išbandymas tautai. Spektakliu, kaip sakraliu veiksniu lietuviams šventoje vietoje, matyt, norėta prisišaukti Aukštybės palaiminimą karo siaubui atlaikyti.

Vydūno „Laimėjimo“ esmę daug aiškiau suprato tie *Naujos lietuviškos ceitungos* skaitytojai, kurie perskaitė šiame laikraštyje prieš spektaklį paskelbtą Vydūno straipsnį „Didysis mūšis“⁹. Pats mūšis čia apibūdinamas gana lakoniškai, vertinamas kaip karo meno požiūriu gerai parengtas, iškeliama tiek Vytauto, tiek Jogailos nuopelnai. Didžiausia mūšio reikšmė, pasak straipsnio autoriaus, ta, kad po jo kryžiuočiai liovėsi viešpatavę Prūsiose, baigėsi žiaurus ir alinantis beveik du šimtmečius trukęs kryžiuočių ir lietuvių karas. Šiame kare kryžiuočių žiaurumai silpnino jų dorą, ardė žmoniškumą, dėl to smuko ir jų galybė. Tai buvo viena iš pagrindinių Ordino pralaimėjimo priežasčių.

Įvertinęs kryžiuočių sutriuškinimo svarbą, Vydūnas gana kritiškai apžvelgė tai, kas ištiko lietuvių tautą po lemtingojo mūšio – liovėsi augusi tautos dvasinė galia, ėmė nykti tautos savitumas, vis labiau nustelbiamas įsigalinčios lenkiškos dvasios. „Didysis mūšis buvo pradžia antrojo lietuvių naikinimo.

Ir tasai truko Didžiojo Lietuvos beveik 500 metų“, – rašoma straipsnyje. Naikinimo esmė ta, kad tautos valdovams labiau rūpėjo materialinė, o ne dvasinė kultūra, todėl Didžioji Lietuva pasidavė slavų įtakai. Prūsų Lietuvoje įsigalėjo vokiška dvasia. Didžiojoje Lietuvoje spauda buvo nuožmesnė, patirta ir didesnė materialinė skriauda. Mažoji Lietuva socialiniu požiūriu gyveno laisviau, geresnė buvo materialinė lietuvių padėtis, geriau tenkinami kultūriniai jų poreikiai. Tačiau dvasinė gyvybė stipresnė vis dėlto Didžiojoje, o ne Mažajoje Lietuvoje, kurios pavergėjų kultūra buvo aukštesnė, todėl darė didelį poveikį lietuvininkams, o tai silpnino jų tautinę savimonę.

Vydūnas labiausiai akcentavo Žalgirio mūšio aktualumą dabarčiai, tautos atgimimui. Būtent apie tai yra ir „Mūsų laimėjimas“. Tikrasis laimėjimas, prilygstantis pergalei Žalgirio mūšyje, bus tada, kai tauta ims stiprėti iš vidaus, kai nebepasiduos jokiai vergovei, kai rūpinsis savo dvasinės kultūros ugdymu. Tai daug svarbiau negu kovoti su priešais. Ypač tai turėtų įsidėmėti Prūsų lietuviai: „Negali būti mūsų uždavinys pasidaryti galingais tarp didžiųjų valstijų. Bet mes galime būti galingais toje galybėje, kuri jokių paprastų galybių neapveikiama. Mes galime doroje milžinai pastoti. Ir tik vien todėl, kad mumyse, kad lietuvių tautoj tiek doros buvo, kad ji lig šiol išliko. [...] Visai žymiai dora tauta pastoti tai turi būti pirmasis ir vyriausias lietuvių tikslas.“

Davęs keletą patarimų, kaip reikėtų ugdyti savo dorovinę kultūrą, plėsti intelektą, stiprinti tautinį solidarumą, meilę Tėvynei, Vydūnas pasidžiaugė, kad lietuviai yra atsigavę, ir vylėsi, kad dvasinis jų veržlumas atves į galutinį laimėjimą. „Aiškiai ištarkime tai: lietuviai atsigauja, lietuvių gyvybė tvirtina. Po tokio ilgo jos gyvybės slūgimo aiškiai vėl rodosi potvynis. Lietuvių tautos gyvybė kyla. O kas sakytą apie tai, kaip ta gyvybė gali geriausiu būdu šelpiama ir tvirtinama, tai nėra tikrai patarimas, kurį nieks nepildys, nes tai iš dalies jau pildoma. Ir apie tai kalbėkime su džiaugsmu. 500 metinės sukaktuvės didžiojo mūšio yra taip, ir vien taip mums džiaugsmo priežastis. Gaivinimo srovės liejasi per visą Lie-

tuva. Gerkime iš jos. Taip patvirtėsim. Taip gyvensim. Taip pastos tobulas mūsų laimėjimas.“

Tokiu laimėjimu, o greičiausiai ir ateisiančia laisva tautos būtimi tikėdamas, Vydūnas jautė pareigą pasakyti ir kokia bus tautos misija, kai šalis atgaus laisvę. „Būti pasaulyje viena aiškiausių žmoniškumo reiškių“¹⁰, – taip tą misiją jis suformulavo sveikindamas jau nepriklausoma tapusią Lietuvą 1918 m. balandžio 10 d. laiške Lietuvos Tarybos pirmininkui Antanui Smetonai. O kaip ją vykdyti, Vydūnas jau buvo išsamiai išdėstęs prieš septynerius metus, 1911-aisiais, išleistame istoriosofiniame traktate „Mūsų uždavinys“, dedikuotame „Lietuvių tautai, penkiems šimtams metų sukakus po Didžiojo Mūšio“. Po dešimties metų, 1921-aisiais, pasirodė antrasis šio traktato leidimas, vėl dedikuotas lietuvių tautai, bet dabar jau „tvirtinančiai savo nepriklausomybę“. Atrodo, tikrojo tautos laimėjimo Vydūnas tebelaukė ir tada. Laukė, tikėjo ir visomis išgalėmis stengėsi, kad „mūšis“ būtų laimėtas.

Mes švenčiame Žalgirio mūšio 600 metų ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 20 metų sukaktis. Ar galime pasakyti, kad Vydūno lauktasis laimėjimas jau pasiektas ar bent gerokai prie jo priartėta? Atrodo, mūšis tebevyksta. Mūsų pačių viduje. ■

¹ Vydūnas, Tautinės Prūsų lietuvių šventės ir vakarai, Klaipėda, *Aukuras*, 1937, p. 80.

² *Nauja lietuviška ceitunga*, 1910, liepos 2 (Nr. 78).

³ *Nauja lietuviška ceitunga*, 1910, liepos 7 (Nr. 80).

⁴ *Nauja lietuviška ceitunga*, 1910, liepos 14 (Nr. 83).

⁵ Vds. [Vydūnas], Lietuvių šventė, *Nauja lietuviška ceitunga*, 1910, liepos 28 (Nr. 89).

⁶ Baladė išspausdinta L. Rėzos vokiškosios poezijos rinkinio *Prutena* pirmojoje dalyje (išl. 1809 m. Karaliaučiuje).

⁷ Vydūnas, Mūsų Laimėjimas, Tilžė: *Rūta*, 1913, p. 5.

⁸ Ten pat, p. 4..

⁹ Vds. [Vydūnas], Didysis mūšis, *Nauja lietuviška ceitunga*, 1910, liepos 14 (Nr. 83).

¹⁰ Cit iš: V. Bagdonavičius, Sugrįžti prie Vydūno, V.: *Kultūra*, 2001, p. 422.

KAS IR KODĖL LIKO UŽ KADRO XIX a. NUOTRAUKOSE

Šio straipsnio tikslas – pažvelgti į Lietuvos fotografijos raidą truputį kitaip. Man rūpi, ką atspindi mus pasiekęs XIX a. fotografijos fondas, kaip tiksliai jis atvaizduoja praeitį, kokią jos dalį galime jame pamatyti, o kas liko už kadro, arba ko nenufotografavo XIX a. Lietuvos fotografai ir kaip keitėsi fotografijos akiratis.

Nepretenduodamas pateikti išsamaus atsakymo, tikiuosi, kad skaitytojai ras įdomios informacijos apie nagrinėjamą objektą. Apžvelgsiu laikotarpį nuo fotografijos atsiradimo Lietuvoje iki XX a. pirmojo dešimtmečio. Turima faktinė medžiaga neleidžia kalbėti apie visą Lietuvos fotografiją, teks apsiriboti beveik vien Vilniumi.

Remsiuosi amžininkų liudijimais, išlikusiais jų laiškuose, atsiminimuose, dienoraščiuose, ir to meto spauda.

Dviejų fotožanrų – portretų ir peizažų – raida skirtinga, todėl juos aptarsiu atskirai.

Fotoportretai – ne tik turtuolių pramoga

Kai 1843 m. Vilniuje buvo įrengta pirmoji dagerotipų studija, aliejumi tapytiems portretams, kuriuos galima pasikabinti salone ant sienos, arba akvarele lietoms miniatiūroms, telpančioms į medalioną, atsirado rimta konkurentė – fotografija. Amžininkai svarstė, ar fotografija apskritai neišstums tapybos. Jų meninio santykio plačiau nenagrinėsiu, bet norėčiau keliais faktais pailiustruoti Lietuvoje susiklos-

čiusią situaciją. Tapytas portretas XIX a. penktajame dešimtmetyje galėjo kainuoti 100 ir daugiau rublių, nelygu formatas ir tapytojas, – tokią sumą nurodo Rachelė Römerienė laiške posūniui Alfredui Römeriui. Tai dideli pinigai. Palyginkime: Edvardas Jonas Römeris XIX a. šeštajame dešimtmetyje iš fotografo, įsikūrusio jo patalpose Bokšto gatvėje, ėmė 120 rublių nuomą per metus, o šių namų ūkvedžio Pesliako metinis uždarbis buvo tik keliasdešimt rublių.

Aišku, Pesliakas negalėjo sukrapštyti 100 rublių tapybos portretui, todėl mes nežinome, kaip jis atrodė. Portretus užsisakydavo tik didikai ir kiti pasiturintys asmenys.

Į Lietuvą atkeliavus pirmiesiems dagerotipininkams, padėtis pasikeitė. Vietoj tapyto portreto, ypač portretinės miniatiūros, daugelis užsakovų ėmė tenkintis daug pigesne portretine fotografija. Vladas Drėma monografijoje apie dailininką Kanutą Rusecką cituoja jo laišką, 1855 m. rašytą sūnui Boleslovui: „Portretų ir nesitikėk tapyti Vilniuje. Niekas jų nebetapo nuo to momento, kai pradėjo daryti dagerotipijas. Didikai labai džiaugiasi, kad pigu. Taigi, eina pas žydą ir gauna portretą už tris rublius.“ Gali būti, kad Kanutas Ruseckas truputį nuvertino dagerotipijas. Aldonos Snitkuvienės atlikti Raudondvario Tiškevičių giminės tyrimai rodo, kad į dvaro inventorių greta kitų turtų buvo įtraukti ir dagerotipiniai portretai.

Vis daugiau žmonių leidosi kankinami fotografo kėdeje, kad galėtų nusiųsti savo atvaizdą jiems brangiems

žmonėms. Pavyzdžiui, Alfredas Römeris 1848 m. kartu su laiškais siuntė dagerotipinius portretus pamotei į tremtį.

Apie 1855 m., kai dagerotipiją visiškai išstūmė popierinės fotografijos, įvyko dar vienas lūžis. Įsigyti savo portretą dabar galėjo kiekvienas, pasirenkęs išleisti maždaug 10 sidabro rublių. Tiesa, nusifotografuoti buvo galima tik Vilniuje, Kaune arba Šiauliuose, kiek vėliau – Panevėžyje. Vasaros sezonu nuo 1855 m. pirmieji fotografai jau vykdavo ir į Druskininkus, net į Birštoną. Lenkų poetas Liudvikas Kondratovičius (slap. Vladislavas Sirokomlė) 1861 m. Varšuvos savaitraštyje *Tygodnik Ilustrowany* rašė, kad jau ir Birštone „pučia Europos vėjai. Ant vienos trobos matome lapelį su užrašu „Čia galima fotografuotis“.

Bėgant laikui, įpročiai keitėsi, nuotraukos buvo daromos vis įvairesnėmis progomis arba ir visai be progos. Štai keletas pavyzdžių. 1857 m. Alfredas Römeris tėvui Edvardui Jonui rašė apie Vilniaus naujienas: Adomas Chrapovickis pasipiršo Zofijai Chlevinskai ir laiminga pora netrukus apsilankė fotoateljė. Iš Žemaitijos į Vilnių atvykęs žiemoti Renavo dvarininkas Rionė vaikštinėdamas po Vilnių su dukra irgi užsuko nusifotografuoti. Už dukros fotografijas jis sumokėjo po 5 rublius. Edvardas Jonas Römeris 1862 m. tarp išlaidų nurodė: „už gerų žmonių fotografijas 4,50“; „už 12 Edvardėlio foto 5,-“; „Cuvier už fotografijas – 5,-“.

Vilniaus laikraščio *Kurier Wileński* redaktorius Adomas Honoris Kirkoras vardadienio proga gavo dovanų redakcijos darbuotojų nuotrauką, darytą Abdono Korzono ateljė 1861 m. gruodžio mėn., yra išlikę net keletas jos egzempliorių.

Per maždaug 20 metų įvyko didžiulės permainos. Aliejinį portretą dailininkas tapydavo keletą dienų ar net savaitių, o fotoatvaizdas dabar buvo pagaminamas beveik akimirksniu, jį atsiimti galima jau kitą dieną.

Ir kainos ne itin didelės – tuzinas portretų kainavo 5 rublius. Palyginime – už nakvynę moderniaame ir prabangiaame Niškovskio viešbutyje tekdavo pakloti nuo pusės iki dviejų su puse rublio.

Aišku, tokiomis sąlygomis dailininkai negalėjo konkuruoti su fotografais. Kai kurie iš jų net pakeitė profesiją, pavyzdžiui, Aleksandras Štrausas, nutapęs generalgubernatoriaus ir jo šeimos narių portretus, bet negaudamas daugiau užsakymų, vėliau duoną valgė iš fotografo amato, kurį buvo įvaldęs dar studijuodamas Peterburge.

Fotografija darėsi vis labiau prieinama. Aišku, nepaisant naujos mados, ne visi, net ir turintys lėšų, mėgo fotografuotis. Į fotografų objektyvą, atrodo, nepateko ir gyvūnai. Nors, pavyzdžiui, šunimis vilniečiai ir prieš 150 metų domėjosi ne mažiau negu dabar, vis dėlto šunų nuotraukų iki mūsų dienų neišliko. Suprantama, gyvūnai nebuvo geri pozuotojai.

Nuo XIX a. vidurio įvyko tiek daug sukrėtimų ir suiručių, palietu-

sių beveik kiekvienos šeimos gyvenimą ir privertusių rinktis, kuriuos daiktus saugoti, pasiimti su savimi į tremtį ar į kelionę, kad didelių to laikotarpio fotorinkinių neišliko. Tačiau yra viena išimtis – spręsti apie septintojo dešimtmečio pradžios portretus leidžia nuotraukų albumai iš grafo Michailo Muravjovo muziejaus, dabar saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve. Įvertinant šio nuotraukų rinkinio svarbą praeities pažinimui, jis yra įtrauktas į

Ukmergės miestiečio nuotrauka kaip tapybės dokumentas. Apie 1908 m.

Iš kolekcininko V. Ramausko rinkinio

nacionalinį registrą „Pasaulio atmintis“. Muziejus, skirtas Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo veiklai įamžinti, buvo įsteigtas XIX a. pabaigoje. Buvęs Vilniaus gubernatorius Stepanas Paniutinas padovanojo jam albumą su bičiulių nuotraukomis – draugystės ir prisirišimo, palankumo ir nuolankumo liudijimais. Šis albumas buvo nuolat papildomas – daugiausia santvarkai lojalių asmenų, to meto Vilniaus aukštuomenės atstovų portretais. Jį reikėtų tirti ir nagrinėti įvairiais pjūviais, bet šįkart svarbu, kad iš jo galima susidaryti gana išsamų, gal net reprezentatyvų vaizdą apie to meto portretines fotografijas. Į kitus albumus, sudarytus muziejui jau įsikūrus, sudėtos nuotraukos iš 1863 m. sukilimo organizatorių ir sukilėlių arešto, tardymo, teismo bylų. Tai ir konfiskuoti sukilimo vadų portretai, ir pačių sukilėlių darytos nuotraukos, ir valdžios užsakymu vietos fotografų nupaveiksluoti jau suimti sukilėliai. Šiose nuotraukose prieš objektyvą, kartais ne savo noru, stojo kita visuomenės dalis – žmonės, priešinęsi santvarkai.

XIX a. pabaigoje didėjo daromų nuotraukų apimtys, daugėjo miestų, kuriuose veikė fotostudijos. Nuotraukos pigo, bet žmonės joms išleisdavo vis daugiau pinigų. Mano surinktais duomenis, Vilniuje nuo 1865 iki 1895 m. fotoateljė buvo ne itin daug, nors gyventojų skaičius per tris dešimtmečius išaugo maždaug 15 proc. Nuo 1895 m. prasidėjo staigi plėtra ir per dešimtmetį vietoj 10 atsirado 25 fotoateljė. Technologijos pažanga gerokai supaprastino ir atpigino nuotraukų gamybą, o jų poreikis vis didėjo. Neturime pakankamai duomenų, kurie leistų nustatyti nuotraukų kiekius, bet fotoateljė atsirado ne tik visuose apskričių miestuose (paskutinis buvo Zarasai, kur pirmoji ateljė atidaryta 1901 m.), o ir tokiuose miesteliuose, kaip Švenčionys, Žagarė, Žiežmariai, Alytus, Varėna (čia fotoateljė veikė karinėje stovykloje).

Tapo madinga fotografuotis gimnazijos ar kunigų seminarijos baigimo, įvairių šeimos švenčių progomis.

XIX a. pabaigoje nuotraukų vis dažniau prireikdavo įvairiems dokumentams. 1893 m. rudenį Vilniuje buvo paleistas arklių tramvajus, perkant mėnesinį jo bilietą

reikėjo pateikti fotografiją, kurią priklijuodavo prie abonento knygelės. Mokiniai galėdavo pateikti mokyklos išduotą pažymėjimą su nuotrauka.

XIX a. pabaigoje Vilniaus gubernijos karinė valdžia susidūrė su problema, nes šauktiniai žydai, vengdami karinės prievolės, ėmė gudrauti – vietoj šaukiamąjį atvykdavo kitas asmuo, dėl sveikatos visiškai netinkamas tarnybai. Policija nurodė į šaukimo punktus atvykti su asmenybę patvirtinančia nuotrauka. Nemažai to-

Lietuvos kaimiečiai fotografuojasi pasams. Apie 1916 m.

Iš kolekcininko V. Ramanausko rinkinio

kių nuotraukų saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve.

1915 m. Lietuvą užėmę vokiečiai reikalavo, kad kiekvienas gyventojas turėtų pasą su nuotrauka. Kad procesas būtų spartesnis ir pigesnis, buvo fotografuojama grupėmis (kaimais, šeimomis), o tada iš bendros nuotraukos iškirpdavo atskirus portretus.

XIX a. pabaigoje prieš objektyvą stėjo ne tik kunigai, karininkai, civiliai valdininkai, didikai, gimnazistai, bet ir visuomenės padūgnės, nes fotografijos pritaikymą rado ir teisėtvara. *Виленский вестник* 1883 m. kovo 5 d. numeryje aprašė tokį dėmesio vertą įvykį: Vilniaus Kaminų priemiestyje buvo sulaikyti du įtartini vyrai. Brolių Čižų fotoateljė jie buvo nufotografuoti, o nuotraukos išsiuntinės visur, kur būta neišaiškintų vagysčių. Nusikaltėliai netrukus buvo pažinti. 1892 m. kovo 29 d. *Kraj* korespondentas A. R. Z. iš Vilniaus rašė: „*Sugautas garsus vagis Pietruszewskis. Policijos vagių priežiūros skyrius turi daugybę vietinių nakties profesijų meistrų nuotraukų, abiejų lyčių. Apžiūrinėdami šią įdomią kolekciją vienoje nuotraukoje atpažinome damą, šalia kurios mums teko prieš keletą dienų sėdėti viename spektaklyje. Ar nevertėtų leisti, kad visi peržiūrėtų šias nuotraukas?*“ Kriminalistai greitai suprato fotografijos reikšmę ir, pavyzdžiui, 1903–1904 m. Vilniaus policijos seklių skyrius fotografu įdarbino Nikolajų Ostankovičių.

Vilniaus fotografas Jonas Strazdas atsiminimuose rašė 1910 m. daręs ir erotines nuotraukas. Vilniaus prostitutės po darbo užsukdavo į Daukšos ateljė, kur fotografuodavosi pikantiškomis pozomis. Nuotraukų joms reikėjo klientams vilioti. Šių „fotosesijų“ pavyzdžių neišliko, nors kitose šalyse šis žanras klestėjo, antikvarinė rinka nuolat siūlo įsigyti XIX a. stereoskopinių erotinių fotografijų.

XX a. pradžioje dauguma suaugusių vilniečių jau buvo stovėję prieš fotoobjektyvą ir galėjo džiaugtis savo fotoatvaizdais.

Per apžvelgiamąjį laikotarpį fotoportreto funkcijos pasikeitė ir gerokai išsiplėtė. Kurį laiką buvusi tik turtingųjų pramoga, fotografija tapo visiems prieinama. Pagrindinė jos funkcija – išsaugoti prisiminimą išliko,

bet labai išsiplėtė paskirtis – nuotraukos padėdavo atpažinti nusikaltėlių, patvirtindavo asmens tapatybę, bielioto savininką ir pan.

Plenerinės nuotraukos

Šiais laikais mūsų akims, protui ir atminčiai tenka susidoroti su neslūgstančia vaizdų lavina – televizorių ir kompiuterių ekranuose, laikraščių puslapiuose mirga marga vaizdai iš visų pasaulio kampelių. Gauname daug vertingos vaizdinės informacijos, tačiau jos gausa skatina ir vaizdų devalvaciją.

Dabar sunku net įsivaizduoti XIX a. vidurio situaciją, kai Vilniuje buvo nekantriai laukiama iliustruoto savaitraščio naujo numerio iš Varšuvos, madų žurnalo iš Paryžiaus arba einama į miesto viešąją biblioteką pasižiūrėti naujo fotoalbumo iš Krokuvos...

XIX a. Lietuvoje atvirame ore fotografuota palyginti nedaug, tą darė beveik vien Vilniaus fotografai. Abdonas Korzonas, Vilhelmas Zacharčikas, Albertas Sveikovskis paliko albumus su keliomis dešimtėmis vaizdų, Juozapas Čechavičius padarė kelis šimtus nuotraukų, o XIX–XX a. sandūroje sukurtų Fleury vaizdų nesiimu suskaičiuoti – neseniai pasirodžiusi jiems skirta knyga yra vienas iš storiausių kada nors rankose laikytų fotoalbumų. Šį palikimą ateityje gal papildys dar vienas kitas atvaizdų pluoštas, juk buvo atrastas Johanas Hiksa ir jo darbai, vėliau – vengras Antonas Rohrbachas, neseniai paskelbtos Hetzscholdo nuotraukos su Vilniaus cerkvių perstatymo vaizdais, saugomos Peterburgo nacionalinėje bibliotekoje, Tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Vilniaus fotografijos mokykla. Tęstinumo ir naujų strategijų problemos“, vykusioje 2007 m. rugsėjo 27 d., pirmą kartą pristatytos Korzono stereoskopinės nuotraukos iš Paryžiaus, ankstesniuose *Kultūros barų* numeriuose šių eilučių autorius aptarė varšuviečio Konrado Brandelio fotoalbumus... Svarbiausia, kad beveik visos fotografijos jau yra žinomos, jų skaičius baigtinis ir galime panagrinėti, kas jose fiksuota. Apytikriais vertinimais yra beveik tūkstantis aptariamojo laikotarpio nuotraukų.

Ką nufotografavo ir ko nenufotografavo miesto fotografai?

Nuostabus XIX a. išradimas – fotografija – suteikė galimybę plokštumoje fiksuoti nespaltovus tikrovės vaizdus. XIX a. nuotraukos tiesiog kerė savo tikroviškumu, atvaizdai tokie tikslūs, kad, atrodo, matome gyvą praeities tikrovę. Tačiau neapsigaukime – nuotraukos yra tik dalinis tikrovės atspindys. Pavyzdžiui, jos neišsaugojo kvapų, kurie tikroviškam miesto portretui yra būtini.

Miestovaizdžiai sterilūs ir tyri, tarsi išskalbti skalbimo milteliais su levandomis. Tik žiūrėdamas vieną kitą XIX a. pabaigos Fleury, Daukšos, Chodzkos nuotrauką, vaizduojančią, pvz., turgų, imi justti kvapų trūkumą.

Čia šiek tiek nutolsiu nuo fotografijos, kad aptarčiau dingusio Vilniaus kvapus.

XIX a. apie Vilnių rašę autoriai pabrėžia gerą sanitariinę miesto būklę – oras čia švarus, dėl reljefo nuolydžio gatvėmis tekantis lietaus vanduo nuplauna nešvarumus, neleidžia jiems kauptis ir teršti oro. Nepaisant to, keliose Vilniaus vietose, o, jei ilgiau nelydavo, tai ir visur, smirdėjo. Ipolitas Korwin-Milewskis atsiminimuose rašė apie 1860 m. Vilniaus „siaubingai bjaurius ir dvokiančius žydiškus kvartalus“. *Виленский вестник* 1878 m. 134 numeryje piktinosi, koks ne-

malonus kvapas sklinda nuo dviaukščių išviečių prie Didžiosios sinagogos. Žinoma, tuo metu retai kuris namas turėjo kanalizaciją ir vandentiekį. Lietaus vanduo tekėjo atvirais kanalais. Kiemuose buvo labai nešvaru, smarvę skleidė šiukšlės ir atmatos. Katedros aikštėje esantis Činizelio cirko „žvėrynas“ taip rietė nosį, kad neapsikentusi miesto valdžia 1879 m., kaip rašo *Виленский вестник* (1879, nr. 147), nurodė cirko arklides, kuriose laikyta iki 100 arklių, iškraustyti į Lukiškių aikštę. Pūvančius Veršidės tvenkinius pagaliau nuspręsta užversti.

Susitaikėme ir su tuo, kad XIX a. fotografijose nėra spalvų. Nors vienas iš spalvotosios fotografijos pradininkų rusų fotografas Sergejus Prokudinas-Gorskis, sukūręs spalvotų skaidrių gamybos ir projektavimo metodą, 1912 m. atvažiavo į Lietuvą fotografuoti vietų, kur prieš šimtą metų vyko kovos su Napoleono kariuomene, jo darytų spalvotų nuotraukų neturime. Jis arba atsisakė savo ketinimo, arba šie spalvotų skaidrių rinkiniai neišliko.

Senosiose nuotraukose nėra ne tik spalvų. Dėl ilgos ekspozicijos nematyti ir vandens bangelių, dangumi plaukiančių debesų, vėjyje virpančių medžių lapų. Tik XIX a. pabaigoje kadre atsirado judantys objektai, anksčiau nuotraukose palikdavę vien savo šešėlį.

Fotografai stengėsi nugalėti tai, kas juos varžė. Vieni bandė ištrūkti iš kadro rėmų, kurdami plačias

Anton ROHRBACH. Vilnius. 1861 m. Panorama nuo Tauro kalno, sudaryta iš dviejų atskirų kadro – ankstyvas mėginimas išsiveržti iš kadro rėmų. Nuotrauka albumino popieriuje. Apie 16 x 32 cm. Iš privačios kolekcijos

keleto nuotraukų panoramas (Sveikovskis, Čechavičius, Rohrbachas). Kiti norėjo įveikti plokštumą, fotografuodami erdvinius (stereoskopinius) vaizdus – Abdonas Korzonas apie 1860 m. ir Stanislas Filibertas Fleury XX a. pra-

džioje. Išskyrus šiuos bandymus, fotonuotaukos liko įkalintos plokštumoje ir kadro rėmuose.

Nenufotografuota miesto kronika

Vilniaus gyvenimas XIX a. nebuvo nuobodus ir pilkas, jo kronikoje užregistruota daugybė svarbių ir įdomių kultūrinio, visuomeninio, politinio gyvenimo įvykių.

Štai keletas pavyzdžių. Pradėsiu nuo oreivystės, kurią esu anksčiau tyrinėjęs. XIX a. antrojoje pusėje į Vilniaus dangų bent keletą kartų kilo oro balionai. Pripažinkime, ir šiais laikais oro balionas, plaukiantis virš namų stogų, yra nuostabus reginys, kurį išvydę griebiamė fotoaparata.

1884 m. į Vilnių atvyko oreivis Bendet, ketinęs kilti karšto oro balionu. 1891 m. rugsėjo 15 d. minios vilniečių traukė į Botanikos sodą (dabar – Seirikiškių parkas) pasižiūrėti pirmojo šuolio su parašiotu. Jam ryžosi Stanislovas Drevnickis, kuris gastroliuodamas po Rusiją ir demonstruodamas šuolius su parašiotu buvo susilaužęs jau ne vieną kaulą. Balionas su oreiviu ir prie baliono pritvirtintu parašiotu pakilo aukštyn ir skrido Antakalnio link. Kai vėjas nunešė balioną į kitą upės krantą, Drevnickis iššoko iš oro baliono ir sėkmingai nusileido su parašiotu.

Antrasis skrydis baigėsi liūdnai. Prieš startą balioną laikė kareiviai, gavę komandą, jie visi vienu metu turėjo paleisti lynus. Vienas kareivis patogumo dėlei sumezgė kilpą, bet po komandos nespėjo iš jos ištraukti kojos. Žiūrovai, apimti siaubo, stebėjo, kaip į orą pakilo du žmonės – Drevnickis ir tasai nelaimėlis. Nuo jų svorio balionas persikreipė, atrodė, tuoj apvirs. Tačiau Drevnickis neprarado savitvardos, tik sušuko, kad kareivis laikytųsi kuo stipriau. Jis pats, žinoma, galėjo išsigelbėti šokdamas su parašiotu, tačiau tada vargšas jo pakeleivis būtų neišvengiamai žuvęs. Veikiamas dviejų žmonių svorio, balionas labai aukštai nepakilo ir po kurio laiko nusileido kitapus Neries. Pasakojama, kad kareivis, sukrėstas padangių nuotykiu, išprotėjo.

Gastrolių maršrutai dar kartą atvedė Drevnickį į Vilnių 1893-iaisiais. Tų metų gegužės 19 d. į dangų pakilo ir pirmoji moteris – Janina Mei.

Paskutinį kartą ištvermingasis oreivis Vilniuje lankėsi 1894 m. balandžio 18 d., rengėsi kilti iš Bernardinų sodo, tačiau prieš pat startą baliono apvalkalas užsidedė ir per kelias minutes virto pelenais.

Kur tuo metu buvo fotografai? Jie nebūtinai turėjo kilti oro balionu. Bet kodėl niekas nenufotografavo šių tikrai neeilinių įvykių, kuriuos vilniečiai stebėjo su didžiausiu susidomėjimu?

Dienraštis *Виленский вестник* (1881, nr. 67) aprašė tokį atsitikimą: kai Klebergo žvėrynas, neturėjęs Vilniuje didelio pasisekimo, važiavo iš miesto, vieno vežimo ratas įsmuko į duobę. Furgonas pakrypo ir teko jį kelti, todėl sunkiasvoris keleivis – dramblys – buvo išvestas pasivaikščioti. Jo pasižiūrėti susirinko daugybė žmonių, bet ir šio nuotykiu niekas nenufotografavo.

XIX a. pabaigoje buvo įsteigtas Vilniaus ciklistų (dviratininkų) klubas, tačiau veltui ieškotume pirmųjų dviratininkų, jų inventoriaus ir lenktynių nuotraukų...

1893 m. miesto gatvėmis buvo nutiesti bėgiai ir ėmė kursuoti arklių tramvajus. Kodėl nežinome, kaip atrodė pirmieji konkės vagonai, keleiviai ir konduktoriai? Kai fotografuodavo miesto gatves, vagonai netyčia patekdavo į kadrą, bet fotografai neskubėjo fiksuoti paties reiškinių.

1902 m. vyko jojikų lenktynės iš Vilniaus į Trakus. Kaip buvo apsirengę tie raiteliai?

Vilnius neatsiliko nuo techninės pažangos – buvo pastatytas dujų fabrikas, įrengtas dujų apšvietimas, telefono ryšys, pastatyta elektros stotis, atsirado pirmieji automobiliai... Bet Vilniaus fotografams visa tai, atrodo, mažai rūpėjo, jie buvo peizažų ir miestovaizdžių meistrai, fiksavo praeities griuvėsius, didingus paminklus, gamtos grožį. Miesto kronika, technikos pažanga jų netraukė.

Išimtis – 1861 m. geležinkelio tiesimas, kurį fotografavo ne tik Korzonas, bet ir iš užsienio atvykęs Rohrbachas. Nuotraukos įamžino dar keletą įvykių – bažnyčių, namų, paminklų statybas, kanalizacijos tie-

simą. Nuo XIX a. pabaigos imta aktyviau fotografuoti žemės ūkio parodas, kuriose ir patys fotografai neretai pristatydavo savo darbus.

Kas trukdė kurti miesto gyvenimo kroniką – fotografų nerangumas, meistriškumo stoka, ribotos techninės galimybės, administraciniai draudimai ar kokios nors kitos kliūtys?

Nepamirškime, kad tarp 1872 m. ir 1888 m. Vilniuje buvo tik vienas profesionalus fotografas, dirbęs atvirame ore, – Juozapas Čechavičius. XIX a. devintuoju ir dešimtuuoju dešimtmečiais fotografas mėgėjas Johanas Hiksa, Verkiuose turėjęs savo ateljė, paveikslavo ir Verkius, ir Nicą, bet Vilniaus tikriausiai nepasiekė. Po 1892 m. fotografuoti Vilnių pradėjo Stanislas Filibertas Fleury, po kelerių metų – Mironas Butkovskis. Tuo laikotarpiu ir dar vienas kitas fotografas bandė, deja, nesėkmingai, gauti Vilniaus generalgubernatoriaus leidimą fotografuoti vietas (Tiburcijus Chodzka – 1874 m., 1875 m. ir 1883 m., Jonas Hermanovičius – 1895 m., Adomas Daukša – 1899 m.). Daukšai leidimas buvo duotas 1901 m., nes jis jau buvo Maskvos fotografijos draugijos narys. Po kelių mėnesių leidimą pagaliau gavo ir Chodzka.

Taigi dėl tokiai veiklai taikytų apribojimų Vilniuje nebuvo pakankamai fotografų, kurie galėtų fiksuoti miesto gyvenimo įvykius. Tik 1905 m. Rusijos visuomenė išsikovojo daugiau demokratinių laisvių, buvo panaikintas ir draudimas fotografuoti atvirame ore, neturint leidimo. Broliai Butkovskiai 1904 m. nufotografavo Kotrynos II paminklo atidengimo iškilmes, buvo sukurtas Žvėryno tilto statybos 1905 m. fotoalbumas, Jonas Hermanovičius sukūrė puikių nuotraukų ciklą su Dievo Kūno procesijų 1906 ir 1908 m. vaizdais. Kaip vertintume Vilniaus fotografus, jei ir šie įvykiai būtų likę neįamžinti?

Kita priežastis, lėmusi nuotraukų tematiką, – atitinamo pobūdžio vaizdų poreikis. Pirmosios nuotraukos buvo platinamos vienetinėmis egzemplioriais arba nedideliais albumais ir nedideliu tiražu, dažniausiai konkrečioms užsakovams. Juozapas Čechavičius darė ir didelius prabangius albumus turtingiems asmenims, ir mažus vizitinius vaizdus arba jų rinkinius mažiau

pasiturintiems. Wacławo Makowskio knygynas, prekiaavęs Čechavičiaus Vilniaus nuotraukomis, kataloge nurodė, kad apie 1882 m. vizitinio formato nuotrauka kainavo 20 kap., kabinetinė – 50 kap., didesnės buvo po rublį. Albumėlis su 12 nedidelio formato nuotraukų kainavo 2 rublius.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, t. y. brolių Leono ir Mirono Butkovskių, Stanislovo Filiberto Fleury, Adomo Daukšos, Tiburcijaus Chodzkos ir Jono Hermanovičiaus laikais, fotovaizdų paklausa didėjo, atsirado daugiau stambių užsakovų. Tai susiję su galimybe pateikti nuotraukas cinkografinėmis klischėmis periodinei spaudai. Vilniaus fotografai ėmė siųsti savo nuotraukas ir reportažus Varšuvos *Tygodnik Ilustrowany*, *Kurier niedzielný*, Peterburgo *Kraj*. XX a. pirmaisiais metais suklestėjo atvirukų mada, nuotraukas imta labai kokybiškai spausdinti nauju spaudos būdu – fototipija. Fotografai gaudavo daug atvirukų leidėjų užsakymų ir, Fleury biografų liudijimu, netgi pralobo.

Vilniaus nuotraukų XIX a. galėjo daugiau padaryti fotografai mėgėjai, ypač po 1878–1880 m., kai atsirado bromoželatinos negatyvinės plokštelės ir ėmė sparčiai plisti mažo formato momentiniai fotoaparatai. 1890 m. leidimą fotografuoti Vilniuje gavo Kauno gubernijos dvarininkas A. Daunoravičius, 1891 m. fotografuoti Vilnių ir jo apylinkes leista Polesės geležinkelio kuro revizoriui K. Maciejevskiui. 1893 m. leidimus gavo Polesės geležinkelio kontrolės kontrolierius A. Čistiakovas ir Vilniaus antrosios gimnazijos VII klasės mokinys J. Zalkindas, po metų – kitas šios gimnazijos mokinys šeštokas N. Kreiceris.

1894–1904 m. leidimus mėgėjiškai fotografuoti gavo dar keli asmenys, o 1904 m. liepos 21 d. J. Epšteinui, prašiusiam leidimo įsigyti fotoaparatą mėgėjiškais tikslais, buvo atsakyta, kad tokio leidimo nereikia, jei neketinama atidaryti fotoateljė.

Pirmųjų Vilniaus gubernijos fotografų mėgėjų darbai nėra tyrinėti, o juk jų, turėjusių leidimą fotografuoti vietas, šeimyniniuose albumuose jau XIX a. galėjo būti retų Vilniaus ir miesto apylinkių vaizdų. ■

Jonas RUDOKAS

BALTAS IR JUODAS METRAŠTININKAI

Sovietmečiu istorija buvo laikoma ideologinės kovos „priemone“, todėl iš visų mokslų ji buvo labiausiai politizuota. Kompartija istorikus akylai prižiūrėjo, kad apie Lietuvos praeitį jie rašytų tik taip, kaip reikia. Ideologinį spaudimą istorikai atlaikė labai nevienodai – tą ryškiai liudija Juozo Žiugždos ir Juozo Jurginio mokslinė veikla. Abu jie buvo akademikai, pirmasis net visų istorikų vadas, todėl valdžios akys se kur kas didesnis autoritetas, tačiau žmonės labiau vertino antrąjį. Tai tapo ypač akivaizdu 1968–1969 metais, kai poetas Justinas Marcinkevičius sukūrė poetinę dramą „Mindaugas“, o Lietuvos valstybinis akademinis dramos teatras Vilniuje ją pastatė savo scenoje. (Šiomet liepos 6-ąją buvo smagu per LTV pamatyti šio spektaklio vaizdo įrašą.)

Knyga, o ypač spektaklis, buvo ypatingi įvykiai, kilęs iki tol neregėtas susidomėjimas, teatro direktoriaus Prano Treinio nuomone, liudijo ne tik rašytojo, režisieriaus ir aktorių meistriškumą, bet svarbiausia – davė stiprų impulsą tautiniam atgimimui. 1968 m., kai gavo „Mindaugo“ tekstą, ir teatro meno vadovas Henrikas Vancevičius, ir aktoriai labai džiaugėsi: „Visi jaučiam – apsireiškė didelė tema su dideliu autorium, norėjusiu tais metais pasakyti savo didžiai pilietinį meninį žodį apie pirmąjį Lietuvos karalių, mūsų valstybės įkūrėją. Tačiau priartėjus generalinei repeticijai paaiškėjo: „Mindaugo“ negalima šiais metais išleisti į rampos šviesą, nes Amerikos išeivija ir savi nacionalistai švęs Lietuvos nepriklausomybės 50-metį... Henriko kūrybinis tonusas krinta. Krinta ir kolektyvo... Repeticijų karštis

išvėsta... Taip ir pernešė Henrikas „Mindaugą“ ant savo pečių į kitų, „nebepavojingų“ 1969 metų sausio 4 d.“¹

Juozas Jurginis buvo pakviestas į spektaklio premjerą, parašė labai gerą recenziją, bet tuo metu ji nebuvo atspausdinta ir pasirodė tik po istoriko mirties. Galimas daiktas, kad pačiam autoriui ji pasirodė rizikinga, galinti pakenkti ne tiek jam, nuolat valdžios pešiojamam, kiek dramos ir spektaklio autoriams. Juk recenzijoje jis susižavėjęs rašo, kad žiūrovai aistringai ploja Mindaugui išdidžiai minint Lietuvos vardą...²

Recenzijoje svarstomas ir dviejų originalių spektaklio personažų, galima sakyti, istorikų – Juodo ir Balto metraštininkų konfliktas, kuris Jurginiui pasirodė labai įdomus, dramos autoriaus suvoktas istoriškai teisingai, logiškai, kaip ir paties karaliaus Mindaugo tragedija. Vargu ar Jurginis numanė, kad tuoj po spektaklio premjeros žmonės ims vadinti jį Baltu, o Žiugždą – Juodu metraštininku... Tačiau būtent taip įvyko, tą žinojo net LKP CK³, ir tai nebuvo atsitiktinumas – tuo publika parodė, kad ji gerai orientuojasi, kas yra kas istorikų bendrijoje, kurie iš jų, anot poeto, niekada neužmiršta, kieno duoną valgo ir kam tarnauja, nes bijo, kad teks ir „ant sausos šakos pasisūpuoti“, o kurie elgiasi garbingai, tarnauja ne valdžiai, bet istorijai, mokslui, tiesai,⁴ nors sovietmečiu ne visada buvo įmanoma išlaikyti tiesų stuburą.

Kodėl buvo pasirinkti būtent šie du istorikai dviem skirtingoms pozicijoms įvardyti? Norint atsakyti į šį klausimą visų pirma reikia prisiminti bent svarbiausius jų biografijos faktus.

Juozas Žiugžda (g. 1893 m.) buvo išsilavinęs, visuomeniškai aktyvus, labai darbštus žmogus. Kurį laiką mokytojavo vienoje gimtosios Suvalkijos pradinėje mokykloje, vėliau studijavo, dirbo Rusijoje. Ir ten, ir 1919 m. grįžęs į nepriklausomą Lietuvą priklausė eserų, liaudininkų partijoms, vėliau, 1927–1934 m., prisišliejo prie socialdemokratų, net dalyvavo jų internacionalo kongrese Vienoje 1931 m. Mokytojo, rašė kalbos mokslo klausimais, nes, 1929 m. baigęs Kauno universitetą, įgijo literatūros ir lietuvių kalbos mokytojo specialybę, dirbo laikraščių, žurnalų redakcijose, redagavo knygas ir t. t.

1940 m. Lietuvą okupavus sovietams, naujoji valdžia įitariai žiūrėjo į socialdemokratų, o ir jie į valdžią eiti vengė, bet Žiugžda iš karto gavo aukštas viceministro pareigas, vėliau buvo liaudies komisaro pavaduotojas švietimo žinyboje. Jo viršininkas Antanas Venclova 1941 m. charakteristikoje rašė, kad pavaldinys „dirba su atsidavimu“, „vargu ar kas kitas būtų sugebėjęs tiek nudirbti, kiek jis yra nudirbęs“. O kolegė Liuda Vaineikytė pavadino jį darbo arkliu, iš trijų įstaigos vadovų atliekančiu didžiausią darbo dalį.⁵ Aišku, tą lėmė ne tik atsidavimas darbui, bet ir didžiulis pedagogo patyrimas, ir noras įsiteikti naujajai valdžiai.

Karo metus praleidęs Penzoje, Maskvoje, Žiugžda pokariu LSSR turėjo didelį autoritetą, pelnė LKP(b) vadovybės pasitikėjimą, sparčiai kopė aukštyn karjeros laiptais. Neturėdamas nei istoriko išsilavinimo, nei jokio mokslinio laipsnio, tapo VU Lietuvos istorijos katedros vedėju (1945 m.), Istorijos instituto direktorium (1948 m.), akademiku ir net MA viceprezidentu (1946 m.). Nuo 1949 m. iki 1964 m. – LKP CK narys, deputatas, apdovanotas 5 ordinais, iš jų du – Lenino. Bet visa tai vis tiek negarantavo saugaus gyvenimo, ypač Stalino laikais.

Sovietų saugumas stengėsi surinkti kuo daugiau kompromituojančios medžiagos apie daugelį senesniosios kartos tarpukario inteligentų – Antaną Purėną, Povilą Pakarklį, Feliksą Šimkūną, užkliuvo net bolševikų veikėjai, pavyzdžiui, kinematografijos ministrė (1948–1953) Michalina Meškauskienė, medicinos daktaras, sveikatos apsaugos komisaras (1940–1941) Vytautas Girdzijauskas ir kt. Bet Žiugždai čekistai skyrė ypatingą dėmesį dėl jo praeities – buvo eseras, LSDP CK narys, po to, kaip

sklido gandai, suartėjo su tautininkais – ne veltui 1939–1940 m. dirbo Kauno 5 gimnazijos direktorium. Beje, jo brolis 1941 m. buvo ištremtas į Sibirą. Beje, ir VKP(b) nariu Žiugžda tapo nelengvai, tik 1947-aisiais, net penkerius metus išbuvęs kandidatu, nors turėjo – tai buvo privaloma kiekvienam, buvusiam kitų, „blogų“ partijų nariu, – dviejų komunistų su 20 metų partiniu stažu rekomendacijas.⁶

Čekistai sekė jį keletą metų, siekdami, kaip patys nurodo, demaskuoti kenkėjišką jo veiklą ir ilgam įgrūsti į lagerį. Tuo tikslu ne kartą tardė ir Juozą Jurginį, bet iš jo nieko naudingo nesužinojo – suteikta puikiai proga pakenkti viršininkui, kurį nelabai mėgo, šis nepasinaudojo. O štai iš saugumo rūsiuose laikomų inteligentų per tardymus išgauti reikiamų parodymų, regis, nebuvo sunku.⁷

Todėl Žiugždos – į valdžią prasibrovusio įtartino, nepatikimo asmens – pavardė dažna čekistų raportuose. Antanui Sniečkui, pranešimuose į Maskvą. Viename iš jų, rašytame 1951 m. vasarį, MGB vadovybė kaltino Žiugždą, esą pokariu jis vilkino mokyklų sovietizavimą, blogai vadovavo Istorijos institutui, „marinavo“ Lietuvos istorijos vadovėlio rengimą.⁸ Čekistai buvo jau visai netoli tikslo, bet Sniečkui vis dėlto pavyko apginti ištikimą valdžios tarną, esą tuo tikslu jis pasitelkė net patį Michailą Suslovą, bent taip slapčia kalbėjo istorikai.

Žiugžda liko laisvėje, bet už ją teko ilgai ir brangiai mokėti: iš kailio nėrėsi, kad įtikytų, įsiteiktų valdžiai savo raštais, MA viceprezidento, instituto direktoriaus ir katedros vedėjo veikla. Bet koks neatsargus žingsnis galėjo pakenkti ar net būti lemtingas. Kai Žiugžda viename savo straipsnyje per neapdairumą gerai atsiliepė apie Joną Basanavičių⁹, tuoj gavo pylos ir turėjo parašyti priešingai. Antra vertus, buvo pavojinga ir persistengti – išlaikyti pusiausvyrą visais atžvilgiais nėra lengva...

Vis dėlto Žiugžda puikiai įvaldė pataikavimo valdžiai meną. Kiekviena proga šlovindavo Staliną, komunistų partiją ir rusų tautą, niekino lietuvių tautos praeitį, klastojo faktus istorijos leidiniuose, istorijos procesus, ir visuomenės pažangą aiškino vien klasių kova ir revoliucijomis. Įsidėmėtinas, pavyzdžiui, toks jo pareiškimas: „Lietuvos didžiosios kunigaikštystės egzistavimas mums nesuteikia pagrindo didžiutis savo istorija.“¹⁰ Žinomas amerikiečių istorikas, Lietuvos praeities žinovas Alfredas Erichas Sen-

nas visa tai įvertino, manyčiau, gana vykusiai ir subtiliai: „Žiugždos raštuose daug kūrybos.“¹¹ Taip jis ir pats rašė, ir iš kitų to reikalavo, mokė ne tik savo pavaldinius Istorijos institute, bet, būdamas MA viceprezidentas, kišosi ir į kalbininkų, literatų reikalus.¹² Didelė Žiugždos kaltė, kad visada stengdamasis apsidrausti, bijodamas rizikuoti jis trukdė, riboja lituanistinės literatūros leidimą. Antai viename inteligentijos susitikime su Sniečkom pareiškė: „Turime būti politikai, leisdami literatūrinį palikimą. Gerai, kad išleistas Maironio dvitomis, bet kam reikėjo išleisti tokiu dideliu [25 000 egz. – J. R.] tiražu?“¹³

Tiesa, Žiugždos portreto nederėtų piešti vien juodomis spalvomis: stalininio teroro metais jo atsargumas apsaugojo daugelį instituto darbuotojų, išvengti nemalonumų jis padėdavo ir vėliau. Pasak istoriko Edvardo Gudavičiaus, „Žiugžda savo žmones gynė iš paskutiniųjų. Ir neįduodavo. Jis varžė, prižiūrėjo, vertė dirbti pagal tam tikras ankštas schemas, bet tuo pačiu gynė savo kolegas.“¹⁴ O juk tipiskam karjeristui, koks buvo instituto direktorius, toks elgesys, atrodytų, visai nebūdingas... Ne veltui jo kandidatūrą į šias pareigas 1956 m., kai buvo perrenkamas, palaikė ir Konstantinas Jablonskis, ir beveik visi akademikai.

Stalino laikais besaikį pataikavimą Maskvai ir vietos valdžiai, taip kenkiant istorijos mokslui, dar būtų galima suprasti, gal net pateisinti: savaizgos instinktas yra natūralus. Tačiau ir po 1953 metų, kai net Sniečkaus taktika pasikeitė iš esmės, kai represinių struktūrų keliamas pavojus laisvei ir gyvybei smarkiai sumažėjo, Žiugždos elgesys liko tas pats. Kodėl? Kodėl, pavyzdžiui, tuo metu, kai buvo rengiamasi Vilniaus universiteto įkūrimo 400 metų jubiliejui (1979 m.), garbingo amžiaus akademikas niekieno neverčiamas parašė laišką LKP CK, esą 1579 m. jokio universiteto nebuvo – tik menka jėzuitų mokyklėlė? Papratimas – antras prigimimas?

Juozo Jurginio gyvenimo ir mokslinės veiklos orientyrai buvo visai kitokie. Nors ir jis dalyvavo LKP veikloje, priklausė komunistinei studentų draugijai *Scientia*, už tai ir kalintas, ir nubaustas 3 mėn. priverčiamųjų darbų, o 1940 m. kolaborantinės Liaudies vyriausybės buvo paskirtas Užsienio reikalų ministerijos Politinio departamento direktoriumi, taigi galėjo padaryti neblogą karjerą, vis dėlto pasuko kitu keliu. Žinoma, ir Jurginis

sakė konjunktūrines kalbas, rašė „raudonus“ straipsnius, iš dalies ir knygas, šlovino Staliną, dėkojo rusų tautai, caro imperijai, kad „priglaudė“ Lietuvą 1795 metais¹⁵ ir t. t. Tačiau tada taip elgtis buvo priversti daugelis inteligentų – rašytojų, mokslininkų... Juos (pavyzdžiui, Vincą Mykolaitį-Putiną, Vienuolį) už tai 1954 m. pasmerkė politkaliniai: girdi, tauta galėjo apsieiti ir be universitetų, teatrų, institutų, nes „šios aukštos institucijos tarnauja vien tautai nuodyti, maitoti ir rusinti“¹⁶. Bet ar viso to atsisakymas nebūtų reiškęs grįžimo į XIX, net į XVIII amžių, ar tauta nebūtų buvusi pasmerkta nutautėti ir išnykti?

Daugumai inteligentų teko prisitaikyti, daryti kompromisus su savo sąžine, tačiau tų kompromisų mastai, tikslai, o svarbiausia – padaryti nuostoliai anaipol nebuvo vieni. Žiugžda ne tik tikrino, cenzūravo instituto darbuotojų rašinius, bet ir stengėsi, kad kuo mažiau jų patektų į viešumą, vis mėgo kartoti: „Niekas nemuš mūsų už tai, kas nebuvo išleista. O už tai, kas pasirodė spaudoje, – galima nukentėti.“¹⁷ Kad šios taisyklės jis visada apdairiai laikėsi, patvirtina ir ilgamečio *Vagos* leidyklos direktoriaus Jono Čekio žodžiai: „1954 m. LKP CK ideologiniame skyriuje. buvo svarstomas Vilniaus architektūros albumo išleidimo reikalas. Nors šio leidinio parengimas buvo smarkiai kritikuojamas ir šiai kritikai karštai pritarė akademikas Juozas Žiugžda, nepaisydamas šios kritikos, Juozas Jurginis ramiai, argumentuotai ir kažkaip netgi linksmai atrėmė visus puolimus, pasiremdamas leidiniais apie Maskvą, Leningradą, Novgorodą.“¹⁸

Jurginis visada stengėsi parengti ir išleisti kuo daugiau istorinių monografių, straipsnių rinkinių, populiarios literatūros apie mūsų tautos ir valstybės praeitį, nes Lietuvos istoriją laikė lietuvių tautos subjektu. Taigi Jurginio ir Žiugždos nuostatos buvo visiškai skirtingos, skyrėsi ir jų kvalifikacija. Nors kadaise Ignas Jonynas pavadino Jurginį savamokslu, tikrasis istorijos srities savamokslis buvo Žiugžda – iš jo pastangų parašyti knygėlę apie 1863 m. sukilėlių vadą kunigą Antaną Mackevičių dabar šaiposi ir istorikai, ir knygų leidėjai.¹⁹

Tiesa, 1974 m. išleistoje jo literatūros rodyklėje nurodyta: „J. Žiugždos mokslinės veiklos viršūnė yra 3-jų tomų „Lietuvos TSR istorija.“ Pirmojo „Lietuvos TSR istorijos“ tomo autoriai iš esmės pakėlė lietuvių tautos istorijos plė-

šinius, siekdami marksistinės-lenininės metodologijos pagrindu įvertinti ir nušviesti pagrindines mūsų krašto senosios buržuazinės istoriografijos sukurtas siaurai klasines, nacionalistines koncepcijas.²⁰

Šis daugelio instituto darbuotojų ilgai ir sunkiai rengtas, 1957–1965 m. išleistas tritomis netrukus buvo pramintas „Juodąja istorija“, bet ne dėl juodų savo viršelių, o todėl, kad Lietuvos praeitis jame klastojama, pateikiama iškreiptai, o XX a. medžiaga – tai net ne Lietuvos, o tik darbininkų judėjimo, LKP istorija.²¹ Jaunas istorikas Aurimas Švedas mano, kad ji specialiai buvo rašoma tokia – siekta atgrasyti žmones nuo domėjimosi savo istorija.²² Jeigu tai tiesa, vadinasi, kompartijos ir jos nurodymus vykdžiusio Žiugždos viltys iš dalies išsipildė – skaitytojai, ypač studentai, tikrai nepakentė „Juodosios istorijos“, KGB tą užfiksavo jau 1958–1960 metais.²³ Tačiau žmonės vis tiek ieškojo knygų apie lietuvių tautos praeitį, tik kitokių – todėl taip išpopuliarėjo Adolfo Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“, išleista 1936 m. Jeigu „Juodoji istorija“ ir turi šokią tokią išliekamąją vertę, tai tikrai ne Žiugždos nuopelnas, priešingai – todėl, kad kai kuriems jos autoriams – Konstantinui Jablonskiui, Juozui Jurginiui, Vytautui Merkiui, Mečislovui Jučui – vis dėlto pavyko atsispirti viršininko diktatui ir jie pateikė bent dalį teisingų faktų, vertingų žinių.

Jurginio kaip istoriko darbus gerai vertino ne tik Lietuvos, bet ir kaimyninių respublikų specialistai, jis buvo laukiamas pranešėjas daugelyje tarptautinių mokslinių konferencijų, jo knygas susidomėję skaitė išeivijos istorikai, nors vienu metu jie tvirtino, kad jų kolegos pokario Lietuvoje iš viso nieko vertinga negali parašyti. Jurginio kvalifikacija, tyrinėtojo ir rašytojo gebėjimai, objektyvus požiūris į tautos praeitį ir drąsa pasakoti apie tai atvirai, sąžiningai, nesilaikant valdžios nubrėžtų rėmų ir dogmų, laimėjo jam „visuomenės simpatijas ir laisvo istoriko vardą.“²⁴

Todėl plačioji visuomenė, kuri istorija domisi tik laisvalaikio, Jurginį praminė Baltu – geru, teisingu metraštininku. „Žiugždizmo“ esmę sudarė pataikūniškas melas, todėl žmonių akyse Žiugžda buvo ir liko Juodas metraštininkas, t. y. bailus, nedoras istorikas.

Tokia visuomenės nuomonė, nors nevieša, bet plačiai žinoma, negalėjo neatsiliepti abiejų istorikų tarpusavio santykiams. Juoba kad likimas lėmė jiems ne kartą būti varžovais, konkurentais. Taip atsitiko ir 1965 m. – dėl vadovavimo Lietuvos SSR istorijos katedrai Vilniaus universitete. O buvo taip. Pirmaisiais pokario metais Ignas Jonynas, apkaltintas apolitiškumu, buvo atleistas, vedėju tapo Žiugžda. 1949 m. panaikinta ir pati katedra – liko tik bendra Žiugždos vadovaujama SSRS istorijos katedra. 1948 m. Daniilas Šupikovas, Maskvos emisaras, dar 1940 m. atsiųstas prižiūrėti Lietuvos komunistų, deramai įvertino vasalo stropumą: „Prof. Žiugžda skaito aukšto idėjinio – teorinio lygio paskaitas ir yra vienas garsiausių mokslininkų Lietuvos istorijos srityje.“²⁵

Tačiau, ideologiniam spaudimui susilpnėjus, universitete imta slapčia brandinti idėją, kad Lietuvos istorijos katedrą būtina atkurti. Tai buvo net šiek tiek panašu į sąmokslą – veikta priešišškai nusiteikusiam fakulteto dekanui nieko nežinant, neva partinei organizacijai (!) reikalaujant. Kad katedros vedėju privalo būti Jurginis, niekam iš universiteto istorikų abejonių nekilo, tačiau „sąmokslas“ buvo išaiškintas ir, nors katedra atsirado, bet jos vedėju ir vėl tapo Žiugžda²⁶, nesvarbu, kad menkas Lietuvos istorijos žinovas ir prastas dėstytojas.²⁷ Visai kas kita buvo Jurginis: turėjo gausybę žinių, originalių idėjų, mokėjo jas įdomiai, patraukliai perteikti, buvo studentų labai mėgstamas, globojo gabesnius, stengėsi iš jų išugdyti mokslininkus.²⁸

Istorijos institute konfliktų tarp minėtų „metraštininkų“ irgi pasitaikydavo dažnokai – dėl skirtingo požiūrio į Lietuvos istoriją, dėl personalo politikos, dėl darbo planų ir t. t. Tiesa, kartais Jurginis garsiai šlovinavo savo viršininką, pavyzdžiui, iškilmingame susirinkime Mokslų akademijoje Žiugždos 70-mečio proga 1963 m. pavasarį. Tačiau archyve išlikęs jo pranešimo tekstas dviprasmiškas, esama taiklių užuominų, ypač kad tais laikais tokia populiari buvo Ezopo kalba. Pavyzdžiui, įterpta tokia Plutarcho citata: „Istorijai nepaprastai sunku susekti tiesą: vėlesnėms kartoms įvykių pažinimą užtemdo laikas, o istorija, aprašanti savo amžininkų darbus ir gyvenimą, slepia ir iškraipo tiesą iš

pavydo ir nepalankumo arba trokšdama įsiteikti ir pataikaudama.“ Tiesa, pranešimo pabaigoje Jurginis dar kartą pacitavo Plutarchą, pabrėždamas jubilio santūrumą, romumą ir tai, kad savo valdžios jis nenaudoja piktam.²⁹

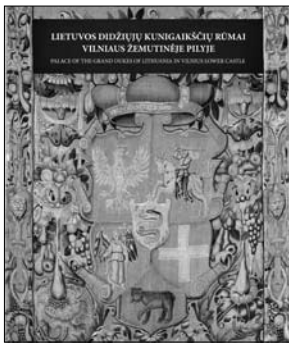
Aštrus konfliktas tarp šių istorikų kilo 1967 m. vasarą dėl kol kas nežinomų priežasčių. Jis pasiekė net Maskvą, iš kur buvo atsiųstas SSKP CK atstovas aiškin-tis padėties. Imtis taikytojo vaidmens jis nesėkmingai bandė įkalbėti MA visuomeninių mokslų skyriaus aka-demiką sekretorių Kostą Korsaką, kuris laiške žmonai rašė: „Mūsų CK nebežino, kaip išklampoti iš šios pai-niavos.“³⁰ Paprastai Korsakas palaikydavo Jurginį, nors pripažino, kad šis ne visada teisingas ir korektiškas.

Žiugžda su Jurginiu keletą kartų buvo konkurentai ir dėl Istorijos instituto direktoriaus kėdės, vien tai ilgam apkartino jų tarpusavio santykius. Kad Žiugžda buvo didelis karjeristas, visiems aišku, bet ir Jurginis šiuo at-žvilgiu buvo nepėsčias, nors jo motyvai varžybose dėl valdžios buvo visai kitokie – tikėjosi, beje, pagrįstai, ir ne jis vienas, kad istorikų kolektyvui vadovaus geriau.

Tačiau LKP vadovybė vadovavosi visai kitokiais kri-terijais, todėl Jurginio planai vis žlugdavo. Taip įvyko ir 1970 m., kai Žiugždą valdžia pagaliau išprašė į pensiją. Tada Sniečkus, kažkodėl pasikvietęs pietauti ilgametį KGB viršininką Juozą Petkevičių, Juozą Matulį ir Juo-zą Jurginį, pareiškė, kad pastarajam teks pakeisti senąjį instituto direktorių, buvo numatytas ir jo pavaduoto-jas mokslo reikalams – Vytautas Merkys. Bet Žiugžda skubiai nuvyko į Maskvą ir pasistengė ten įrodyti, kad toks pasirinkimas būtų blogas dėl Jurginio „praeities klaidų“, todėl Sniečkui teko kapituliuoti.³¹ Tai buvo la-bai negražus ir betikslis kerštas – juk jokios konkrečios naudos sau eksdirektorius iš to negalėjo tikėtis.

Tikriausiai nagus prikišo ir Jurginio priešai LKP CK vadovybėje – jie nenorėjo, kad tokiame ideologiškai svar-biam institutui vadovautų savarankiškas, turintis savo nuomonę ir nebijantis jos ginti, tarp istorikų autoritetin-gas žmogus. Istorijos instituto direktorium buvo paskir-tas Bronius Vaitkevičius, atėjęs iš Partijos istorijos institu-to, artimai bendravęs su Genriku Zimanu... ■

1. P. Treinys, Atsisveikinimas su teatru, V., *Vaga*, 1998, p. 165.
2. J. Jurginis, Apie juodą ir baltą metraštininkus. *Kultūros barai*, 2007, nr. 7.
3. LYA LKP DS f. 16895, ap. 2, b. 231.
4. J. Marcinkevičius, Mindaugas, V., *Vaga*, 1968, p. 10, 86.
5. LYA LKP DS f. 1771, ap. 227, b. 2775.
6. E. Bilevičius, Didžiojo įtempimo laikai ir žmonės, V., 1983, p. 113.
7. LYA, f. K. 1, ap. 58, b. P – 2187.
8. Ten pat, ap. 10, b. 147–151; V. Tininis, Komunistinio režimo nusikalti-mai 1944–1953 (mokslinė studija ir faksimilinių dokumentų rinkinys), I t. V., Gen. J. Žemaičio Lietuvos karo akademijos leidykla, 2003, p. 237–239.
9. J. Žiugžda, Jonas Basanavičius, *Tiesa*, 1947-02-18.
10. LMAA, f. 16, ap. 1, b. 88.
11. A. E. Senn, Lietuva 1940. Revoliucija iš viršaus, Iš anglų k. vertė Rita Truskauskai-tė, V., Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009, p. 234.
12. Lietuvos sovietinė istoriografija, V., *Aidai*, 1999, p. 242, 244, 250.
13. J. Čekys, Leidykla ideologizuotos visuomenės sistemoje, Kn. Rašytojai ir cen-zūra, V., *Vaga*, 1992, p. 237.
14. Visa istorija yra gyvenimas: Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas. 12 sakinės istorijos epizodų, V., *Aidai*, 2008, p. 216.
15. LMA RS, f. 295, b. 29.
16. *Sietynas*, nr. 5, 1989, p. 212.
17. Siekiau būti ištikimas. Antanas Tyla atsako į Aurimo Švedo klausimus. *Nauja-sis Židinys-Aidai*, 2007, nr. 1–2.
18. J. Čekys, Ilga ir kūrybinga kelionė, *Gairės*, 1999, nr. 3.
19. V. Merkys, Atminties prošvaistės, V., *Versus aureus*, 2009, p. 185; J. Čekys, p. 233.
20. Juozas Žiugžda, Literatūros rodyklė, V., 1974, p. 14.
21. LYA LKP DS f. 16895, ap. 2, b. 231.
22. R. Čekutis, D. Žygelis, Laisvės kryžkelės. Kaip sovietmečiu buvo prievartauja-ma Lietuvos istorija, *bernardinai.lt*, 2009-01-19.
23. Lietuvos sovietinė istoriografija, p. 90, 94.
24. „Išbandyti, iki kur galima eiti“. Vanda Zaborskaitė atsako į Aurimo Švedo klau-simus, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2007, nr. 3.
25. LYA LKP DS f. 1771, ap. 227, b. 2775.
26. „Išbandyti, iki kur...“
27. V. Merkys, p. 102.
28. Ten pat, p. 187, 188.
29. LLMA, f. 205, ap. 1, b. 215.
30. Kosto Korsako laiškas Halinai Korsakienei, Kn: Literatūra ir kalba, XXI, V., 1995, p. 375.
31. „Minuotojas klysta tik vieną kartą“. Mečislovas Jučas atsako į Aurimo Švedo klausimus, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2007, nr. 5/6.

Ona MAŽEIKIENĖ

PASLAPTINGAS PAVELDO KLODAS ATSIVERIA DABARČIAI

*Valdovų rūmų istorijai ir rinkiniams skirtu albumo
viršelis su Žygimanto Augusto gobelenu*

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai vien per pirmuosius savo egzistavimo metus (2009), talkinamas partnerių – Lietuvos dailės muziejaus ir Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“, parengė ir išleido keletą solidžių parodų katalogų, reikšmingų mokslinių ir populiariavimo pobūdžio leidinių – tai „Vavelis Vilniuje. Nuo Jogailaičių iki Abiejų Tautų Respublikos pabaigos“, „Lietuva senuosiuose istorijos šaltiniuose“, „Liublino unija ir jos epocha Jano Mateikos kūryboje“, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro izdo sąskaitų knygos (1494–1504)“, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos (1543–1548), 1544 XI 15–1546 XI 15“, „Valentino Saurmano laiškas imperatoriui Ferdinandui I iš Žygimanto Augusto Vilniaus dvaro (1561–1562)“, „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste“, Mečislovo Jučo monografija „Žalgirio mūšis“ ir kt. Jie išleisti lietuvių, lenkų ir anglų kalbomis, istorijos šaltinių tekstai skelbiami lotynų ar kita originalo kalba. O archeologinių rinkinių ir įgytų vertybių atvirukai, keletas kalendorių, informaciniai lankstukai prabyla net septyniomis kalbomis.

Šių metų pradžioje *Standartų spaustuvė* 2000 egz. tiražu išspausdino naują kapitalinį leidinį „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai Vilniaus žemutinėje pilyje. Istorija ir rinkiniai“ iš serijos „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų albumai“ (I tomas). Autoriai ir sudarytojai – Dalius Avižinis, Vydas Dolinskas ir Ėrika

Striškienė. Išpūdingo formato ir apimties (478 p.) albumas gausiai iliustruotas atkurtųjų rūmų ir istorinių vertybių nuotraukomis – pirmą kartą taip plačiai pristatyti Valdovų rūmų pagrindiniai rinkiniai ir vertinamiausi eksponatai.

Pasak ilgamečio Valdovų rūmų tyrinėtojo, garsaus archeologo Vytauto Urbanavičiaus, kultūrinis sluoksnis rūmų teritorijoje vietomis siekė net 7–8 metrus. Archeologiniai radiniai, jo manymu, leido rūmus ne *atstatyti*, o *atkurti*. Valdovų rūmų tyrinėjimai ir atkūrimo darbai labai svariai papildė Lietuvos kultūros istorijos pažinimą, iš surinktos medžiagos bus parašytas ne vienas mokslinis darbas. Atkurtieji Valdovų rūmai taps svarbiu istorinės kultūros propagavimo, švietimo, kultūrinio turizmo centru, regimu Lietuvos europietiško, senos valstybinės tradicijos simboliu. Čia bus galima susipažinti su garbinga Lietuvos praeimi, kultūros paveldą suvokti europiniame kontekste. Pristatytas solidus leidinys dar kartą tai patvirtino.

Jo įvadą „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniaus žemutinėje pilyje ir jos atkūrimas“ parašė Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties klausimų komisijos pirmininkas šviesaus atminimo Algirdas Brazauskas (1932–2010). Tautinio atgimimo metais dauguma žmonių svajojo, kad būtų atstatyta tai, ką priešai sunaikino. Todėl straipsnio autorius apgailestauja, kad „rūmų atkūrimą įteisinus įstatymiškai jis tapo ginčų ir nesusikalbėjimo objektu...“ Tačiau neabejoja: „Atkurtieji Rūmai ne tik sužadins emocinius ir

patriotinius jausmus, bet taip pat labai praturtins Vilniaus bei visos Lietuvos mokslą ir kultūrinį gyvenimą, nes ilgų metų kruopštus darbas ir tyrinėjimai suteikė mokslininkams daug naujų ir unikalių žinių.“

Muziejaus direktorius Vydas Dolinskas nuosekliai supažindina skaitytojus su Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų istorinės raidos bruožais, jų atkūrimu ir būsimosiomis ekspozicijomis. Atkurti rūmus planuota iki 2009 m., čia turėjo vykti Lietuvos tūkstančiui skirtos parodos. Deja, to padaryti nepavyko.

2009 m. liepos 6 d., minint Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimą, įvyko simbolinė Valdovų rūmų atidarymo ceremonija, kurioje dalyvavo Lietuvos Respublikos vadovai ir garbingi svečiai iš penkiolikos užsienio valstybių. Buvo atidengtas atkurtasis puošnus pietų korpuso ankstyvojo baroko portalas su frizo juostoje iškaltu įrašu: MILLENNIO LITHUANIAE MIX–MMIX. Virš jo rausvo marmuro lentoje iškalta citata iš Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto sekretoriaus Augustino Rotundo teksto „Pasikalbėjimas lenko su lietuviu“.

Po simbolinio Valdovų rūmų atidarymo, kol statybininkai atstogavo, buvo priimanamos organizuotos turistų grupės (apsilankė daugiau kaip 20 tūkstančių žmonių).

Dolinskas straipsnyje detalai aptaria rūmų istorinę raidą. XIII a. pabaigoje–XIV a. pradžioje pastatyti mūriniai Žemutinės pilies įtvirtinimai tapo vėlesnės didžiųjų kunigaikščių rezidencijos vieta. Žemutinė pilis buvo apjuosta mūro siena su bokštais. 1413 m. žinutė liudija, kad Žemutinėje pilyje gyveno Ldk Vytautas (1392/1401–1430). Po 1419 m. gaisro jis rekonstravo Vilniaus pilis, perstatė ir išplėtė Katedrą.

Buvusią viduramžių aptvarinę pilį paversti vėlyvosios gotikos stiliaus bruožų turinčiais reprezentaciniais rūmais, kaip manoma, ėmėsi Ldk kunigaikštis Aleksandras (1492–1506). Į juos iš Aukštutinės pilies buvo perkelta pagrindinė valdovo rezidencija. Pietų ir rytų korpusų pamatai rodo, kad greičiausiai Aleksandro Jogailaičio statyta rezidencija buvo dviejų korpusų, dviejų ar trijų aukštų, L raidės formos. Kasinėjimų metu rasta puošnių koklių, įvairiaspalvių grindų plytelių, kitų vertingų gotikos laikotarpio radinių.

Valdant Ldk Žygimantui Senajam (1506–1548) sostinę nusiaubė keli didžiuliai gaisrai, po kurių, Bonos Sforcos dvariškių liudijimu, valdovas pradėjo rūmų rekonstrukciją. Langams aprėminti tada pirmą kartą panaudotas akmuo – grubios faktūros konglomeratas iš Bistryčios, esančios netoli Vilniaus. Rūmus papuošė renesansinės krosnys. Minima, kad prie rūmų buvęs sodas.

Naujas rūmų plėtros etapas sietinas su Žygimanto Augusto (1544/1548–1572) ir jo žmonos Elžbietos Habsburgaitės vardais. Tuo metu pastatyti vadinamieji Naujieji rūmai baigė formuoti Didįjį reprezentacinį uždarą rezidencijos kiemą. Straipsnyje nurodytos ir užsienio meistrų, ir vietinių amatininkų pavardės, aptarta, kokios statybinės medžiagos atvežtos iš kitų šalių. Renesansiniai Žygimanto Augusto rūmai tapo ne tik politikos, diplomatijos, bet ir kultūros, meno centru su didžiule biblioteka ir įvairiomis meno kūrinių kolekcijomis.

Paskutinis Valdovų rūmų klestėjimo laikotarpis susijęs su Vazų dinastijos – Žygimanto (1587–1632) ir Vladislovo (1632–1648) – valdymu. Beje, Vilniaus rezidencijoje 1562 m. įvyko Švedijos princo Jono Vazos, tapusio Švedijos karaliumi Jonu III (1568–1592), vedybos su Kotryna Jogailaite, atvėrusios Vazų dinastijai kelią į Abiejų Tautų Respublikos sostą.

Po 1610 m. gaisro nukentėję Valdovų rūmai buvo suremontuoti ir dekoruoti šiaurietiško manierizmo stiliumi. Tai liudija tyrimų metu rastos architektūrinės detalės. Netrukus rūmai buvo išpuošti ir pagal ankstyvojo baroko dvasią. Yra išlikęs Stepono Paco, artimo Vazų dinastijai, liudijimas apie to meto statybas ir apdailos darbus.

Karų su Maskva laikais XVII a. viduryje Vilnių pirmą kartą užgrobė svetimšaliai ir šešerius metus (1655–1661) jį niokojo. Buvo nusiaubti ir rūmai. Po to daugiau jau niekada jie netarnavo kaip valdovų rezidencija. XVIII a. juose gyveno miestiečiai. XVIII–XIX a. sandūroje rusų administracija rūmus, kaip regimą Lietuvos valstybės simbolį, įsakė nugriauti.

Dolinskas pabrėžia: „Valdovų rūmų tyrimai, sukaupiti radiniai ir kita medžiaga leidžia ne tik kore-

Atkurtieji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai

guoti, bet ir iš esmės perrašyti Lietuvos ankstyvosios mūro architektūros, Gotikos, Renesanso, ankstyvojo Baroko istoriją, naujai pažvelgti į valdovo dvaro gyvenimo, kultūros raidą.“

Numatyta rūmuose įrengti keturis pagrindinius ekspozicinius maršrutus, susijusius su valdovų rezidencijos, o kartu ir su visos Lietuvos istorija. Dvi nuolatinės ekspozicijos chronologiškai atskleis istorinį, politinį ir kultūrinį rūmų gyvenimą, pristatys gausius radinius, atspindės rūmų salių istorines funkcijas, tris pagrindines jų raidos epochas ir stilistines madas nuo gotikos iki ankstyvojo baroko. Trečioji atskleis rezidencijos muzikinį gyvenimą, buitį ir bus skirta daugiausia edukacijai. Ketvirtoji – tai keičiamos nacionalinės ir tarptautinės parodos.

Dolinsko straipsnis gausiai iliustruotas Lietuvoje iki šiol nepublikuotomis lituanistinių vertybių, esančių

Prancūzijos, Vokietijos, Švedijos, Rusijos, Lenkijos, Italijos, kitų šalių muziejuose ir archyvuose, nuotraukomis. Pateikti Valdovų rūmų planai, nurodyta, kas kur bus, išvardytos ekspozicijų temos, aptarta salių stilistika ir istorinės funkcijos, nurodytos svarbiausios su rūmų istorija susijusios datos.

Ilgametė Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“ darbuotoja, archeologė, o dabar Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų vyriausioji fondų saugotoja Ėrika Striškienė supažindina su Žemutinės pilies teritorijos archeologiniais tyrimais, aptaria radinius, kurie kol kas saugomi Lietuvos nacionaliniame ir Lietuvos dailės muziejuose. Nuo 1988 m. kompleksinius tyrinėjimus šiame išskirtinio intensyvumo (tiek istorijos, tiek kultūros atžvilgiu) plote vykdė Lietuvos istorijos instituto Pilių tyrimo grupė

(Vytautas Urbanavičius, Napoleonas Kitkauskas, Adolfas Tautavičius, Albinas Kuncevičius), 1993 m. tapusi viešąja įstaiga Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“. Jau tada buvo rengiamos parodos, edukaciniai renginiai, koncertai. Rūmų griuvėsiuose pastatyta Juozo Grušo drama „Barbora Radvilaitė“, XVII a. italų kompozitoriaus Giulio Caccini'o opera „Rudžiero išlaisvinimas iš Alčinos salos“, įvyko daug kitų renginių.

Atliekant tyrimus (1987–2009) sukaupta daugiau kaip 300 000 įvairių tipų ir epochų radinių. Dalis jų jau buvo eksponuojami Taikomosios dailės muziejuje, keliuose Lenkijos ir Vokietijos muziejuose. 2009 m. sausio 1 d. įsteigus naują Nacionalinį muziejų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmus, pradėtas eksponatų perdavimas. Tikimasi, kad monetos ir kiti numizmatiniai radiniai, kurie dabar laikinai saugomi Lietuvos nacionaliniame muziejuje, irgi bus grąžinti ir eksponuojami Valdovų rūmuose.

Pirmajame albume, pristatančiame Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų paveldą, supažindinama tik su nedidele išpūdingų radinių dalimi. Jie chronologiškai suskirstyti į keturis skyrius: ikigotikinį, gotikinį, renesansinį ir barokinį.

Didžiausią grupę sudaro architektūriniai (iš akmens, marmuro, metalo) radiniai. Tapyto tinko duženos liudija, kad gotikinį rūmų interjerą puošė freskos. Rasta nemažai grindų plytelių, priklausančių įvairiems laikotarpiams, dekoruotų ornamentais ir net siužetais. Plūkto molio krosnis XIV–XV a. pakeitė koklinės, Vilniaus Žemutinę pilį irgi pradėta šildyti koklių krosnimis. Rasta XV a. herbinių koklių su Vyčiu, Gediminaičių stulpais, Radvilų Ereliais, kitais heraldiniais ženklais, su Abiejų Tautų Respublikos penkių laukų jungtiniu herbu: pakaitomis Erelis–Vytis, Vytis–Erelis, o viduriniame skydelyje – Vazų Pėdas. Rastas ir herbo skydelis su Sforcų giminės Žalčiu. Esama koklių, puoštų alegoriniais, mitologiniais arba bibliniais siužetais – su figūriniais Adomo ir Ievos, šv. Onos, švč. Marijos, kitų šventųjų ir Kristaus atvaizdais. Dide-

lė dalis koklių yra polichrominiai renesansiniai, manieristiniai arba ankstyvojo baroko stiliaus, datuoti XVI–XVII a. pirmąja puse. Rasta koklių su datomis ir kunigaikščių Sapiegų, Radvilų, kitų garsių giminių inicialais. „Valdovų rūmų istorinių XV–XVII amžiaus koklių kolekcija yra gausiausia ir viena iš vertingiausių visoje Europoje“, – tvirtina Ėrika Striškienė.

Kita gausi archeologinių radinių grupė yra įvairūs buitiniai daiktai. Tarp jų nemažai keraminių ir stiklinių (importinių) XVI a. pabaigos–XVII a. pradžios indų šukių, stalo peilių. Surasta gana daug odinių dirbinių (avalynės, krepšelių ir kt.), brangių papuošalų (auskarų, sagų, grandinėlių, segių, signetinių ornamentuotų XIV–XVII a. žiedų). Dalis metalinių daiktų yra susiję su kario atributika – arbaletu strėlių antgaliai, kovos kirviai, alebardos, XIV–XV a. šarvų plokštelės, patrankų sviediniai, špagų nuolaužos, XVI a. pradžios vienašmenis kalavijas ir kt. Radiniai – šachmatų figūrėlės, šaškės, lošimo kauliukai ir kt., muzikos instrumentai (dambrelės, švilpynės, fleitos nuolauža), keli šimtai XVII–XIX a. keraminių pyptkių – byloja ir apie tai, ką rūmų gyventojai veikė laisvalaikio. Kad Žygimanto Augusto laikais Žemutinėje pilyje būta didelės bibliotekos, liudija surasti knygų apkalai, sąsagos, viena iš jų su įrašu „BARBARA“. Rūmų teritorijoje rasta vertingos numizmatikos: Senovės Romos, kitų Europos kraštų ir

Interjero vertybių paroda Taikomosios dailės muziejuje

Archeologinių radinių ekspozicija Taikomosios dailės muziejuje

daugelio Lietuvos didžiųjų kunigaikščių kaldintų monetų. „Gausūs radiniai labai išplėtė Lietuvos architektūros, dailės istorijos pažinimą“, – pabrėžia autorė.

Valdovų rūmų teritorijoje rastų archeologinių radinių tyrimai neabejotinai tęsis ilgus dešimtmečius. Kito tokio gausaus ir nacionaliniu mastu reikšmingo XIII–XVII a. archeologinių radinių rinkinio nėra ne tik Lietuvoje, nedaug analogų rastume ir Europoje. Turbūt kol kas sunku net suvokti, o juo labiau adekvačiai įvertinti, kokį svarbų, nepažintą ir paslaptinę paveldo klodą atskleidė Valdovų rūmų tyrimai ir kaip jis pakeis dabartinį senosios Lietuvos istorijos supratimą. Albume aptartos archeologinės vertybės leidžia spėti, kokie reikšmingi atradimai dar laukia dirbant su šiais radiniais.

Istorikas Dalius Avižinis, buvęs Lietuvos dailės muziejaus darbuotojas, dabar Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų Rinkinių saugojimo ir apskaitos skyriaus vedėjas, rašo apie rūmams dovanotas ir įsigytas vertybes. Žinoma, didžiausia vertybė yra išlikusios autentiškų rūmų pamatų liekanos, architektūros detalės. Nerasta nė vieno išsamaus rūmų inventoriaus, bet iš įvairių užuominų, aprašų fragmentų yra žinoma,

kad Valdovų rūmuose būtų ne tik prabangaus architektūrinio dekoro, bet ir įvairių taikomosios bei vaizduojamosios dailės vertybių, kurių autoriai – tiek vietiniai, tiek užsienio meistrai. Deja, per karus ir gaisrus daug kūrinių pražuvo. Panašus likimas ištiko ir Krokuvos Vavelio karališkąją pilį, kitų Europos šalių valdovų rezidencijas. Atkuriant Valdovų rūmus, planuojant jų ekspozicijas ir sudarant rinkinius, remtasi tarptautine

prarastojo paveldo ir muziejinių rinkinių atkūrimo praktika. Istorinių interjerų ir kompleksinio jų atkūrimo pavyzdžių teko ieškoti kitose šalyse, įvairiuose pasaulio muziejuose. Su Lietuva istoriškai susijusiuose kraštuose yra išlikę nemažai lituanistinių eksponatų, kurių dalis priklausė valdovams. Informacijos apie istorinius interjerus ieškota ikonografijoje ir rašytiniuose šaltiniuose, lankytasi rezidencijose, kurių autentiški gotikos, renesanso, ankstyvojo baroko interjerai yra išlikę, tyrinėti istoriniai meno vertybių rinkiniai.

Parengti Valdovų rūmų atkūrimo ir ekspozicijų koncepciją padėjo Lietuvos dailės muziejus, turintis didelę ekspozicijų istoriniuose objektuose rengimo patirtį.

Kaupti istorijos ir meno vertybes Valdovų rūmų istoriniams interjerams pradėta 2003 m. Pirmąją ekspонатą (VR-1) – Niurnbergo graverio Mathiaso Zündto sukurtą grafikos kūrinių pagal Žygimantui Augustui dirbusio dailininko Hanso Adelhauserio piešinį, vaizduojantį Gardino panoramą 1568 m., – būsimajai rūmų ekspozicijai padovanojo su Vilniumi susijęs lenkų kilmės fizikas atomininkas, verslininkas ir kolekcininkas dr. Tomaszas Niewodniczański. Valdovų

rūmų paramos fondas už Lietuvos ir užsienio aukotojų lėšas nupirko keletą istorinių gobelenų ir kitų eksponatų. Seniausias iš jų – XVI a. pradžios audinys „Eitynės su drambliais“. Vėliau gauta daugiau vertingų dovanų iš kolekcininkų mecenatų – Avižinio straipsnyje jie visi paminėti.

Ieškant eksponatų, pirmenybė teikta lituanistinėms arba tiesiogiai su Lietuvos valdovais susijusioms vertybėms. Kūrinys turėjo būti ne vėlyvesnis negu XVII a. vidurio, pagal stilistiką ir tipologiją artimas tiems, kokių būta Lietuvos ir Lenkijos valdovų rinkiniuose. Amžiams bėgant, lituanistinės kolekcijos buvo išblaškytos, ne kartą keitėsi jų šeimininkai. Valdovų rūmuose numatytoms sukurti vėlyvosios gotikos, renesanso ir ankstyvojo baroko interjerų ekspozicijoms ieškota eksponatų, būdingų tiems laikotarpiams. Kreiptas dėmesys ir į tipologiją, nes norėta atspindėti istorines salių funkcijas. Iki 2009 m. sukaupta 516 istoriniams interjerams skirtų vertybių: paveikslų, gobelenų, baldų, metalo dirbinių, indų, ginklų ir šarvų, žemėlapių, knygų ir kt.

Retų gotikinių eksponatų rinkinyje nėra daug, bet jų pakaks papuošti dviem šio laikotarpio salėms, – teigia straipsnio autorius. Įsigyta keletas itin vertingų gotikinių baldų, indų, kitų kūrinių. Gero kai gausesnis Renesanso epochos rinkinys. Įsigytas gobelenas, išaustas Flandrijoje XVI a. pirmojoje pusėje, su šešių laukų herbais: Lenkijos Ereliu (ant Erelio krūtinės inicialai SA – Sigismundus Augustus), Lietuvos Vyčiu, Kijevo, Voluinės, Smolensko žemių herbais, o centre pavaizduotas Sforců giminės herbas. Šis gobelenas galėjo būti išaustas specialiai Vilniaus rūmams. Keletas kitų gobelenų išausta pagal Žygimantui Augustui dirbusių menininkų kartonus. XVI a. laikytinas Lietuvos „aukso amžiumi“. Renesanso laikotarpiu didelę įtaką Vilniaus dvarui darė italų kultūra. Tačiau eksponatų ieškota ne tik Italijoje, o ir Prancūzijoje, Vokietijoje, kituose kraštuose. Įsigyta meniškų baldų, drožinėčių arba su įvairiaspalvėmis intarsijomis (krėslų, kasonių, kabinetų, sekretų). Sudarytas puikus Europos renesanso kultūrą atspindintis dailės rinkinys.

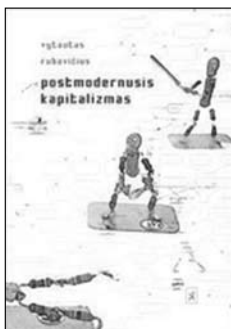
Rodomi Valdovų rūmuose, šie kūriniai liudys, kad Lietuva XVI–XVII a. prilygo kitiems Europos kraštams, patvirtins glaudžius kultūrinius ir meninius jų ryšius, bendras to meto madas.

Daugiausia eksponatų sukaupta iš ankstyvojo baroko epochos. Tai XVI a. pabaigos–XVII a. pirmosios pusės paveikslai, audiniai, baldai, knygos, žemėlapiai, taurės su herbais, ginklai, šarvai ir kiti dirbiniai. Nors Europos rinkoje lituanistinių eksponatų nėra gausu, vis dėlto už valstybės skirtas ir Lietuvos bei užsienio piliečių suaukotas lėšas pavyko nupirkti labai vertingų kūrinių, kurie kartu su kolekcininkų mecenatų dovanotomis vertybėmis sudarys išskirtinę Europos ir Lietuvos istorijos ir meno kolekciją. „Tikrai verta džiaugtis tais lituanistiniais eksponatais, kurie sugrįžo į Lietuvą... Valdovų rūmų atkūrimas mūsų valstybei suteikė progą ne tik susigrąžinti dalį prarasto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo, bet ir gerokai papildyti buvusį, labai negausų ir itin nukentėjusį pasaulietinio, europinio XV–XVII a. meno vertybių, kultūros paveldo fondą“, – rašo Dalius Avižinis.

Visi albumo straipsniai, supažindinantys skaitytojus su Valdovų rūmų istorija ir muziejinių vertybių rinkiniais, parengti labai kvalifikuotai ir suteikia daug naujų žinių.

Didžiąją leidinio dalį sudaro eksponatų nuotraukos, dauguma jų publikuojamos pirmą kartą. Leidinys „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai Vilniaus žemutinėje pilyje. Istorija ir rinkiniai“ ne tik vizualiai patrauklus, bet ir labai informatyvus, teikiantis pažinimo džiaugsmą ir estetinę pasigėrėjimą.

Vilniuje išaugo naujas kultūros židinys – neeilinis muziejus, kuriame dirba jauni, kūrybingi ir svarbiausia, darbštūs žmonės, savo kvalifikaciją ir potencialą jau spėję įrodyti konkrečiais darbais (eksponatų paieškomis, jų įsigijimu, neeilinėmis parodomis, tyrinėjimais ir brandžiais moksliniais leidiniais). Nors dar neturi tinkamų darbo sąlygų, be to, patiria nuolatinę moralinę kai kurių „žinovų“ ir žurnalistų terorą, jie, nesiveldami į tuščius ginčus, sugeba dalykiškai ir nuosekliai tęsti pradėtą veiklą. ■

Rita REPŠIENĖ

GUNDYMAS LAISVE, arba KAPITALIZMAS KITAIP

Vytautas Rubavičius, *Postmodernusis kapitalizmas*,
Vilnius: *Kitos knygos*, 2010. – p. 272

*Laisvės pažadas kiekvienam yra pažangos
horizontas ir jo legitimavimas.*

Jean-François Lyotard

Permainingas metas, kai kapitalizmu buvo gąsdinama, o komunizmo šmėkla pergalingai klaidžiojo po Europą, nugrimzdo į Letą. Dabarties viltys siejamos su kitokia pasaulio tvarka. Kitokia „kapitalo laisvė“, kaip savijauta, ironiška viltis ar utopija, tapo, pasak Vytauto Rubavičiaus, ir auklėjimo, ir kultūrinės, ir kitokios veiklos (pa)matu. Postmoderni laikysena dvelkia „nepriklausomybe“, kaip ir XX a. pabaigos nacionaliniai išsivaduojamieji sąjūdžiai.

Ar autorius gali būti visiškai laisvas nuo įtakų? O gal kitų nuomonė, patirtis, atradimai tampa svarbia savasties dalimi?

Astrofizikas pagal išsilavinimą, mokslininkas pagal pašaukimą, poetas pagal prigimtį naujojoje savo knygoje ir toliau preparuoja postmodernybę, į kurią, kaip pats prisipažįsta, yra įklimpęs jau gerą dešimtmetį. Tai tartum kultūrinės laikysenos išbandymas, savęs ieškojimas, kritinės minties puoselėjimas, galių sutelkimas arba praradimas.

Ką galima prarasti, pasirinkus „savidaugos“ inspiruojamą požiūrį ar postmodernaus būvio retoriką? Laisvės prerogatyva yra svarbi dabarties tyrinėjimų nuostata, kurią atskleidžia pasirinktoji transgresijos ideologija, leidžianti peržengti sociokultūrinės ribas. Atliekant dekonstrukcijos veiksmą, besąlygiški dalykai „paverčiami“ sąlygiškais, besąlygiški akivaizdumai, tapatumai, tabu ir normos tampa „sąlygiškais socialiniais

konstruktais, įtvirtinamais tam tikrame nusistovėjusiame galios konfigūracijos lauke“ (p. 71). Ar pasirinkta pozicija išreiškia tai, kas asmeniška, ar yra sankcionuojama bendruomeninių paradigmu? Ar „savidauga“, tokia populiari šioje knygoje, gali multiplikuoti laisvę, ar įmanoma rasti tiesos „kodą“ kaip universalų visraktį?

„Išlaisvinanti geismo mašina“ (p. 84–86), kaip ir gyvenimo aistra, propaguojama jau nuo antikos laikų, dabar tapatinama, viena vertus, su seksualumo raiška, antra vertus, pabrėžiamas socialinis tos raiškos valdymas, „nepalijaujamai“ tvirtinant aiškią moteriškumo ir vyriškumo skirtį. Atsisakant lyčių suvienodinimo reikšmių, išsaugoma tradicinė orientacija ir tradicinės vertybės, kurios postmoderniame pasaulyje užtikrina laisvę ar bent jau leidžia jaustis laisvam. Nenukrypti, nepasiduoti, neprisitaikyti, remtis logika ir išsaugoti prasmę – štai pamatiniai postmodernios visuomenės iššūkiai.

Realybės postmodernumas vertintinas socialinių konstrukto – kultūros reiškinių, moralės normų, politinių veiksmų kontekste, kuris atspindi visuomenės procesus ir bendruomeninius poreikius. „J. Baudrillard'o įsitikinimu, pasikeitus tikrovės tikroviškumui, tikrovės funkcijas kaip tik ir prisiima nostalgija – ima daugintis kilmės mitai, įnirtingai ieškoma tikrosios tiesos, imamas vertinti individualus meno išgyvenimas, kitaip tariant, imama paniškai gaminti tikrovę bei referencijos

plotmę ir tokia gamyba net perauga materialiąją. F. Jamesonas šį procesą susieja su finansinio kapitalo funkcionavimo ypatumais.^{“1}

Kapitalizmo transkripcijos gali pretenduoti į daugialypį patirties ar įžvalgų aukcioną.

Ar kultūra irgi tapo viena iš kapitalo raiškos formų ir prarado laisvę? O gal ji siekia susikurti bent jau minimalią savarankiškumo galimybę, trumpalaikę laisvės iliuziją, kad galėtų propaguoti tariamą kūno ir dvasios vienovę?

Kultūros logikos dėsniai kinta. Fredrico Jamesono įvardytas kultūros posūkis atlieka svarbią determinuojančią laiko, kaip postmodernistinio konstrukto, funkciją. Valdančiosios galios priverčia jį suktis kitaip, bet kapitalizmo „įkaitu“ tampa ne laikas, o pats vartotojas papuola į nelaisvę: „Kitaip tariant, noras pirkti yra pirminis žmogaus būdo bruožas“ (p. 109). Sistema paspendė tokius spąstus, į kuriuos malonu įkliūti, o įkliuvus neįmanoma iš jų išsivaduoti. Išsivadavimas tapo iliuzija, kapitalizmas apraizgė ir protą, ir jausmus.

Kapitalo ideologijai apskritai būdinga formuoti maniakišką potraukį. Johnas Kennethas Galbraithas dar 1967 m. ironiškai rašė: „Svarbiausias ekonominės plėtros imperatyvas besivystančių šalių atžvilgiu – užtvindyti jas kosmetika, automobiliais, dviračiais, konservuotu maistu, amerikietiškomis cigaretėmis bei filmais ir įpratinti tų šalių gyventojus šias prekes vartoti.“^{“2} Vartotojiški kapitalizmo akivarai įkalina ilgą, o šviesa tunelio gale gali ir nepasirodyti. Globalus tinklas sukūrė naujovišką egzistencinę erdvę – dabar vartojimas tapo pareiga, malonumu, priklausomybe, demonu, kuris išlaisvina iš kasdienybės rutinos, tačiau atima net menkiausią galimybę pasipriešinti jo galiai ir valdžiai.

Sekant Galbraithu, knygoje mėginama kelti esminį „egzistencinį“ klausimą: kas „žmogų paverčia nepasotinamu vartotoju“, kas „spaudžia jį nepalaujamai geisti vis naujų dalykų“, kas „neleidžia jam liautis ir patirti visuminio pasitenkinimo“ (p. 110). Atsakymas lieka virtualus, nes kadaise siūlyta išeitis, kad kapitalo visuomenėje gamyba būtų siejama su žmogaus poreikiais ir norais, dabar atrodytų net asociali.

1848 m. „Komunistų partijos manifeste“ Marso su Engelsu išdėstyta vartotojiškumą apnuoginanti mintis kartais vadinama pranašiška: „Visi nusistovėję, aprūdinę santykiai ir su jais susijusios amžių pašventintos sąvokos bei pažiūros – suardomi, visi naujai atsiradę santykiai pasensta, nespėję sukaulėti.“^{“3} Tuo grindžiamas ir kapitalistinei visuomenei būdingas socialinių santykių, bendruomenių normų laužymas^{“4}, ir angažuojamasi nužymėti „platesnę galimų teorinių ir ykiau pokomunistinių realių aiškinimo perspektyvą“ (p. 164–165).

Siejant postmodernybę, kapitalizmą, laisvąją rinką ir kultūrą, išvengti ontologinio paviršutiniškumo beveik neįmanoma. Bendrumo iškėlimas ir skirties pojūtis kyla iš teorinių apibendrinimų, idėjų, nuomonių, įžvalgų abstrahavimo ar adaptacijos, pritaikymo ar prisitaikymo sėkmės.

„Žlugus sovietiniam blokui, imta plačiai skelbti apie pasaulinę kapitalizmo pergalę – nuo šiol jis tapęs neišvengiamu viso ekonominio ir politinio gyvenimo modeliu.“^{“5} Postmodernusis kapitalizmas tapo globalia šliaužiančia ir pavergiančia realybe, kurios neįmanoma nei išvengti, nei atsisakyti. Kaip gelbėtis iš tų gniaužtų? Kokia mūsų lemtis – gyventi, kad vartotume, ar vartoti, kad gyventume?

Nors kartais nukrypstama į tam tikrus kraštutinius, vertinant kai kuriuos lietuviškojo urbanistinio kapitalizmo bruožus, tačiau laikomasi nuomonės, kad, Lietuvai išsivadavus iš sovietinės okupacijos, kapitalizmas mums buvo „nuleistas iš viršaus“, vietiniai reformatoriai pasitelkė ir pritaikė neoliberaliosios ideologijos formules. Postmodernusis kapitalizmas, siejamas su kultūros tyrinėjimais, suvokiamas kaip globali prasminė intervencija į protus, todėl apima nepakeliamas, nes nenumaldomas ir beviltiškas, laisvės ilgesys.

Globalizacijos, informacijos ir komunikacijos, atverties ir apžvalgos diskursai leidžia identifikuoti vartotojų visuomenės tikslus, o skirties pajauta padeda praeiti „atidalyti“ nuo dabarties.

„Kaip geismas išlaisvina, kaip įmanoma panaudoti jo gyvybinę galią“? Kodėl toks svarbus šiais laikais

„gebėjimas parduoti save rinkoje“? Ar išties svarbiausia viliojančios ateities perspektyva yra „gyventi ilgiau, sveikiau, gyventi amžinai“? Manding, tai klausimai, labiau susiję su asmeniniais ieškojimais ar apibendrinimais. Vadovaujantis nenuspėjamumo logika, atmetami deterministiniai ryšiai, nes įsivyravus besivaržančioms ideologijoms „sunnyko didieji metafiziniai legitimuojantys pasakojimai, laidavę pasaulio vaizdą“ (p. 27). Kita vertus, remdamasis Manueliu Castellsu, Rubavičius brėžia diskursų, kaip postmodernių dalinių naratyvų, kaitos trajektorijas. Ar didieji tapatumo smagračiai, kurie patys valdo save, nepavers mūsų visų tik kasdienybės dulakėmis?

Laisvė, kaip išsivadavimas iš žemiškojo gyvenimo suvaržymų, žada nemirtingumą. Tačiau nemirtingumas šių dienų pasaulyje irgi prarado vertę, bent jau šalies, kuri pirmuoja pagal savižudybių skaičių, gyventojams jis nėra patraukli egzistencinė perspektyva. Vis dėlto šiuolaikiniais mokslo atradimais grindžiama postmoderni vilionė „gyvenk amžinai“ imponuoja, toks gundymas „matyt, taps nauju globalinio sąryšio saitu, peržengiančiu visokius politinius atsiribojimus, galinčius įsivyrauti heterogenizuojantiems globalizacijos vyksmo veiksniams tam tikrą laiką užgožus homogenizuojančius“ (p. 16). Nors tai dvelkia utopistine retorika, tačiau iškalbos menas yra neatsiejama gundymo dalis, kaip ir autoriaus noras įtikinti skaitytojus savo teisumu.

Abstrahuotos, argumentuotos, aktualizuotos Rubavičiaus įžvalgos liudija originalų mąstymą, laki mintis – erudiciją, išmanymą, interesų ir gebėjimų darną. Pasitelkdamas platų postmodernumo kontekstą, jis aptaria individo laisvės saulėlydį. Pasiklydusieji tarp miesto džiunglių, fobijų ir manijų nebeturi laiko ieškoti savęs, todėl „integralios sąmonės laikų dar teks palaukti“ (p. 13).

Postmodernus būvis, pasak Jeano-François Loytard'o, deja, neatlaikė ir kolapso, kuris ištiko didįjį naratyvą. Gal kalta „išsiugdyta hermeneutinio „įtarumo“ nuostata“, gal „išgyventos permainos“ ar praeities patirtis, trukdanti atsiverti? Gundymas nano-

ir biotechnologijų suponuojamu nemirtingumu nėra tinkamiausia išeitis šiuolaikiniam žmogui. Visuomenė, kuri labiausiai vertina „gebėjimą parduoti save“ (p. 17), sandėrio su velniu gal ir nepasirašys krauju, bet ji tikrai paprašys demoniškų galių, kad galėtų įgyvendinti pačius žemiškiausius, vartotojiškos moralės inspiruotus norus.

Vartojamosios vertės fetišizavimas, pasak Baudrillard'o, skatina transformuoti ir per šimtmečius susiklosčiusių reiškinių reikšmes. „Laisvosios rinkos“ ideologija persmelkti vertinimai ir atradimai prikausto dėmesį prie tradicinės pasaulėjautos, kurią bandoma iš naujo pasverti ir surūšiuoti, užuot nukreipus ieškojimus į ateitį: „Tapatumų vartojimas išplinta postmodernybės sąlygomis įsitvirtinant ženklų, informacijos ir vaizdinių vartojimui“ (p. 20–21). Vartojimas vartojimo dėlei? Vaizdiniai vietoj tapatumo?

Knygos autorius niekieno neverčiamas prisipažįsta, kad stokoja utopinės vaizduotės. Ar tai minusas, ar pliusas? O gal mokslo vyrų luomui apskritai būdinga neskubėti pateikti atsakymų? Patys klausimai dažnai virsta numanomais atsakymais, o teisė juos pasirinkti paliekama skaitytojams.

Bet visada lieka galimybė, kad nepavyks atsispirti laisvės, nemirtingumo ar kokios nors kitokios iliuzijos gundymams... ■

¹ Vytautas Rubavičius, *Postmodernus diskursas: filosofinė hermeneutika, dekonstrukcija, menas*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003, p. 237.

² John K. Galbraith, *The New Industrial State*, 2nd rev., ed. Boston: Houghton Mifflin Company, 1971, p. 272. Cit. iš Vytautas Rubavičius, *Postmodernus kapitalizmas*. Vilnius: Kitos knygos, 2010, p. 111.

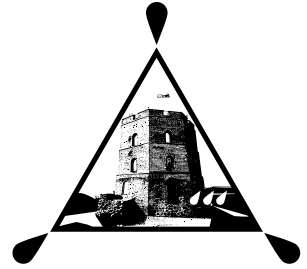
³ Karl Marxas ir Friedrichas Engelsas, *Komunistų partijos manifestas*. Vilnius: Mintis, 1988, p. 68.

⁴ Vytautas Rubavičius, *Transgresijos malonumas: tapatumų vartojimas*. *Athena: Filosofijos studijos*, 2006, Nr. 1, p. 152.

⁵ Perry Anderson, Pratarmė. Fredric Jameson, *Kultūros posūkis: Rinktiniai darbai apie postmodernizmą (1983–1998)*. Iš anglų kalbos vertė Auksė Mardosaitė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 12.

Lietuvos šalies žmonių padavimai. LXXXI

PASAKĖČIA APIE BERMUDŲ TRIKAMPĮ TIES GEDIMINO KALNU

Neseniai netyčia paaiškėjo, kad šiuolaikinis Diogenas gyvena Italijoje, Toskanos regione, Forte dei Marmyje, gaila, ne statinėje, nes taip elgtis jam neleidžia tarnybinė padėtis, mat, jis yra šio miestelio meras. D. Britanijos spauda neo Diogeną, t. y. merą Umberto Buratti, jau išvadino pavojingu Italijos komunistu, o Maskva – dar pavojingesniu kapitalistu, kuris ketina skriausti rusus. Kas atsitiko, kad kukli neo Diogeno statinė, t. y. ramus miestukas Forte dei Marmis, atsidūrė pasaulio galybių taikiklyje? LR „Rytai–Vakarai“ praneša, esą šį kuklų pajūrio kurortą neblėstamai šlamančia meile pamilo rusų milijardieriai – jų sangrūda (1 km²) čia bene didžiausia visame pasaulyje. Forte dei Marmis jau ne pirmą vasarą kalba, valgo ir geria rusiškai. Taigi iš turtuolių svetimšalių kišenių patvino tvirtos valiutos upės aukso krantais! Ir ką tokiomis palankiomis aplinkybėmis daro neo Diogenas? Užuoť sukalbėjęs politiškai korektišką sveiko proto maldą Aukso veršiui, meras paskelbė karą tokiai prabangos invazijai! Pasak jo, miestelis greitai liks be vietinių gyventojų. Ir be namų, be vaikų, be mokyklų, nes rusų milijardierių vasaros pasilinksminimų stovykla tapęs kurortas pasidarė per brangus gyventi italams. Už anachronistinę galimybę palaimingai snūduriuojančiame miestuke ramiai išgerti taurę kuklaus itališko „prosecco“ meras Diogenas nedvejodamas užsitraukė Maskvos, Londono, šiaip pasaulio piniguočių ir net paties Berlusconi rūstybę. Mat pasiūlė revoliucinį projektą – statyti namus ne rinkos kainomis, o tik už savikainą ir tik vietiniams, kurie Forte dei Marmyje gyvena bent dešimtmetį, maža to – parduoti tų būstų nebus galima ištisus 20 metų! Kaip ir dera žemiškų poreikių atsakiusiam kinikui (pažodžiui būtų „šuniškai gyvenančiam“), atkaklusis šiuolaikinis Diogenas išdidžiai tarė: „Neužstokite mums saulės“, t. y. Rusijos televizijos žurnalistams paaiškino, kad Forte dei Marmis myli ir mylės visus užsienio svečius, tarp jų ir rusus, svarbu, kad atvykstantieji gerbtų „mūsų miestą ir tradicijas“.

Kaip žino kiekvienas išsilavinęs žmogus, Diogenas buvo stropiausias mokinys Antisteno, kuris savo mokinius ugdė rūščia dorovine praktika, be to, draugavo su pačiu Sokratu. Kitaip tariant, Diogenas – tai Sokrato ir Antisteno filosofinės meilės vaisius.

Mūsų pasakėčiai Sokratas labai svarbus, mat Lietuvoje dešimtaisiais XXI a. po Kr. metais dėl jo vos neišsilieskė *Batracho(myo)machia* – „Varlių (ir pelių) karas“, sekant Homero parodija. Ir buvo jis aršesnis net už jubiliejinę Žalgirio mūšio inscenizaciją istoriniame Griunvaldo lauke.

Vieni šio mentalinio karo vyrai kukliai pasivadino net ne ksenofontais (šis kilmingas atėnietis jaunystėje priklausė Sokrato bendraminčiams, bet, sakoma, nelabai suprato jo mokymo esmę), o tik „lietuviškais Faidonais, Faidrais arba Kritonais“. Jie kantriai aiškino, kad gyvename sokratiškame, t. y. skepticizmo, laisvo mąstymo, tradicinių vertybių kritikos ir globalizmo, pasaulyje, kuriame nėra vietos strepsiadams, t. y. „patriarchališkai doriems žemdirbiams“, kuriems svarbiausias dalykas yra „tėvų priesakai ir tautinės šventenybės“.

Antri elgėsi dar kukliau – prisipažino esantys trečioji karta „nuo žagrės“. Užtat jų buvo nusikalstamai gausu, pasak pirmųjų, – tai „beveik visi garsieji mūsų intelektualai, pasukę arba pradedantys sukti ne Sokrato, o Strepsiado keliu“ (suprask, užuoť mąstę „mąstyklose“, augina tautines daržoves nacionalizmo šiltnamiuose). Bet jie irgi ne pėsti, o iki dantų ginkluoti antikinėmis citatomis. Narsiai jomis mosuodami, savo priešininkams aršiai įrodinėjo, neva laisvas mąstymas reiškia ne tik tradicinių, bet ir visiškai netradicinių, ne tik tautinių, bet ir akivaizdžiai kosmopolitinių vertybių, ne tik nacionalizmo, bet ir globalizmo (o siaube!) kritiką.

Moterys šiame tautos protų susirėmime nedalyvavo, išskyrus vieną, panašų, blondinę „iš Europos“, išaiškinusią, kuo Vakarų politinė scena skiriasi nuo Rytų politinės sce-

nos: „Matote, pas jus iš viso nėra kairiųjų, – sakė toji europietė. – Tie, kurie pas jus vadinami kairiaisiais, pas mus vadinami dešiniaisiais. O tie, kurie pas jus vadinami dešiniaisiais, pas mus vadinami pusgalviais.“

Mintis gili ir, kaip retai pasitaiko, pamatinė. Juoba kad ši europitijos, atrodo, paveiktos svaiginamųjų garų, išvalga netrukus materializavosi: visi Seimo kairieji, net mohikanas Tšeslavijus, jau kitą rytą atsibudo su dviem dešiniosiomis rankomis, kojomis ir kišenėmis. Dar kebliau pasijuto sąjūdinis liberalas europarlamentaras neosokratikas Leonidas, kuriam teko skubiai pasirinkti: arba kairiosios (rankų, kojų ir kišenių) atributikos rinkinys, arba pusė galvos.

„Patriarchališkai dori žemdirbiai“, neseniai pradėję auginti jiems visiškai naują agrarinę kultūrą – Briuselio kopūstus – su dažnomis sėjomainomis ir labai dideliais pelnais (tai pelninga ypač pačioms daržovėms), jau prieš kurį laiką nusiuntė minėtą asmenį („vieną iš nedaugelio mūsų intelektualų, kuris dar neatmetė Sokrato priesaikų“) atstovauti jų (strepsiadų!) interesams pačiuose šiuolaikiniuose Delfuose, t. y. ES sostinėje, iš kur sklinda visi eurožaibai, europaipūnai ir visos europaipūnystės. Mat naiviai tikėjosi, kad dėl šio tauraus ir mūsų lygumose itin reto „frukto“ (ntk. – vaisius) Europai ims patikti ir visas daržas, t. y. Lietuva.

In verba magistri iurare (t. y. prisiekęs mokytojo žodžiais) šis eurovyras kol kas iškovojo tik vieną stambią pergalę – minėtiems žemdirbiams kaip sektinas pavyzdys, bent jau buityje, iš viršaus buvo nuleistas Sokratas, kuris, „nors ir buvo vedęs, atrodo, nevengė nuotykių su gražiu jaunika – čiu Alkibiadu ir kitais“. Iš to intymaus fakto aiškėja, kodėl jo žmona Ksantipė virto labai piktos ir barningos moters simboliu, užuot susiradusi sau kokią Sapfo iš Lesbo salos.

Tačiau grįžkime prie „Varlių (ir pelių) karo“. Į pavienes tautinių pabūklų salves – šaudyta runkeliais iš „lietuviškojo Bermudų trikampio“ (taip įvardijami lietuvių „nesutarimai su Rusija, Lenkija ir Izraeliu“) – neosokratikai liovėsi kreipę dėmesį. Viduramžiais panašiai pasielgė vienas didysis Mokytojas, kurį Keikūnas plūdo, o jis į tai atsakęs oria tylą: „Neatsiliepiu, nes išgirdau nieko, kas man patiktų.“

Taip ir jie – tarpusavyje vienas kitą pašlovinę, išsiskirstė kas sau po Europos, net pasaulio platybės, patarę tautiečiams, kad šie (*in verba magistri iurare*), sekdami civilizuo-

tų Vakarų pavyzdžiu, pagaliau atsikratytų kseno- geno- ir kitokių fobijų. Bet kaip jais paseksi, tais Vakaraais? Kas galima Jupiteriui, kaip žinome, visada griežtai draudžiama Jaučiui. Kadaisė Vilniaus meras Artūras Zuokas nugriovė kelias nelegalias romų lūšneles, todėl buvo pasmerktas visais lygiais – nuo viršaus iki apačios, skersai išilgai Europos. O antai Sarkozy nurodė per 3 mėnesius nugriauti 300 (!) Prancūzijoje esančių nelegalių romų ir klajoklių stovyklų, bet jo prestižas vis tiek auga kaip ant mielių. *Quel gaillard! Molodec!* (ntk. – šaunuolis) – skamba iš pasaulio sostinių. Griausmavaldis Nicolas grasina ne tik persvarstysiąs išmokų imigrantams sistemą, bet netgi atimsiąs iš jų pasus, jeigu šie priešinsis policijai ar kitiems valstybės pareigūnams! Arba štai amerikiečiai – išgrūda iš šalies 10 įtariamų Maskvos šnipų, bet dėl to niekas nekaltina jų sąmokslu prieš Rusiją. Tiesa, Putinas Raudonasai jau davė pareigybinę instrukcijas, kaip nubausti tuos, kurie išdavė taip saugiai įslaptintą dešimtuką: „Išdavikams visada blogai baigiasi, jie dažniausiai gauna galą arba nuo girtavimo, arba nuo narkotikų patvoryje.“

O jeigu taip, kaip amerikiečiai, pasielgtume mes, savo rūtų darželyje netyčia nutvėrę kokią nors Maskvos Chapman arba Krokodilą Geną prie Kuršių marių? Jei išsiųstume tuodu šnipu iš šalies, būtume iškart priversti ne tik skubiai juos susigražinti, kad galėtų tęsti pradėtą darbą, bet ir atsiprašyti, ir suteikti naujus tapatybės dokumentus! O jeigu taip, kaip Putinas, pasisakytų mūsų Kubilius minėtu šnipų klausimu? O jeigu koks Palangos ar Druskininkų meras kaip koks šiuolaikinis Diogenas iš Forte dei Marmio paprašytų, kad atvykėliai gerbtų „mūsų miestą ir tradicijas“?.. O jeigu... Kol taip neleistina, nederamai, tiesiog nusikalstamai prasčiokiškai svarsčiau, pati Saulė neapsikentė – Žemės link spjovė tokį įmagnetintos plazmos pliūpsnį, kad net Gedimino kalnas susmego... Dangaus reiškinių dievas Jupiteris ir vėl priminė Jaučiui jo galias ir galimybes. Vargas naujajam kultūros ministrui – iš daugybės kalno su pilimi savininkų jam teks išrinkti tą vieną, kuris, gavęs kokią milijoną litų, susipiltų juos ne sau į kišenę, o tautinį simbolį supiltų iš naujo... ■

Tiesiai iš (neo) Diogeno statinės dugno
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2010. 7/8 (547/548)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Skaidra TRILUPAITYTĖ. *Research into Cultural Policy: Between Cultural Criticism and "Production of Numbers"*. Cultural policy is usually understood as such art of management according to which Ministry of Culture implements the legal rules of the government. In discussions, however, people note that normally functioning mechanism of culture has not been created, some even claim that there are no cultural policy in Lithuania – it means that there is no suitable policy. We have to ask in what respect cultural policy differs from other types of policy, claims the author (page 2).

Algimantas GRAŽULIS. *Historical Ships Sunk in Oblivion. The protection of sea heritage: experience of other countries and possibilities for Lithuania*. The author of the article expresses his hope that we will finally realize that those ships that are registered as state cultural heritage are badly neglected and simply stored in the territory of Klaipėda castle (page 9).

About Limits to Nationality and Vanishing Sense of Belonging. Profiles of postcommunist Romania. Tomas Kavaliauskas interviews Catalin Avramescu, professor of political science at Bucharest University and presently an advisor to Romanian president and Anette Freyberg Inan, professor of political science at the University of Amsterdam (page 15).

Arūnas VYŠNIAUSKAS. *Who "Started" the World War II and Who Was Its First Victim?* Norman Davies and other historians claim that it was certain Alfred Helmut Naujocks who headed the provocation in German border city Gleiwitz (presently Polish city of Gliwice) in August 31, 1939. The author of the article provides new data about this infamous incident that still remains of international interest. There are questions why British and Australian media reported about the Gleiwitz incident basing itself on German propaganda news and ignored the report of Polish telegraph agency (page 19).

Jean Clair: Bluff Called Culture. An overview of his book published in France a couple of years ago, titled *The Crisis of Museums* (Malaise dans les musées) in which Clair often was called one of the most important intellectuals of Europe diagnosis the malady of contemporary culture which turned museums into amusement parks and which demands that art should be profitable (page 28).

Kęstutis ŠAPOKA. *About Hot Patriotic Rhetorics Covering Cold Financial Calculations. Does art belong to people or to elite?* Polemical notes (page 33).

Eglė JUODVALKĖ. *Poems* (page 36).

Grotesque and Vertigo. Debut of Eimuntas Nekrošius in La Scala. "One more ruinous evening" and "Faust by Nekrošius is real pearl" – these two quotations represent the mixed feelings about Nekrošius debut in famous Italian opera. These controversies, however, provide a better insight into Italian understanding of theater, opera and Nekrošius (page 38).

Andrius JEVSEJEVAS. *Signs of Catastrophic Theater in the Old Season*. It seems that it becomes more and more difficult to understand the tendencies of Lithuanian contemporary theater. This year the face of the theater changed: it witnessed financial troubles as well as cold reaction of audience. It no longer reminds a strong and willful physiognomy, writes the critic (page 41).

Žilvinė PILIPAVIČIENĖ. *The Deviations of Memory and False Recognitions*. About 14th Vilnius Painting Triennial: False Recognition. An overview of one of the oldest traditional art events in Lithuania. This year 36 artists from 17 countries were presented (page 47).

Rūta MARCINKEVIČIŪTĖ. *False but not Falsify*. Interview with participants of 14th Vilnius Painting Triennial: False Recognition (page 50).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Significantly Changed Readers' Outlook*. In memoriam Algis Uždavinys (1961–2010), philosopher and art critic (page 52).

Lina DOVYDAITYTĖ. *Woman's Time in the Context of Lithuanian Feminism*. Art critic overviews exhibition "Woman's Time: Sculpture and Cinema" at Vilnius, National Art Gallery (page 54).

Henryk SKWARCZYŃSKI. *Big Dog's Tale*. Short story (page 58).

Odeta ŽUKAUSKIENĖ. *The Layers of Subjectivity*. About the exhibition of Diana Radavičiūtė "Between *Maybe* and *I*" at Kaunas Picture Gallery (page 63).

Vidas POŠKUS. *An Appraisal for Saloon or New Aestheticism*. About an exhibition *Disciplina Vilnensis* at Vilnius Adam Mickiewicz Library (page 65).

Paulina PUKYTĖ. *Teachers with Spades and Light in the Windows of Memory*. About monuments and antimonuments. Polemical notes (page 67).

Feliksas JUCEVIČIUS. *Nation and Exile Community in Contemporary Perspective*. Sometimes even a free nation is not free when it refuses to overcome unfreedom created by freedom. The relation of exile community

to the nation should be discussed not only from the perspective of freedom but understanding historical situation as well. The article was written forty years ago in exile thinking about occupied Lithuania (page 70).

Émille FAGUET. *The Cult of Incompetence*. Continued from issue no 6. (page 78).

Liudvika POČIŪNIENĖ. *The Text of Émille Faguet to Test the Competence of Democracy*. Although Faguet's study was written almost a century ago realities discussed are still alive. It is not surprising that contemporary commentators advice to read his book together with any daily paper published today: it will provide ample illustrations to his thesis. The Cult of Incompetence reveals why contemporary democracy is ailing (page 82).

Vacys BAGDONAVIČIUS. *Žalgiris' Battle Anniversary through the Eyes of Vydūnas*. This year we are celebrating 600 anniversary of Žalgiris battle. It is worthwhile to remind how its 500 anniversary was celebrated one hundred years ago. The date was commemorated by the people of Lithuania Minor and the event was organized by Vydūnas who attempted not only to respect Lithuanians' honorable past but to stress the importance of the rebirth of nation, awakening from centuries long sleep. It seems that such project still remains important (page 84).

Dainius JUNEVIČIUS. *What and Why remained behind the Scope of XIXth Century Photos*. The intention of the present article is to look at the development of Lithuanian photography from another angle. The author is concerned what the collection of XIX century photography reflects, how accurately the past is being represented and what part of realities remained beyond its scope (page 88).

Jonas RUDOKAS. *White and Black Chroniclers*. In the Soviet era, history was treated as instrument of ideological fight, thus it was most politicized among other scholarly disciplines. Historians either became tools of ideology or to some degree resisted ideological pressure as the examples of Juozas Žiugžda and Juozas Jurginis witness. The author writes about these two historians of the Soviet period (page 95).

Ona MAŽEIKIENĖ. *The Mysterious Layer of Heritage Opens Itself*. National museum Rulers' Palace of Lithuanian Grand Duchy during one year of its existence prepared and published several important catalogues of exhibitions as well as scholarly books. The author discusses its most important publication "The Palace of Lithuanian Grand Dukes in Vilnius Lower Castle. History and Collections" (page 100).

Rita REPŠIENĖ. *Temptation by Freedom of Capitalism in Another Way*. Review of the book by Vytautas Rubavičius "Postmodernus kapitalizmas" (Postmodern Capitalism) (page 106).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Fable about the Bermuda Triangle on Gediminas Hill*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 109).

Spaudė akcinė bendrovė Spauda,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Almantas SAMALAVIČIUS

Lithuania: Universities on the threshold (En)

A blind drive towards utility characterizes higher education policy in Lithuania. The only remedy on offer for the ongoing brain-drain is based on the logic of the market. Lithuanian universities are steadily going the way of the rest of "common property" after independence.

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt) (En)

Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova. Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Violeta DAVOLIŪTĖ

History and politics between Left and Right, East and West (En) (Lt)

Opposition to last year's Prague Declaration on "European Conscience and Totalitarianism" reveals a change of attitude on the part of western Europe towards the East, writes Violeta Davoliūtė. Western fears about an upsurge of ultra-nationalism in eastern Europe suggests the era of democratic idealism has come to an end.

Kazys VARNELIS

The meaning of network culture (En) (Lt)

As digital computing meshes with mobile networking technology, society is undergoing a cultural shift. In postmodernism, being was left in a fabric of intensities; today, the self is affirmed through the net. What does this mean for the democratic public sphere?

Almantas SAMALAVIČIUS

Literary perspectives: Lithuania (En) (Lt)

Almost normal

The literary field in Lithuania has established itself since independence, despite vastly smaller print runs. Today, a range of literary approaches can be made out, from the social criticism of the middle generation to the more private narratives of the post-Soviet writers.

Tomas KAVALIUSKAS

Salvation fantasies (En) (Lt)

No one in eastern central Europe suspected that once the fight for independence was won, democracy would become a parody of itself, writes Tomas Kavaliauskas. Open disrespect for the public jars with the ideals of the Baltic Way that existed before and after 1989.

Zinoviy ZINIK

History thieves (En) (Lt)

Thirty years after leaving Russia for Israel, an "unheimliche" experience in Berlin led Zinoviy Zinik to investigate the chequered past of his Russian-born grandfather. An autobiographical exploration of "assumed identity" in twentieth-century Jewish experience.

Rasa BALOČKAITĖ

"Go West..." (En) (Lt)

Myths of femininity and feminist utopias in East and West

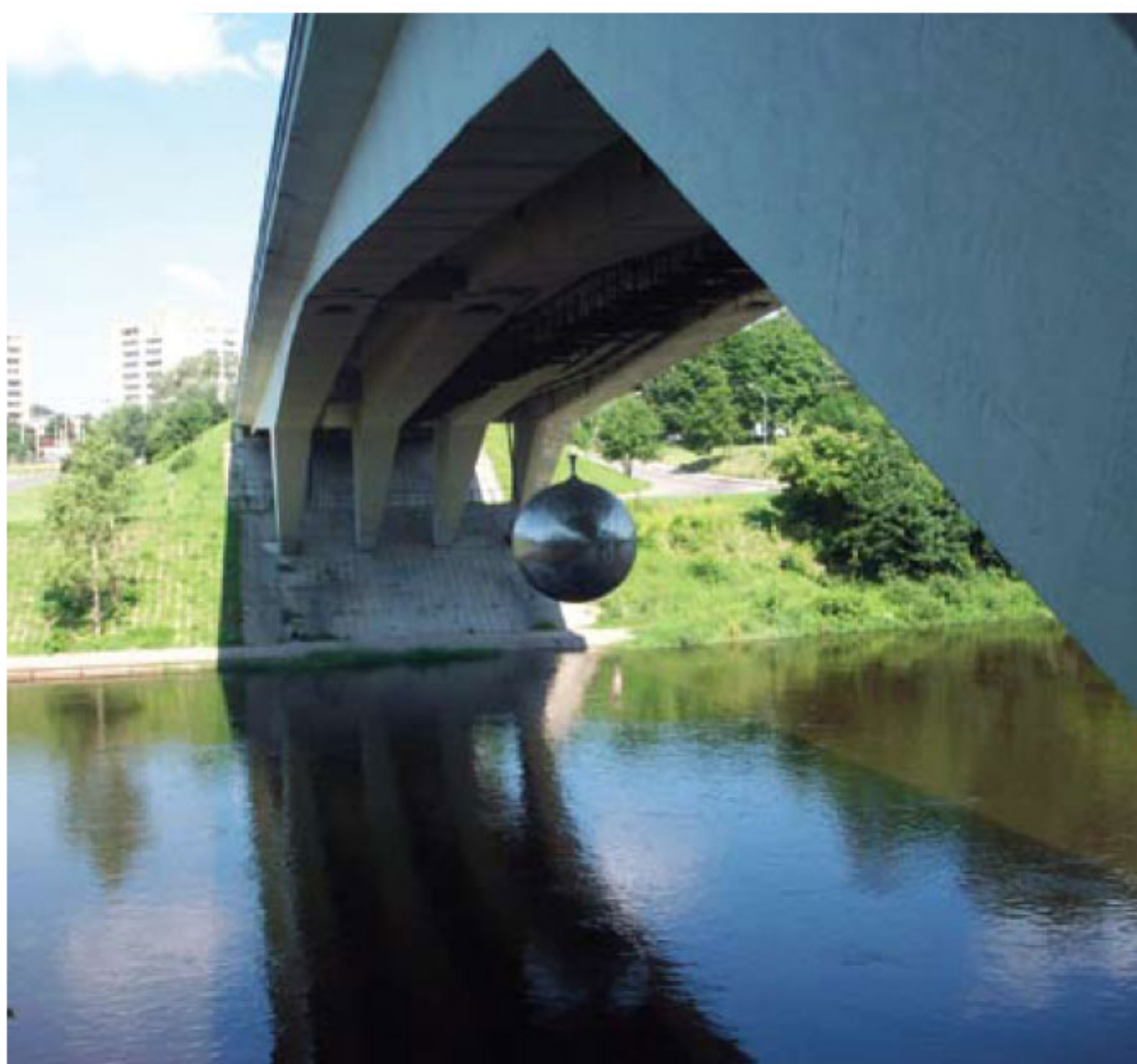
Working illegally in the West, eastern European women take care of "the logistics of bodily experience", freeing western women to participate alongside men in business, science and politics.

Lionell SPADA. Liudovisi koncertas. XVII a. pr. Paveikslas primena aktyvų muzikinį Valdovų rūmų gyvenimą.

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai išleido kapitalinį leidinį „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai Vilniaus žemutinėje pilyje. Istorija ir rinkiniai“ iš serijos „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų albumai“ (I tomas). Autoriai ir sudarytojai – Dalius Avižinis, Vydas Dolinskas ir Ėrika Striškienė. Įspūdingo formato ir apimties (478 p.) albumas gausiai iliustruotas atkurtųjų rūmų ir istorinių vertybių nuotraukomis – pirmą kartą taip plačiai pristatyti Valdovų rūmų pagrindiniai rinkiniai ir vertingiausi eksponatai.

Knygos recenziją skaitykite p. 100

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2010. Nr. 7/8 (1–112)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009